

SLOVENSKÁ REČ

Časopis pre výskum slovenského jazyka.
Založený v roku 1932. Orgán
Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie vied

SLOVAK SPEECH

Journal for the Slovak Language Research.
Founded in 1932. Published by Ľudovít Štur
Institute of Linguistics,
The Slovak Academy of Sciences

HLAVNÝ REDAKTOR

Slavomír Ondrejovič

EDITOR-IN-CHIEF**VÝKONNÁ REDAKTORKA**

Jana Wachtarczyková

EXECUTIVE EDITOR**REDAKČNÁ RADA**

Ján Bosák (Bratislava), Klára Buzássyová (Bratislava), Juraj Dolník (Bratislava), Ľubomír Ďurovič (Lund – Švédsko), Miroslav Dudok (Bratislava), Ján Findra (Banská Bystrica), Siniša Habijanec (Záhreb – Chorvátsko), Björn Hansen (Regensburg – Nemecko), Martina Ivanová (Prešov), Ľubomír Kralčák (Nitra), Mark Langersdorf (Kentucky – USA), Milan Majtán (Bratislava), Jozef Mlacek (Bratislava), Martin Ološtiak (Prešov), Oľga Orgoňová (Bratislava), Matej Považaj (Bratislava), Ján Sabol (Košice), Daniela Slančová (Prešov), Pavol Žigo (Bratislava)

EDITORIAL BOARD**REDAKTORKA**

Anežka Krausová

ENGLISH LANGUAGE EDITOR**ANGLICKÝCH TEXTOV****TECHNICKÝ REDAKTOR**

Vladimír Radik

LAY OUT

Vychádza šesťkrát ročne

Published 6 times a year

Adresa redakcie

 813 64 Bratislava, Panská 26, Slovensko,
tel. +421-2-54431756, e-mail: slovenska.rec@juls.savba.sk

Address of editor's office

Informácie o predplatnom podáva
a objednávky prijíma redakcia

Subscription information
and booking are received by editor's office

Výhradný distribútor na Slovensku

 SAP – Slovak Academic Press, s.r.o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava.
E-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk. Registračné číslo 7089.

Distributed in Slovak Republic by**Objednávky do zahraničia prijíma
a vybavuje**

 SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia,
tel.: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Foreign orders executed by**Zahraničnú distribúciu zabezpečuje výhradne**

KUBON and SAGNER GmbH, Postfach, D-80328, München, Germany. www.kubon-sagner.de

Foreign distribution rights held by

Časopis je v predaji v kníhkupectve Veda

The journal available at Veda bookshop

Štefánikova č. 3, Bratislava

Elektronická verzia časopisu je dostupná na

The electronic version of journal is available at

<http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/>

Design

Návrh a grafické spracovanie obálky

Jana Wachtarczyková, Martina Cebecauerová

and cover design graphic processing by

ISSN 0037-6981 (tlačaná verzia)

EV 3695/09

ISSN 1338-4279 (verzia online)

VŠEOBECNÉ POKYNY PRE AUTOROV

Redakcia neprijíma príspevky, ktoré už boli publikované alebo boli prijaté na uverejnenie inde. Vzhľadom na anonymné posudzovanie príspevkov (anonymous peer reviewing) žiadame autorov, aby svoje príspevky posielali e-mailom ako prílohu na adresu wachtarczyk@juls.savba.sk, pričom samotný text príspevku **nesmie** obsahovať meno, ani pracovisko autora. Osobné údaje potrebné na vyplatenie honoráru (adresa trvalého bydliska, rodné číslo a číslo účtu v banke), ako aj údaje nevyhnutné na identifikáciu autora textu, ktoré sa uvádzajú v časopise za príspevkom (meno, tituly, pracovisko a elektronická adresa), žiadame posielat' v tele e-mailovej správy alebo v osobitnej prílohe.

Osobné údaje sa prikladajú k textu pri **každom** podaní nového príspevku.

Záväznou súčasťou každého textu je anglický preklad jeho názvu. Pri príspevkoch do rubrik Štúdie a články, ako aj Diskusie a rozhľady, vyžadujeme abstrakt v anglickom jazyku v rozsahu okolo 100 slov. Abstrakt by mal predstavovať výťah z obsahu článku, nielen výsledky výskumu. Kľúčové slová v počte 3 – 10 prosíme uvádzať v angličtine a zároveň v jazyku príspevku, a to v abecednom poradí.

Autori zaslaním príspevku vyjadrujú súhlas s jeho redakčným spracovaním a publikovaním v periodiku Slovenská reč v časovo nešpecifikovanom horizonte.

Pravidlá formálnej úpravy textu:

- Texty predkladať vo formáte rtf alebo doc, písmo Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5 (okrem názvu príspevku).
- Slová na konci riadku nerozdeľovať, tvrdý koniec riadku použiť len na konci odsekov.
- Na odlišenie príkladov od textu použiť kurzívou, na odlišenie typov písma aj bold, alebo horný a dolný index. Nič neriediť, nepodčiarkovať, nepoužívať iné typy písma.
- Rozlišovať dlhú čiarku – (pomlčku), napr. Altman, G. – Krupa, V., a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu, vedecko-metodologický a pod.
- Na poznámky v texte používať automatickú funkciu programu Word Vložiť poznámku pod čiarou (ide o tzv. päťové poznámky uvádzané na každej strane).

Pravidlá uvádzania bibliografických odkazov:

- Zoznam literatúry je uvedený na konci článku, zoradený abecedne podľa priezviska autora. V zozname je iba literatúra, ktorá je v článku citovaná alebo na ktorú sa v texte odkazuje.
- V zozname literatúry sa krstné mená autorov rozpisujú, priezviská autorov sa píšú VER-ZÁLAMI.
- Názvy publikácií v texte sa uvádzajú kapitálkami (napr. ĽUDOVÍT ŠTÚR A REČ SLOVENSKÁ).
- Monografia sa uvádza podľa vzoru: FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 200 s.
- Štúdiá v zborníku: DOLNÍK, Juraj: Spisovná slovenčina a čeština. In: Studia Academica Slovaca. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1999, s. 39 – 52.
- Článok v časopise: HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovíes íst' a chodiť. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.
- Knižné pramene, napr. slovníky (ak majú väčší počet autorov): Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.
- Internetové pramene, napr.:

Jamrichová, Petra: Poznámky z družiny. Online:

<http://jamrichova.blog.sme.sk/c/244412/Poznamky-z-druziny.html>, cit. 4. 11. 2011.

- Zákon NR SR č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky. Online: <http://www.culture.gov.sk/umenie/ttny-jazyk/legislatva/zkony/270/1995>, cit. 9. 13. 2010.

OBSAH / CONTENTS SR 5-6/2012

ŠTÚDIE A ČLÁNKY / STUDIES AND ARTICLES

- 257-274 **Slovník viac slovných pomenovaní (lexikografický, lexikologický a komparatívny výskum). Konceptia projektu**
Dictionary of Multi-Word Naming Units (Lexicographic, Lexicological and Comparative Research). The Concept for the Project
Martin Ološtiak – Martina Ivanová – Ján Genči
- 275-295 **Motivácia v slovenčine a nemčine na príklade vybraných pojmov z dejín architektúry**
Motivation in the Slovak and German Language on the Sample of Selected Terms from History of Architecture
Michaela Kováčová

DISKUSIE A ROZHLADY / DISCUSSIONS AND HORIZONS

- 296-311 **Odkaz poslednej knihy profesora Eugena Paulinyho (Pri príležitosti stého výročia narodenia)**
100th Anniversary of Prof. Eugen Pauliny
Pavol Žigo
- 312-318 **Sémantická divergencia a sloveso vytesniť**
Semantic Divergence and the Verb “vytesniť”
Ján Findra
- 319-330 **Transonymizácia – jeden zo spôsobov rozširovania propriálnej lexiky**
Transonymisation – One Way How to Spread Onymic Lexis
Iveta Valentová

RECENZIE / REVIEWS

- 331-336 **Frekvenčná analýza hovorenej češtiny**
Frequency Analysis of Spoken Czech
Katarína Gajdošová
- 336-341 **Netradičná monografia o súčasnej českej toponymii**
Untraditional Monograph about Contemporary Czech Toponymy
Lucia Luptáková
- 342-347 **Szabová, A.: Onomastické inšpirácie**
Onomastic Inspirations
Andrea Szabová

KRONIKA / CHRONICLE

- 348-353 **„Panonski mornar“ Miroslav Dudok 60 rokov na palube života**
“Panonski Mornar” Miroslav Dudok 60 Years on the Deck of Life
Jana Wachtarczyková

- 353-357 **Jubileum doc. Ol'gy Orgoňovej**
Anniversary of Ol'ga Orgoňová
Alena Bohunická
- 357-361 **Za Ferdinandom Buffom**
On Memory of Ferdinand Buffa
Miloslav Smatana
- 362-363 **Ondrejovič, O.: Storočnica Vlada Uhlára**
Centenary of Vlado Uhlár
Slavomír Ondrejovič

ROZLIČNOSTI A ROZHOVORY / MISCELLANEA AND INTERVIEWS

- 364-379 **V službách ideí a ideálov. Rozhovor s Jurajom Dolníkom**
In Favor of Ideas and Ideals. (An Interview with Juraj Dolník)
Jana Wachtarczyková

ZÁPISNÍK BIBLIOGRAFA / BIBLIOGRAPHER'S NOTES

- 380 **Sičáková, E.: Propriá v jazykových a mimojazykových súvislostiach (na materiáli hydroným z povodia Slanej)**
Júlia Behýlová

SLOVNÍK VIACSLOVNÝCH POMENOVANÍ (LEXIKOGRAFICKÝ, LEXIKOLOGICKÝ A KOMPARATÍVNY VÝSKUM). KONCEPCIA PROJEKTU*

Martin Ološtiak¹ – Martina Ivanová² – Ján Genčí³

*Inštitút slovakistických, mediálnych a knižničných štúdií, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity
v Prešove (MO, MI), e-mail: ¹olo.martin@gmail.com, ²ivanovmartina@gmail.com,
Katedra počítačov a informatiky, Fakulta techniky a informatiky Technickej univerzity
v Košiciach (JG), e-mail: ³Jan.Genci@tuke.sk*

OLOŠTIAK, M. – IVANOVÁ, M. – GENČI, J.: Dictionary of multi-word naming units (lexicographic, lexicological and comparative research). The Concept for the Project. In: Slovak Speech, 2012, vol. 77, no. 5-6. p. 259-274.

Abstract: The study presents the project of Dictionary of Multi-Word Naming Units with regard to its general methodology. The development of a comprehensive dictionary of multi-word units including non-idiomatic, non-proper and non-terminologic expressions is a very demanding task. To accomplish this task it is necessary to make a distinction between free collocations and multi-word units, proper and non-proper, idiomatic and non-idiomatic multi-word expressions. Therefore the collection of data from dictionaries of Slovak language as well as data gained from Slovak National Corpus will be inevitable. The dictionary will also provide equivalents of respective naming units in five languages (English, German, French, Spanish and Russian).

Key words: multi-word naming units, collocations, lexicography, comparative research

1. ÚVOD

Cieľom príspevku je predstaviť projekt SLOVNÍK VIACSLOVNÝCH POMENOVANÍ (lexikografický, lexikologický a komparatívny výskum), ktorý sa v súčasnosti realizuje s podporou Agentúry na podporu vedy a výskumu. Do projektu sú zapojení pracovníci Prešovskej univerzity v Prešove a Technickej univerzity v Košiciach.

Viacslovné pomenovania tvoria integrálnu súčasť lexikálnych zásob jazykov (ich status a fungovanie sú diferencované podľa typologickej usťrojenosti jednotlivých jazykov). V rámci viacslovných pomenovaní (ďalej VP) možno vyčleniť viacero typov lexikálnych jednotiek (porov. Jarošová, 2000b; Ološtiak, 2009 a i.), z ktorých v centre nášho záujmu stoja pomenovania s najmenej dvomi autosyntagmatickými komponentmi, majúce nefrazeologický a neterminologický (resp. determinologizovaný) charakter a používajú sa v každodennej komunikácii: napr. *hlavná sta-*

* Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0342-11

nica, zubná pasta, polohrubá múka, deň otvorených dverí, dať pozor, podrobiť kritike. Terminologické uchopenie tohto typu lexém nie je jednotné (v slovakistickom kontexte sa zväčša používajú termíny združené pomenovanie lexikalizované spojenie, viacсловné pomenovanie).¹ V tomto príspevku používame termín neutrálne viacсловné pomenovanie (ďalej NVP) (Ološtiak, 2011, s. 119). Opierajúc sa o triedenie Františka Čermáka (2006, s. 12 – 13), NVP možno zaradiť medzi kolokácie systémové a (relatívne) pravidelné, patriace do skupiny sémanticky významných kolokácií (Pecina – Holub, 2002).

Ide o jednotky, ktoré sú prirodzenou súčasťou komunikácie bežných aj profesionálnych používateľov jazyka. Napriek tejto skutočnosti ani v slovenčine, ani v slovanských a neslovanských jazykoch neexistuje lexikografické dielo, ktoré by sa sústredilo výlučne na tento typ lexikálnych jednotiek.² Do tejto skupiny nepočítame kolokačné a frazeologické slovníky, ktoré s problematikou NVP sice súvisia, ale len čiastočne. Kolokačné slovníky zachytávajú všetky typy kolokácií (lexikalizované aj nelexikalizované); frazeologické slovníky (pravdaže, na báze zvolenej teoreticko-metodologickej koncepcie) uvádzajú aj také jednotky, ktoré v našom prístupe pokladáme za NVP.³

Prirodzene, NVP (a aj ostatné typy viacсловných pomenovaní) sa výberovo spracúvajú aj v slovníkoch jednoslovných pomenovaní buď v exemplifikačnej časti heslovej state (SLOVNÍK SLOVENSKEHO JAZYKA, 1959 – 1968, ďalej SSJ; KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKEHO JAZYKA, 4. vyd. 2003, ďalej KSSJ), alebo tvoria osobitnú časť heslovej state (za príslušným znakom) (pomenovania s kategoriálnym slovesom v KSSJ; všetky typy nefrazeologických [a aj frazeologických] VP v SLOVNÍKU SÚČASNEHO SLOVENSKEHO JAZYKA, 2006, 2011, ďalej SSSJ).

¹ V zahraničných teoretických prácach sa termín viacсловné pomenovanie chápe ako všeobecné označenie, ktoré zahŕňa celú škálu jednotlivých typov pomenovaní. Napríklad v angličtine sa v tejto súvislosti používa nasledujúci diapazón terminologických označení daného javu: *chunk, cliché, collocation, extended lexical unit, fixed expression, formulaic sequence, idiom, idiomatic expression, lexicalized phrase, phraseme, phraseologism, phraseological unit, phrasal lexical item, phrasal lexeme, prefabricated chunk, prefab*.

² V opozícii k uvedenému konštatovaniu stojí fakt, že všeobecnej problematike kolokácií sa venuje veľká pozornosť, porov. napr. *Oxford Collocations Dictionary* (15. vyd. 2010); štúdie Franza Hausmanna (napr. 1985, 1991); Igora Meľčuka, André Clasa a Alaina Polguèrea (1995); Alison Wray (2002, 2008); Sabine Bartsch (2004); Douglasa Bibera (2009); Geerta Booija (2009, 2010); Mortona Bensona, Evelyn Benson a Roberta F. Ilsona (2010); mnohé štúdie zaoberajúce sa počítačovým spracovaním kolokácií predovšetkým v rámci korpusovej a komputačnej lingvistiky (napr. Sinclair, 1991, 2003); ku všetkým spomínaným okruhom porov. napr. bibliografiu uverejnenú na internete: <http://mwe.stanford.edu/bib.html>; v češtine zborník *Kolokace* (Čermák et al., 2006), ďalej Česko-anglický slovník spojení: podstatné jméno a sloveso (Klégr – Key – Hronková, 2005); v slovenčine štúdie Petra Ďurča (napr. 2007) či Alexandry Jarošovej (napr. 2007). Dôležité je taktiež pripomenúť, že tesne pred vydaním je prvé kolokačné lexikografické dielo v slovenčine, *Slovník slovných spojení. Podstatné mená* (Ďurčo – Majchráková a kol., v tlači).

³ Zo Slovníka české frazeologie a idiomatiky, zv. 2 (Čermák et al., 2009), porov. napr. *čaj o piatej, voľný čas, akademická štvrt'hodinka, darca krvi, plochá dráha*.

Problematike NVP sa v slovenskej lingvistike čiastkovo venovala solídna pozornosť; porov. najmä štúdie Eleonóry Kučerovej (1974), Jána Kačalu (1993, 1997a, 1997b, 1997c, 2002), Alexandry Jarošovej (1999, 2000a, 2000b, 2000c) a i. V lexikologických kompendiách a učebniciach sa však súbor otázok spätých s fungovaním NVP komplexne nepertraktuje a zväčša sa tematizuje na pozadí iných lexikálnych javov. Keďže podrobnejšia analýza doterajších prístupov k VP nie je cieľom nášho príspevku, na tomto mieste uvedieme pars pro toto len jeden príklad: v kolektívnej monografii *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989) sa VP spomínajú v súvislosti s kondenzačnou funkciou slovo- tvornej motivácie, s fungovaním slovo- tvorne motivovaných slov vo VP a so slovo- tvornou univerbizáciou (s. 34 – 35), ďalej v kapitolách o multiverbizácii (s. 251 – 259), univerbizácii (s. 298 – 306), neologizácii (s. 311 – 313). Samostatná kapitola o VP sa v tomto kompendiu nenachádza.

Potrebnosť výskumu v tejto oblasti zvyrazňuje aj fakt, že frekvencia NVP v komunikácii stále stúpa najmä v závislosti od týchto dvoch procesov:

a) determinologizácia, konkrétne ide najmä o čiastočnú determinologizáciu terminologických viac- slovných pomenovaní; mnohé odborné termíny prekročili/pre- kračujú pôvodnú komunikačnú doménu (vednú oblasť) a rozličnými kanálmi sa dostali/dostávajú k bežným používateľom jazyka, napr. z oblasti dopravy *čelná zrážka, kruhový objazd, jednosmerná cesta*, z oblasti medicíny *krvný obraz, červená krvinka, stredné ucho, hrudný kôš* a mn. i.;

b) internacionalizácia: okrem jednoslovných sa prirodzene preberajú aj viac- slovné pomenovania, napr. *sparing partner, last minute, home banking, reality show*.

Spomínaná absencia slovníkov NVP sa ako veľký nedostatok ukazuje aj v pre- kladateľskej praxi, pretože formálna, sémantická i komunikačno- pragmatická špeci- fickosť tohto typu pomenovaní v mnohých prípadoch neumožňuje prekladať ich prostým súčtom a mechanickým prekladom ich komponentov, teda s využitím existujúcich dvojjazyčných slovníkov jednoslovných pomenovaní. Preto sa ako opod- statnené a vo vzťahu k praxi žiaduce javí spracovanie NVP nielen v rámci jedného jazyka, ale aj na bilingválnej, resp. multilingválnej báze. V tomto kontexte sa ukazuje ako aktuálne ponúknuť laickej aj odbornej verejnosti práce, ktoré sa komplexným spôsobom budú venovať súboru otázok spätých s NVP.

2. METODOLOGICKÉ VÝCHODISKÁ

Pre jazyk je charakteristická škálovitosť, neexistencia presne vyhranených ob- lastí a kontinuálny prechod medzi pásmami. Táto skutočnosť sa týka aj fungovania NVP, pri ktorých je potrebné počítať s prechodnými pásmami a dynamikou najmä v týchto vzťahoch: a) NVP a voľné syntaktické konštrukcie; b) vzťah NVP a iných typov viac- slovných pomenovaní; c) vzťah NVP a jednoslovných pomenovaní (uni- verbizácia, multiverbizácia).

Napriek uvedenému faktu sa pri riešení projektu počíta so snahou o maximálnu objektivizáciu dosiahnutých poznatkov. Táto snaha sa bude opierať o tieto aspekty:

1) Dôkladná heuristika – kombinované zbieranie dát s cieľom vytvoriť rozsiahlu databázu NVP. Kombinovať sa bude a) manuálna excerpcia vybraných zdrojov v printovej podobe (najmä slovníky, lexikóny, encyklopédie); b) extrakcia dát s počítačnou podporou – využitie existujúcich elektronických databáz (napr. Slovenský národný korpus, internet ako megakorpus).

2) Analyticko-syntetická zložka: klasifikácia zozbieraných dát na základe relevantných kritérií, ktoré zohľadňujú fundamentálne vzťahy jazykového znaku: paradigmatica, syntagmatica, pragmatica v intralingválnych, ale aj v interlingválnych súvislostiach (dôležitou súčasťou projektu je konfrontačná metóda; konkrétne porovnávanie slovenčiny s angličtinou, nemčinou, francúzštinou, španielčinou, ruštinou). Konfrontačná analýza môže pomôcť pri stanovovaní hranice medzi viacslovným a jednoslovným pomenovaním: jednoslovný ekvivalent v cudzom jazyku možno považovať za jeden z dôkazov, že v slovenčine ide o viacslovné pomenovanie (pravdaže, platí to aj naopak): napr. slov. *čierne uhlie* – špan. *la hulla*, slov. *podstatné meno* – angl. *noun*; slov. *zemiak* – franc. *la pomme de terre*, slov. *ukazovák* – angl. *index finger*.⁴

V rámci analytickej zložky sa využije počítačová podpora v podobe overovania frekvencie a ďalších vlastností príslušných kolokácií.

Pri realizácii projektu sa počíta s kombináciou funkčno-štruktúrnych a štatistických metód, ako aj s implementáciou komunikačno-pragmatických a kognitívno-lingvistických poznatkov (porov. napr. prototypovú teóriu a jej využitie pri sémantizácii v lexikografickej praxi). V projekte sa využijú poznatky štrukturálnej lingvistiky, korpusovej a počítačnej lingvistiky (porov. interdisciplinárnu spoluprácu s programátormi z TU KE), konfrontačnej lingvistiky, translitológie.

Organizácia prác s výhľadom úspešného riešenia sa bude opierať o tieto uzlové princípy: a) princíp viaczdrojového získavania dát; b) princíp parametrizácie a unifikácie.

a) Princíp viaczdrojového získavania dát

Východiskovým bodom pri budovaní heslára NVP je heslár KSSJ, a to najmä preto, že KSSJ je výkladovým slovníkom, ktorý zachytáva najfrekventovanejšiu a všeobecnú lexiku, čo konvenuje aj so zameraním spracovať NVP. Takýmto spôsobom bolo doteraz spracovaných cca 10 000 lexém prostredníctvom bakalárskych

⁴ Pravda, ani toto kritérium nie je absolútne, porov. napr. jednoslovné pomenovania *tête-à-tête* (fran.) – *dôverný rozhovor*, *plateau-repas* (fran.) – *podnos s jedlom*, *tire-bouton* (fran.) – *háčik na zapínanie*, ktorých slovenské náprotivky sa ako lexikalizované nepociťujú, resp. v mnohých prípadoch sa stupeň lexikalizovanosti môže líšiť. Iným prípadom je stav, keď sa v jednom jazyku spojenie pociťuje ako lexikalizované (angl. *fish and chips*), zatiaľ čo v inom jazyku sa takéto spojenie chápe ako voľné (slov. *ryba a zemiaky*).

a diplomových prác. Pravdaže, KSSJ a SVP sa budú prekrývať len čiastočne, pretože: a) SVP nebude obsahovať tie lexémy, ktoré nefigurujú ako komponenty NVP, napr. *abstrahovať, adieu, admirálie*; b) SVP bude obsahovať aj také lexémy, ktorých komponenty sa v KSSJ nevyskytujú: *bankovkový papier, iontový/jontový nápoj, neplatená dovolenka, predmanželská zmluva*.

Takto získaný materiál sa doplní z ďalších zdrojov (výkladové a prekladové slovníky jednoslovných pomenovaní, ktoré v heslovej stati pomerne často uvádzajú aj vybrané exemplifikáty v podobe viacslovných pomenovaní; terminologické slovníky; encyklopédie; učebnice základných škôl – učebnicové zdroje sprostredkujú základný a všeobecný poznatkový rámec). Osobitne sa budú tvoriť subdatabázy temporálne a teritoriálne motivovaných pomenovaní: archaizmy a historizmy na základe excerpcie 7-zväzkového Historického slovníka slovenského jazyka; nárečové lexémy pomocou excerpcie doterajších dvoch zväzkov Slovníka slovenských nárečí.

b) Princíp parametrizácie a unifikácie

Analýza sa opiera o princíp parametrizácie (k frazeologickej parametrizácii porov. Ďurčo, 1991; Mlacek, 1993; k parametrizácii v derivatológii porov. Furdík, 1990). Na základe stanovenej metodiky sa jednotlivé parametre NVP najprv budú spracúvať v tabuľkovom programe Microsoft Excel, ktorý umožňuje rýchle získavanie štatistických ukazovateľov; filtrovanie jedného alebo viacerých údajov v rámci jedného alebo viacerých parametrov; kombinovanie a usúvzťažňovanie parametrov; dopĺňanie parametrov v ktorejkoľvek fáze. V neposlednom rade prostredníctvom kombinácie parametrov a údajov možno uskutočniť vzájomnú kontrolu správnosti a kompatibility vyplnených údajov. Takýto spôsob analýzy zabezpečí unifikované a rýchle spracovanie skúmaných lexikálnych jednotiek. Súbor takto spracovaných dát sa stane podkladom pre tvorbu slovníka, ako aj kolektívnej monografie (porov. ďalšiu časť).

3. PUBLIKAČNÉ VÝSTUPY

Počíta sa s dvomi hlavnými publikačnými výstupmi: lexikografické dielo *Slovník viacslovných pomenovaní*; lexikologická monografia *Viacslovné pomenovania v slovenčine (v porovnaní s inými jazykmi)*.

3.1. Slovník viacslovných pomenovaní

Vzhľadom na spomínanú absenciu lexikografických prác venujúcich sa NVP pôjde o nový typ slovníka sui generis, ktorý bude koncipovaný na základe špecifických princípov. Od toho sa bude odvíjať aj štruktúra hesla – základnej slovníkovej jednotky.

Heslo v navrhovanom slovníku bude obsahovať tieto časti: heslový komponent, VP obsahujúce tento komponent, gramatickú charakteristiku, prípadne komunikačno-pragmatickú charakteristiku (v podobe funkčného kvalifikátora), sémanti-

záciu, exemplifikáciu, prípadný univerbizát s funkčným kvalifikátorom, ekvivalenty v piatich svetových jazykoch (porov. ukážky). V tomto ohľade slovník nadviaže na štvorzväzkový Slovník české frazeologie a idiomatiky (Čermák et al., 2. vyd., 2009), kde sa v 1. – 3. zväzku uvádzajú ekvivalenty českých frazém v štyroch jazykoch (angličtina, nemčina, francúzština, ruština).

Ukážky:

MESTO

hlavné mesto s. -ného -ta najdôležitejšia územnosprávna jednotka štátu (alebo menšej správnej jednotky), ktorá funguje ako sídlo významných politických, správnych, obchodných a kultúrnych inštitúcií: *přišli sme do hlavního mesta, aby sme si pozreli sídlo parlamentu*

A capital, capital city N Hauptstadt F la capitale R столица Š la capital

POMOC

prvá pomoc ž. -vej -ci súbor úkonov, ktorých cieľom je stabilizácia stavu zraneného pri bezprostrednom ohrození života: *poskytnúť prvú pomoc*

A first aid, emergency aid N Erste Hilfe F le premier secours R первая помощь Š primeros auxilios

OTRAS

otras mozgu m. -su 0 poranenie mozgu, prejavujúce sa nevoľnosťou, zvracaním, bolesťami hlavy: *robotník bol po páde hospitalizovaný s otrasom mozgu*

A concussion (of the brain) N Gehirnerschütterung F le traumatisme crânien R сотрясение мозга Š la conmoción cerebral

MATKA

krstná matka ž. -nej -tky zástupkyňa dieťaťa pri krste: *princezná nástojila, že chce byť dieťaťku krstnou matkou*; univ. hovor. krstná

A godmother, god-mother N Taufpatin F la belle-mère R крёстная мать Š la madrina

JAZYK

slovenský jazyk m. -kého -ka 1. západoslovanský jazyk Slovákov: *vyučovanie prebiehalo v slovenskom jazyku*; 2. vyučovací predmet: *zo slovenského jazyka som dostala jednotku*; univ. neutr. slovenčina

A (the) Slovak language, Slovak N slowakische Sprache F le slovaque, la langue slovaque R словацкий язык Š la lengua eslovaca

CHOROBA

Alzheimerova choroba ž. -vej -by med. ochorenie mozgu, ktoré spôsobuje stratu pamäti, problémy s rozprávaním, učením sa a pod.: *Alzheimerova choroba sa začína výpadkami pamäte a dezorientáciou*, univ. hovor. Alzheimer

A Alzheimer's disease, Alzheimer disease N Alzheimer-Krankheit F la maladie d'Alzheimer R болезнь Альцгеймера Š la enfermedad de Alzheimer

Vzhľadom na charakter slovníka a s ním spojený výskum sa ukazuje potencia rozšíriť a obohatiť aj teóriu a prax dvojazyčnej lexikografie (porov. napr. typológiu ekvivalentov a metódu ekvivalentizácie v prekladových slovníkoch). Význam slovníka možno tiež vidieť vo vzťahu k počítačovému prekladu a budovaniu paralelných korpusov, v rámci ktorých sa osobitná pozornosť venuje práve extrakcii kolokácií.

SVP bude spracúvať najmä tieto typy NVP (členenie je pracovné; pravdaže, jednotlivé oblasti sa navzájom rôznym spôsobom prelínajú):

– VP pomenúvajúce denotáty, s ktorými komunikanti počas svojho života bežne prichádzajú do kontaktu: a) v domácnosti – napr. predmety dennej spotreby, potraviny, nábytok, elektronika (*zubná kefka, pena na holenie, prášok na pranie, hrubá múka, skoré zemiaky, kávová lyžička, pitná voda, popínavá rastlina, manželská posteľ, nástenné hodiny, automatická práčka, mikrovlnná rúra*); b) v edukačnom procese (*základná škola, žiacka knižka, triedny učiteľ, interaktívna tabuľa, stužková slávnosť, prijímacie skúšky, rektorské voľno, univerzita tretieho veku*);

– VP pomenúvajúce denotáty, s ktorými sa človek stretáva ako člen rôznych spoločenských skupín, zamestnanie, návšteva u lekára, nakupovanie v obchode, účasť na bohoslužbe, organizácia času a i. (*pracovná zmluva, služobná cesta, hodinová výpoveď, návštevné hodiny, akciová cena, sviatosť manželstva, štátny sviatok, predĺžený víkend*);

– VP pomenúvajúce denotáty, ktoré sa týkajú životného štýlu, záujmov, koníčkov, zábavy a pod. (*krytá plaváreň, člnkový beh, kontaktný gól, ľadový hokej, reality show, hlavný vysielací čas*);

– VP pomenúvajúce denotáty z oblasti umenia a tvorivej činnosti človeka (*hudobný nástroj, bicie nástroje, komorný orchester, hudobná skupina, akademický maliar, vodové farby, zbierka poviedok, dobrodružný román, kriminálna komédia*);

– VP pomenúvajúce denotáty z oblasti národného hospodárstva, napr. priemysel, doprava, služby, cestovný ruch (*jadrová elektráreň, čierne uhlie, trvalo obnoviteľné zdroje, osobný vlak, hlavná stanica, linkový autobus, dopravná nehoda, internet banking, first moment, cestovná kancelária, letiskové poplatky*);

– odborné termíny, ktoré sa používajú nielen v odbornej komunikácii, ale aj širšie, pretože pomenujú denotáty, ktoré sa rozličným spôsobom týkajú života bežného človeka a jeho skúsenostného komplexu. Ide napr. o termíny z týchto oblastí vedy a techniky: právo, ekonómia, politológia, sociológia, psychológia, medicína, história, geografia, ekológia, astronómia, meteorológia, informačné technológie a i. (napr. *ústavný právnik, prezumpcia neviny, trest smrti, trhová ekonomika, daň z pridanej hodnoty, hrubá mzda, parlamentné voľby, menšinová vláda, krajiny tretieho sveta, sociálna skupina, davová psychóza, hniezdo záchrany, inteligentný kvocient, duševná porucha, mladší školský vek, kľúčna kosť, otras mozgu, sťahovanie národov, koncentračný tábor, železná opona, časové pásmo, životné prostredie, skleníko-*

vý efekt, čierna diera, zatmenie slnka, predpoveď počasia, tlaková výš, internetová doména, domovská stránka, diskusné fórum, e-mailová adresa, SMS správa);

– odborné termíny, s ktorými sa človek stretáva primárne počas edukačného procesu a ktoré predstavujú základný poznatkový fond na úrovni vzdelania základnej školy (*podstatné meno, oznamovacia veta, desiatinné číslo, pravouhlý trojuholník, meter štvorcový, elektrický prúd, bod varu, chemický prvok, severný pól, zemepisná šírka, notový kľúč*).

3.2. Viacslovné pomenovania v slovenčine (v porovnaní s inými jazykmi)

Originálnosť druhého hlavného výstupu (kolektívnej monografie) bude spočívať v aplikovanom metodologickom prístupe, ako aj v komplexnosti spracovania.

Teoreticko-metodologickým východiskom bude teória lexikálnej motivácie, ktorej autorom je Juraj Furdík (2008) a ktorú rozvíja Martin Ološtiak (2011). Z hľadiska zamerania projektu spomedzi 17 vyčleňovaných typov lexikálnej motivácie je primárnou syntaktická motivácia (syntakticky motivované sú viacslovné lexikálne jednotky s aspoň dvomi autosyntagmatickými komponentmi). Teória lexikálnej motivácie sa v monografii rozvinie najmä dvomi spôsobmi:

1) motivačná relačnosť – budú sa analyzovať vzťahy syntaktickej motivácie k ostatným motivačným typom, najmä k:

a) paradigmatickej motivácii (špecifická zapojenie NVP do paradigmatických vzťahov: lexikálne pole, synonymia, antonymia, hyperonymia a hyponymia);

b) slovotvornej motivácii (slovotvorne motivované slová ako komponenty NVP, slovotvorná univerbizácia, multiverbizácia; NVP ako slovotvorný motivant);

c) sémantickej motivácii (významová charakteristika NVP a ich komponentov, polysémia NVP);

d) frazeologickej motivácii (vzťahy NVP a frazém);

e) onymickej motivácii (vzťahy NVP a viacslovných vlastných mien);

f) registrovej motivácii (NVP ako registrovo motivované jednotky lexikálnej zásoby a miera ich zastúpenia v jednotlivých registroch);

g) terminologickej motivácii (vzťahy NVP a viacslovných odborných termínov);

h) temporálnej motivácii (NVP ako historizmy, archaizmy, neologizmy);

i) teritoriálnej motivácii (NVP v nárečiach).

2) Motivačná dynamika – nadobúdanie, zmena a zánik syntaktickej motivácie:

a) nadobúdanie syntaktickej motivácie: vznik, lexikalizácia VP z voľnej syntagmy alebo prostredníctvom multiverbizácie;

b) zmena syntaktickej motivácie: zmena syntaktickej štruktúry existujúceho VP;

c) zánik syntaktickej motivácie – univerbizácia.

Ďalej sa v rámci monografie komplexným spôsobom bude venovať pozornosť týmto oblastiam:

- a) hranica medzi voľnými syntaktickými spojeniami (*mladý otec*) a VP (*starý otec*) a kritériá na delimitáciu medzi týmito jazykovými jednotkami;
- b) lexikografický prístup k spracovaniu VP na intralingválnej a interlingválnej úrovni;
- c) verbo-nominálne VP s tzv. kategoriálnym slovesom;⁵
- d) možnosti a obmedzenia automatického počítačového spracovania VP.

Komparatívna analýza (v zmysle slovenčina – angličtina / nemčina / francúzština / ruština / španielčina) vytvorí reprezentatívnu bázu ďalšieho výskumu v tejto oblasti.

Všetky analýzy budú založené na dôkladnej heuristickej príprave (spojenej s koncipovaním slovníka, cca 25 000 až 30 000 jednotiek), čím sa zvýši reliabilita zistených skutočností a záverov.

Spomínané dva hlavné výstupy je možné chápať v dvojakej komplementárnej distribúcii: vo vzťahu teoretické – praktické a vedecké – populárno-náučné. V kolektívnej monografii sa bude dôraz klásť na teoretické a vedecké (so subdominantami praktického a populárno-náučného), v slovníku sa bude dôraz klásť na praktické a populárno-náučné (so subdominantami teoretického a vedeckého).

4. Koncept riešenia

Vychádzame z predpokladu, že NVP je špecifický typ lexikálnej jednotky, ktorý sa vyznačuje konfiguráciou týchto vlastností: viacslovnosť, nocionálnosť, neterminologickosť, resp. oslabená terminologickosť. Uvedená skutočnosť (špecifickosť NVP) si vyžaduje aj špecifický prístup k lexikografickému spracovaniu tohto typu pomenovaní, a to ako v heuristickej, tak aj v analyticko-syntetickej fáze.

4.1. Heuristická fáza

Vyhľadávanie VP v korpuse si vyžaduje osobitú metodiku, ktorá je založená na kombinácii komputačných, štatistických a lingvistických metód: vyhľadané a roztriedené kolokácie je potrebné podrobiť lingvistickej analýze, pričom v sporných prípadoch možno opätovne uplatniť štatistické, frekvenčné a ďalšie informácie, ktoré možno o danej kolokácii z korpusu získať.

Pri vyhľadávaní kolokácií je výhodné pracovať so štatistickými funkciami. Prvou z nich je absolútna frekvencia hľadaného výrazu. Absolútna frekvencia predstavuje základný štatistický údaj, ktorý získavame pri každom vyhľadávaní a ktorá predstavuje počet výskytov hľadaného výrazu *x* v celom korpuse.

⁵ V slovenskej lingvistike sa tejto téme venovali predovšetkým Ján Kačala (1993, 1997), Ľubomír Kralčák (2003, 2005), novšie Michaela Wickleinová (2008). Osobitná pozornosť sa bude venovať analýze kategoriálnych slovík, v rámci ktorej budeme skúmať ich sémantický status (autosémantickosť verus sysémantickosť) a stupeň lexikalizácie. V teoretických prácach sa o tomto probléme najnovšie uvažuje na pozadí teórie gramatikalizácie (Hopper – Traugott, 1993; Elenbaas, 2011) a kategoriálne verbá sa vymedzujú ako semilexikálne jednotky (Butt – Geuder, 2001).

Osobitnými funkciami popisujúcimi spoločný výskyt slov sú MI-score a t-score. Umožňujú klasifikovať slová na základe ich spoluvýskytu s inými slovami a identifikovať relevantné kolokácie. MI-score označuje pravdepodobnosť, že javy *x* a *y* nastanú súčasne. V našom prípade ide o pravdepodobnosť výskytu slova *y* v kontexte hľadaného slova *x*. Nežiaducou vlastnosťou hodnoty MI-score je, že je príliš determinovaná frekvenciou jednotlivých slov. Najvyššie hodnoty tak dosahujú slová s nízkou frekvenciou. Pomocou t-score sa testuje, či zistené počty výskytov jednotlivých slov a ich dvojíc zodpovedajú náhodnému rozloženiu slov v korpuse. Čím vyššia je hodnota t-score, tým menej je pravdepodobné, že ide o náhodné rozloženie slov a naopak, tým pravdepodobnejšie je, že ide o pevné, ustálené kombinácie slov, t. j. o kolokácie. T-score predstavuje nástroj, pomocou ktorého možno presnejšie stanoviť pravidelnosť, systémovosť kolokácie pri jednotkách s nižšou frekvenciou. Porovnaj údaje o ľavostranných kolokáciách lexémy *káva* na základe hodnoty MI-score a t-score:

t-score	mi-score
šálka	cibetkový
čierny	zrnkový
silný	bezkofeínový
piť	pražiareň
vypiť	nedopitý
čaj	zomletý
uvariť	instantný
popíjať	zalievaný
ranný	šálka
pitie	chlipkať
variť	mokka
instantný	praženie

Ukazuje sa, že t-score bude vhodným nástrojom na vyhľadávanie systémových kolokácií frekventovaných lexém (*čierna káva*), MI-score zasa na vyhľadávanie kolokácií lexém, ktoré majú relatívne nízku frekvenciu, ale sú kandidátmi na začlenenie do zoznamu NVP (*zrnková káva*, *cibetková káva*). Pri výskume tohto typu si treba uvedomiť, že vysoké hodnoty v štatistických tabuľkách nezaručujú, že daná kolokácia je ustálená, môžu byť však pomocným testovacím nástrojom pri rozlíšení voľných a ustálených spojení.

Uplatnenie korpusových nástrojov pri identifikácii kolokácií sa analyzuje v mnohých zahraničných prácach, napr. Johna M. Sinclaira (1991), Mortona Benso-

na (1995), Darrena Peircea (2002) a i., v slovenskom kontexte v prácach Daniely Majchrákovéj (1995, 2008).

4.2. Analyticko-syntetická fáza

Analýza a syntéza získaného materiálu bude prebiehať so zreteľom na dva hlavné publikačné výstupy (slovník a monografia).

So zreteľom na vypracovanie slovníka sa bude analyzovať tento súbor parametrov NVP (o princípe parametrizácie porov. vyššie):

a) ortoepické parametre – v relevantných prípadoch (nesúladi medzi výslovnosťou a ortografiou) sa v slovníku bude uvádzať aj výslovnosť;

b) morfológické parametre – v slovníku sa budú uvádzať základné morfológické údaje nadradeného komponentu NVP: pri substantívach rod, pri verbách dokonavosť/nedokonavosť a morfológická paradigmatica (pri menných slovných druhoch tvar genitívu; pri slovesám tvar 1. os. sg.);

c) komunikačno-pragmatické parametre v podobe funkčných kvalifikátorov (príslušnosť jednotky do istej tematickej skupiny, expresívnosť, hovorovosť a i.);

d) sémantické parametre: výklad významu (k metodológii porov. napr. Manuál lexicografie, 1995; Dolník, 2003) – pri sémantizácii NVP sa počíta s väčšou mierou tautologickosti než pri jednoslovných lexémach, pretože NVP (podobne ako odborné termíny) sa vyznačujú väčšou mierou motivovanosti (onomaziologickej explicitnosti) než jednoslovné pomenovania;

e) exemplifikačno-kolokačné parametre: vychádzame z tézy, že exemplifikácia tvorí integrálnu súčasť slovníkového hesla a slúži ako pomocný prvok sémantizácie; exemplifikácia zároveň slúži ako dokladový prostriedok kolokability heslovej jednotky;

f) štruktúrno-nominačné parametre: VP sa výrazne zapájajú do dynamických procesov ako motivanty univerbizácie, preto súčasťou heslovej state bude príslušný univerbizát so svojou komunikačno-pragmatickou charakteristikou – funkčným kvalifikátorom (pravdaže, ak existuje);

g) translátologické parametre: prekladovú časť heslovej state budú tvoriť ekvivalenty slovenských NVP v piatich jazykoch (angličtina, nemčina, francúzština, španielčina, ruština).

Pri príprave kolektívnej monografie sa vypracujú a využijú ďalšie parametre:

a) štruktúrne parametre: počet všetkých komponentov, počet autosémantických komponentov, syntaktická štruktúra pomenovania; typ univerbizácie;

b) ďalšie suprasémantické parametre (údaje o temporálnosti, teritoriálnosti, expresívnosti, registrovej podmienenosti);

c) interlingválne parametre: typy symetrie a asymetrie medzi slovenským NVP a jeho cudzojazyčnými ekvivalentmi.

Ukážka časti vypracovaných parametrov v programe Microsoft Excel:

	A	B	C	D	E	F	G	H	I
1	VP	rod	tvar	počet k	počet a	štruktú	univerbá	štyl. u	typ u
2	obchodný cestujúci	m.	ného -ceho	2	2	A+Sv			
3	národný úrad práce	m.	ného -du -ce	3	3	A+S+S			
4	pet fľaša	ž.	neskl. -še	2	2	NESKL+S			
5	dať pokyn	nedok.	dám 0	2	2	V+S			
6	branné cvičenie	s.	ného -nia	2	2	A+S	branné	hovor.	E
7	prvá trieda	ž.	vej -dy	2	2	N+S			
8	straty a nálezy	ž.+m.	rát a -zov	3	2	S+c+S			
9	chodník slávy	m.	ka 0	2	2	S+S			
10	škola v prírode	ž.	ly 0	3	2	S+Sp			
11	skok o žrdi	m.	ku 0	3	2	S+Sp	žrd'	prof.	Sém
12	slovenský jazyk	m.	kého -ka	2	2	A+S	slovenčina	neutr.	S
13	minerálna voda	ž.	nej -dy	2	2	A+S	minerálka	hovor.	S
14	kruhový objazd	m.	vého -du	2	2	A+S	kruháč	subšt.	S

Interdisciplinárne zameranie projektu dáva predpoklad na hľadanie a nachádzanie nových metód v medziodborových, konkrétne lingvisticko-komputačných súvislostiach. Vo všeobecnej rovine ide o hľadanie optimálneho spôsobu kooperácie v tom zmysle, aby sa čo najefektívnejšie skĺbili požiadavky lingvistov (ktorí majú a musia mať na pamäti, že v jazyku okrem princípu analógie fungujú aj anomálie) a možnosti a schopnosti počítačového spracovania jazyka, ktoré sa uskutočňuje na základe algoritmizácie.

5. Predpokladané prínosy projektu

5.1 Lexikografické dielo SLOVNÍK VIACSLVNÝCH POMENOVANÍ:

a) poskytne používateľom slovenčiny komplexný a originálny pohľad na vybraný typ lexikálnych jednotiek v podobe ortoepickej, gramatickej, sémantickej, kolokačnej a štylistickej charakteristiky; keďže primárne pôjde o výkladový typ slovníka, pre používateľa jazyka dominantnými budú informácie o význame lexikálnych jednotiek;

b) zachytí špecifickosť lexikalizačných procesov v podobe rôznych sémantických posunov: napr. *starý otec* nemusí byť starý, „majúci veľa rokov“, *čierna skrinka* nie je čierna;

c) zachytí výsledky dynamických procesov:

– univerbizácie (okrem východiskových VP poskytne informácie o súvzťažných univerbizátoch v podobe štruktúrnej a štylistickej charakteristiky);

– multiverbizácie (heslovými jednotkami budú aj multiverbáty, pri ktorých sa multiverbizovanosť explicitne uvedie v podobe funkčného kvalifikátora: *dať prednosť* mult.);

– (čiasočnej) determinologizácie (v heslových statiach sa budú spracúvať aj odborné termíny, ktoré sa používajú aj mimo svojej komunikačnej odbornej domény, napr. *rýchlostná cesta*, *podnebné pásmo*);

d) ponúkne ekvivalenty slovenských NVP v piatich svetových jazykoch (angličtina, nemčina, francúzština, španielčina, ruština), čím výrazným spôsobom pomôže translatickej praxi;

e) prispeje k teórii a praxi lexikografického výskumu v podobe teoreticko-metodologických a terminologických poznámok o predkladanom type slovníka.

5.2 Kolektívna monografia VIACSLOVNÉ POMENOVANIA V SLOVENČINE (V POROVNANÍ S INÝMI JAZYKMI):

a) ponúkne originálne teoreticko-metodologické východiská v podobe ďalšieho rozvíjania teórie lexikálnej motivácie;

b) spracuje viacvrstvovú typológiu viac-slovných pomenovaní (ďalej VP);

c) analyzuje spôsoby vzniku VP (lexikalizácia voľnej syntaktickej konštrukcie, multiverbizácia, redukcia VP);

d) systematickým spôsobom analyzuje vzťahy a hranice medzi typmi VP; medzi VP a jednoslovnými pomenovaniami;

e) analyzuje dynamické vzťahy medzi jednoslovnými pomenovaniami a VP (multiverbizácia a univerbizácia), ponúkne typológiu a komunikačno-pragmatickú charakteristiku týchto procesov;

f) podrobí analýze niektoré suprasémantické vlastnosti VP, konkrétne časové parametre (VP ako historizmy, archaizmy a neologizmy), teritoriálne parametre (VP ako dialektizmy);

g) na báze skúmaného súboru NVP analyzuje vzťah lexikológie a lexikografie a opíše špecifiká lexikografického spracovania tohto typu lexikálnych jednotiek;

h) prehĺbi poznanie v oblasti počítačového spracovania jazyka;

i) ponúkne komparatívnu analýzu VP v slovenčine a v piatich svetových jazykoch; komparatívna analýza sa bude sústreďovať na štruktúrno-typologickú a komunikačno-pragmatickú zložku skúmaných jednotiek, prispeje k analýze špecifik, ako aj univerzálnejších tendencií nominačných procesov v daných jazykoch; prispeje k poznaniu jazykovej typológie.

j) ponúkne analýzu a implementáciu možností využitia skúmaného materiálu v počítačovom spracovaní jazyka: napr. rozpoznávanie reči (speech recognition), strojový preklad (machine translation), tvorba paralelných slovníkov (parallel corpora), korekcie textu (spelling check), detekcia jazyka na internete, postspracovanie textových dát a pod.

Literatúra

- BARTSCH, Sabine: Structural and Functional Properties of Collocations in English: A Corpus Study of Lexical and Pragmatic Constraints on Lexical Co-occurrence. Tübingen: Narr 2004. 247 s.
- BENSON, Morton: Collocations and idioms. In: Dictionaries, lexicography and language learning. Ed. R. Ilson. Oxford: Pergamon Press 1985, s. 61 – 68.

- BENSON, Morton – BENSON, Evelyn – ILSON, Robert F.: *The BBI Combinatory Dictionary of English: A Guide to Word Combinations*. Amsterdam (Penn.): John Benjamins 2010. xxxix + 462 s.
- BIBER, Douglas: A corpus-driven approach to formulaic language in English: Multi-word patterns in speech and writing. In: *International Journal of Corpus Linguistics*, 2009, 14, s. 275 –311.
- BOOIJ, Geert: Phrasal names: A constructionist analysis. In: *Word Structure*, 2009, 2, s. 219 – 240.
- BUTT, Miriam – GEUDER, Wilhelm: On the (Semi)Lexical Status of Light Verbs. In: *Semi-lexical Categories: On the content of function words and the function of content words*. Ed. N. Corver – H. van Riemsdijk. Berlin: Mouton de Gruyter 2001, s. 323 – 370.
- ČERMÁK, František et al.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 1. Přirovnání. 2., prepracované a doplnené vyd. Praha: Leda 2009. 512 s.
- ČERMÁK, František et al.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 2. Výrazy neslovesné. 2., prepracované a doplnené vyd. Praha: Leda 2009. 552 s.
- ČERMÁK, František et al.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 3. Výrazy slovesné. 2., prepracované a doplnené vyd. Praha: Leda 2009. 1248 s.
- ČERMÁK, František et al.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 4. Výrazy větné. Praha: Leda 2009. 1272 s.
- DOLNÍK, Juraj: *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 236 s.
- ĎURČO, Peter: Modelovanie vo frazeológii. Poznámky k moskovskej frazeologickej škole. In: *Slovo a slovesnosť*, 1991, roč. 52, č. 2, s. 138 – 144.
- ĎURČO, Peter: O projekte nemecko-slovenského slovníka kolokácií. In: *Frazeologické štúdie*. V. Princípy lingvistickej analýzy vo frazeológii. Eds. D. Baláková – P. Ďurčo. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta 2007, s. 70 – 93.
- ĎURČO, Peter – MAJCHRÁKOVÁ, Daniela: *Slovník slovných spojení v slovenčine*. Podstatné mená. Bratislava: Veda 2012. V tlači.
- ELENBAAS, Marion: *Tracing Grammaticalisation in English Light Verbs: A Corpus-based Study*. Dostupné na: <http://www.bu.edu/isle/files/2012/01/Marion-Elenbaas-Tracing-grammaticalisation-in-English-light-verbs.pdf>. Cit. 25. 11. 2012.
- FURDÍK, Juraj: Pokus o komplexný kvantitatívny výskum slovtvorného systému pomocou počítača. (Metodologické východiská a prvé výsledky.) In: *Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov*. Materiály zo sympózia konaného v rámci 7. zasadnutia Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov (Nové Vozokany 24. – 26. apríla 1989). Red. V. Blánár et al. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra 1990, s. 254 – 264.
- FURDÍK, Juraj: *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2008. 95 s.
- HAUSMANN, Franz: *Kollokationen im Deutschen Wörterbuch*. Ein Beitrag zur Theorie des lexikographischen Beispiels. In: *Lexikographie und Grammatik*. Akten des Essener Kolloquiums zur Grammatik im Wörterbuch 28-30.6.1984. Eds. H. Bergenholtz – J. Mugdan. Tübingen: Max Niemeyer 1985, s. 118 – 129.
- HAUSMANN, Franz: *Collocations in Monolingual and Bilingual English Dictionaries*. In: *Languages in Contact and Contrast*. Essays in Contact Linguistics. Eds. V. Ivir – D. Kalogjera. Berlin – New York: Mouton de Gruyter 1991, s. 225 – 236.
- HOPPER, Paul J. – TRAUGOTT, Elizabeth Closs: *Grammaticalization*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press 2003. 277 s.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda 1989. 436 s.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Spájateľnosť slov a jej odraz v slovníku. In: *Jazykovedný časopis*, 1992, roč. 43, č. 2, s. 116 – 126.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Monokolokabilné slová v slovenčine. In: *Jazykovedný časopis*, 1995, roč. 46, č. 2, s. 83 – 99.

- JAROŠOVÁ, Alexandra (2000a): Lexikalizované spojenie v kontexte ustálených spojení. In: Princípy jazyka a textu. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 9. – 10. 3. 2000 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Ed. J. Dolník. Bratislava: Univerzita Komenského 2000, s. 138 – 153.
- JAROŠOVÁ, Alexandra (2000b): Viacslovný termín a lexikalizované spojenie. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Ed. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 481 – 493.
- JAROŠOVÁ, Alexandra (2000c): Spracovanie ustálených spojení vo výkladovom slovníku. Návrh. In: Nová slovní zásoba ve výkladových slovníkách. Sborník příspěvků z konference. Praha, 31. 10. – 1. 11. 2000. Red. O. Martincová – J. Světlá. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky 2000, s. 41 – 54.
- KAČALA, Ján: Kateriálne slová v slovných spojeniach (príspevok k teórii jazykového významu). In: Jazykovedný časopis, 1993, roč. 44, č. 1, s. 14 – 24.
- KAČALA, Ján (1997a): Viacslovné pomenovania v slovnej zásobe. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica XLV. Red. P. Žigo. Bratislava: Univerzita Komenského 1997, s. 33 – 42.
- KAČALA, Ján (1997b): K statusu lexikalizovaných spojení. In: Slovenská reč, 1997, roč. 62, č. 4, s. 193 – 203.
- KAČALA, Ján (1997c): Lexikalizované spojenia a frazeologické jednotky. In: Frazeologické štúdie. II. Ed. P. Ďurčo. Bratislava: Komisia pre výskum frazeológie pre Slovenskom komitete slavistov 1997, s. 95 – 102.
- KAČALA, Ján: Syntax lexikalizovaných spojení. In: Studia Academica Slovaca. Ed. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 2002, s. 100 – 110.
- KLÉGR, Aleš – KEY, Petra – HRONKOVÁ, Norah: Česko-anglický slovník spojení: podstatné jméno a sloveso. Praha: Karolinum 2005. 370 s.
- Kolokace. Eds. F. Čermák – M. Šulc. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2006. 452 s.
- KRALČÁK, Ľubomír: K otázke hraníc medzi frazémami a analytickými verbo-nominálnymi spojeniami. In: Frazeologické štúdie. III. K 13. kongresu slavistov v Ľubľane. Eds. J. Mlacek – P. Ďurčo. Bratislava: Stimul 2003, s. 116 – 123.
- KRALČÁK, Ľubomír: Analytické verbo-nominálne spojenia v slovenčine. Synchronno-diachrónny pohľad. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2005. 204 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vydanie. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003.
- KUČEROVÁ, Eleonóra: Z problematiky slovných spojení. (Lexikalizované spojenie ako pomenovacia jednotka.) In: Štúdie a porovnávej gramatiky a lexikológie. Red. Š. Peciar. Bratislava: Veda 1974, s. 7 – 40.
- MAJCHRÁKOVÁ, Daniela: Vyčleňovanie lexikalizovaných spojení pomocou štatistických nástrojov. [Diplomová práca.] Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského 2005. 63 s.
- MAJCHRÁKOVÁ, Daniela: Vyčleňovanie lexikalizovaných spojení pomocou štatistických nástrojov. In: Varia XV. Zborník materiálov z XV. kolokvia mladých jazykovedcov (Banská Bystrica – Tajov 7. – 9. 12. 2005). Zost. A. Gálisová – A. Chomová. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Katedra slovenského jazyka a literatúry FHV UMB v Banskej Bystrici 2008, s. 357 – 364.
- Manuál lexikografie. Eds. F. Čermák – R. Blatná. Jinočany: Vydavatelství H & H 1995. 287 s.
- MELČUK, Igor A. – CLAS, André – POLGUÈRE, Alain: Introduction à la lexicologie explicative et combinatoire. Paris: Louvain-la-Neuve 1985.
- MLACEK, Jozef: K metodologickým zmenám v slovenskej frazeológii. – In: Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Phraseology in Education, Science and Culture. Zborník materiálov z II. medzinárodnej frazeologickej konferencie. Nitra 14. – 16. september 1992. Red. E. Krošláková. Nitra, Vysoká škola pedagogická, Fakulta humanitných vied 1993, s. 282 – 287.

- OLOŠTIAK, Martin: K triedeniu viacslovných pomenovaní. In: *Slovakistický zborník*. 5. Red. M. Týr. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť 2009, s. 25 – 39.
- OLOŠTIAK, Martin: *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Prešov: FF PU v Prešove 2011. 339 s.
- Oxford Collocations Dictionary for students of English*. 15. vyd. Oxford: Oxford University Press 2010. 898 s.
- PECINA, Pavel – HOLUB, Martin: *Sémanticky signifikantní kolokace*. Praha: Ústav formální a aplikované lingvistiky 2002.
- PEIRCE, Darren: A Comparative Evaluation of Collocation Extraction Techniques. In: *Proceedings of the Third International Conference on Language Resources and Evaluation*. Las Palmas, Spain 2002, s. 1530 – 1536.
- SINCLAIR, John: *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press 1991. 200 s.
- SINCLAIR, John: *Reading Concordances: An introduction*. London: Longman 2003. 200 s.
- Slovenský národný korpus*. Korpusová verzia prim-5.0-public.all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2010. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- Slovník slovenského jazyka*. 6. zv. Red. Š. Peciat. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 168.
- Slovník súčasného slovenského jazyka*. A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka*. H – L. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2011. 1088 s.
- WICKLEINOVÁ, Michaela: Sémantika verbo-nominálnych pomenovaní a ich aktualizácií. In: *Slovenská reč*, 2008, roč. 73, č. 6, s. 344 – 351.
- WRAY, Alison: *Formulaic Language and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press 2002. 348 s.
- WRAY, Alison: *Formulaic Language: Pushing the Boundaries*. Oxford: Oxford University Press 2008. 322 s.

MOTIVÁCIA V SLOVENČINE A NEMČINE NA PRÍKLADE VYBRANÝCH POJMOV Z DEJÍN ARCHITEKTÚRY

Michaela Kováčová

*Katedra germanistiky, Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika, Moyzesova 9, 040 01
Košice, e-mail: michaela.kovacova@upjs.sk*

KOVÁČOVÁ, M.: Motivation in the Slovak and German Language on the Sample of Selected Terms from the History of Architecture. In *Slovak Speech*, 2012, vol. 77, no. 5-6, p. 275-295.

Abstract: The study deals with motivation of architectural terms used by art historians for descriptions of monuments from the Gothic, Renaissance and Baroque period. Introductorily, the author points out to the relevance of research into lexical motivation and further on discusses the theory of motivation, including motivation types, motivation-saturation, and motive. The research proper focuses on comparison of motivation-saturation and frequency of motivation types in the sample of the Slovak and German art-historical descriptions of monuments. Results indicate similar extent of motivation-saturation in both language variants of the sample. Moreover, the research examines motives of word-formation of architectural terms. Eleven types of the most frequented motives are presented with examples in more details.

Key words: history of architecture, motivation, term, word-formation

1. ÚVOD

Skúmanie motivácie termínov z oblasti architektúry sa môže zdať témou trochu exotickou, ba až marginálnou. Existuje však celý rad dôvodov, ktoré poukazujú na jej relevantnosť. Sú to dôvody praktické, ale i teoretické, lingvistické, gnozeologické a kultúrnohistorické. Ich objasnením začnem, aby som poukázala na význam prezentovanej témy.

Lingvistickým argumentom je význam motivácie v lexike. Podľa J. Dolníka (2007, s. 23) „poznať motiváciu slova znamená vedieť odpovedať na otázku, aká vlastnosť slova umožňuje vyjadriť daný význam, t. j. prečo práve táto forma vyjadruje daný význam“. J. Furdík (1993, s. 21) označuje slovotvornú motiváciu za „hybnú silu vývoja slovnej zásoby ako čiastkového systému jazyka“. S tým súvisí vysoké kvantitatívne zastúpenie motivovaných lexém v slovnej zásobe. Podľa parciálnej štúdie J. Furdíka na vzorke 3080 slov z Retrográdneho slovníka slovenčiny bolo 65,16 % skúmaných jednotiek motivovaných (Furdík, 1993, s. 23). V ďalšej štúdií ten istý autor zistil, že najvyššie zastúpenie majú motivované slová v náučnej próze (Furdík, 1993, s. 25). Motivácia je zrejma hlavne v málo frekvencovaných slovách, kde sprostredkúva nosnú informáciu, teda rámcovo naznačuje lexikálny význam slova (Furdík, 1993, s. 24). Z týchto téz možno vyvodíť, že motivácia hrá podstatnú rolu pri tvorbe termínov. J. Dolník dokonca považuje motivovanosť za jeden zo znakov termínov (Dolník, 2007, s. 179).

Ďalším dôvodom na skúmanie motivácie je jej gnozeologický význam. Výskumy neurofyziológov a patológov naznačujú správnosť hypotézy, že svet, ktorý akceptujeme ako intersubjektívnu realitu, je svet vykonštruovaný komplexnými procesmi ľudského mozgu¹ (Schwarz – Chur, 2007, s. 87). Naše slová referujú teda náš mentálny model sveta, pričom reálnym objektom a javom – i keď nie všetkým – zodpovedajú ich mentálne reprezentácie. Zvlášť skúmanie sémantickej motivácie, ktorá vzniká metaforickým alebo metonymickým prenášaním významu, nám môže v tomto smere priniesť zaujímavé poznatky. Navyše ak ide o komparatívny výskum dvoch jazykov, výsledkom môžu byť pozoruhodné interkultúrne zistenia o vnímaní sveta. Ako príklad uvádzam rozdielne pomenovanie časti klenby, ohraničenej klenbovými pásmi v slovenčine a v nemčine: slovenskému slovnému spojeniu *klenbové pole* zodpovedá nemecké simplícium *Joch* doslovné „jarmo“.

Ďalším dôvodom na skúmanie motivácie a etymológie je jej prínos k poznaniu vlastnej kultúrnej histórie vrátane interkultúrnych kontaktov prebiehajúcich na našom území. Tie sú zrejme hlavne pri výpožičkách, ktoré sa k nám dostali priamym kontaktom s príslušníkmi cudzieho etnika alebo nepriamo prostredníctvom tlačeného slova. V prípade priameho kontaktu s nemeckou jazykovou oblasťou v kontexte dejín slovenskej sakrálnej architektúry treba spomenúť pôsobenie franských misionárov v rannom stredoveku, nemeckú kolonizáciu (12. – 15. stor.), činnosť stavebných hút poznajúcich kultúrne prostredie nemecky hovoriacich krajín v čase gotiky (Buran a kol., 2003) či pôsobenie prevažne rakúskych architektov a umelcov v epoche baroka (Rusina a kol., 1998). Jazykovým svedkom kontaktov s germanofónnym svetom je napr. slovo *wimperk* – *Wimperg/Wimperge*, ktoré označuje v gotike druh ozdobného trojuholníkového štítu, umiestňovaného nad portály, vikiere, sanktuária a pod. Okraje štítu bývajú zdobené fiálami a krabmi, v tympanóne kružbou a vo vrchole často fiálou alebo krížovou kyticou (Koch, 2006, s. 493). Pomenovanie tohto stavebného článku je motivované funkčne, keďže jeho prvotná funkcia spočívala v ochrane pred vetrom (*Wind* „vietor“, *bergen* „chrániť“; Kluge – Seebold, 2002, s. 990). Prejdime teraz k výsostne praktickým dôvodom.

Prvý praktický dôvod súvisí s odborným prekladom textov z dejín architektúry a pamiatkového výskumu. Poznanie motivácie uľahčuje prekladateľovi hľadanie vhodného ekvivalentu v transláte, pretože z motivácie môže vyčítať o. i. lokalizáciu stavebného prvku (*nadobločná rímsa* – *Fensterverdachung*), jeho tvar (*perlovec* – *Perlenstab*) alebo funkciu (*svorník* – *Schlussstein*, t. j. centrálny, často zdobený ka-

¹ Mimoriadne výrečné sú v tomto kontexte pozorovania pacientov s poškodeniami mozgu. Pacienti, ktorí pri úraze utrpeli poškodenie zrakového centra, nevidia objekty tak, ako ich videli predtým. Niektorí z pacientov s poruchami videnia (agnóziou) nedokážu vnímať jednotlivé časti predmetov ako súčasť celku. Iní nedokážu rozpoznať farby, alebo ich nevidia na danom predmete, ale niekde inde v priestore. Inokedy vedú výpadky mozgovej činnosti k tomu, že predmety sa zdajú pacientom väčšie alebo menšie, ako sú v skutočnosti (Schwarz – Chur, 2007, s. 88).

meň, ktorý uzamyká rebrá klenby (Cragoe, 2008, s. 251)). Súčasný dvojjazyčný nemecko-slovenský stavebný slovník (Guzíková, 2002; Juríková, 1995) obsahuje termíny z dejín architektúry len vo veľmi obmedzenej miere a prekladateľ je preto neraz odkázaný na neязыkové encyklopedické príručky, ktoré sú často členené tematicky. V týchto prípadoch slúžia v termínoch zahrnuté odkazy na mimojazykovú skutočnosť ako odrazové mostíky na ďalšie rešerše a pomáhajú nájsť prekladateľovi vhodný ekvivalent.

Druhý praktický dôvod je relevantnosť poznania motivácie pre zefektívnenie výučby cudzieho jazyka ako odborného jazyka a recepcie cudzojazyčných textov (Furdík, 1993, s. 20). Ak totiž učitelia sa, resp. recipient cudzojazyčného textu spoznávajú príslušnosť určitej lexikálnej jednotky do patričného slovo tvorného hniezda alebo slovo tvorného typu, môže si jej význam odvodiť. Pre vyučovanie cudzích jazykov sú v tomto smere relevantné výsledky kognitívnych vied naznačujúce, že slovná zásoba je v mozgu štruktúrovaná v sémantických poliach, ktoré neexistujú izolovane, ale sú navzájom prepojené (Schwarz – Chur, 2007, s. 60). Ak sa podarí učiacemu zakotviť si nové slovíčko v správnom sémantickom poli, je pravdepodobnejšie že si ho trvalo zapamätá, lebo si vytvorí logické prepojenie na už existujúce prvky (Roche, 2008, s. 81 – 82).

Uvedené príklady možno podnietili čitateľovu zvedavosť sledovať cestu odkrývania aspektov významu, ktoré oscilujú v architektonických termínoch. No skôr ako predstavím vlastnú analýzu uplatňovaných motívov, vysvetlím základné pojmy lingvistickej motivácie a opíšem ciele a metodiku výskumu. Nasledujúca teoretická časť bude teda venovaná pojmom motivácia, motivačné typy, motív, motivačná nasýtenosť textu a termín.

2. MOTIVÁCIA, MOTIVAČNÉ TYPY, MOTIVAČNÁ NASÝTENOSŤ TEXTU

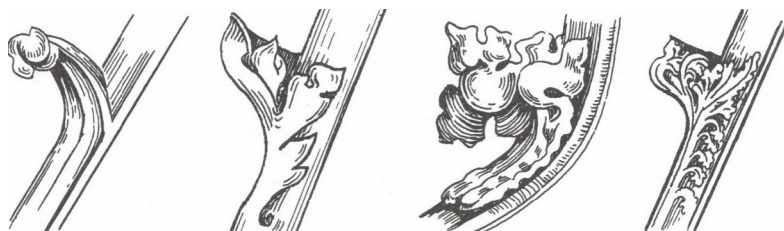
Motivácia ako termín slovo tvorby nesie v sebe tri významy.

1. označuje proces vzniku nových slov resp. pomenovaní z už existujúcich lexikálnych jednotiek (motivantov) preberaním vybraných sémantických znakov a jazykového materiálu (morfém resp. celého formantu),
2. pomenúva vzťah medzi motivantom a novou odvodeninou, tzv. motivátom,
3. je vlastnosťou motivátu, ktorá ho uschopňuje poukazovať na istý výsek skutočnosti prostredníctvom iného slova alebo iných slov a začleňuje ho cez motivanty do existujúceho systému pojmov a jazykového systému (Furdík, 1993, s. 12 – 13).

Ako **motív** vystupuje „sémantický komponent, ktorý v odvodenom význame zastupuje motivačnú jednotku“ (Dolník, 2007, s. 125).

Motivácia sprevádza slovotvorbu, neprejavuje sa však pri každom slove rovnako výrazne. Postupnou inkorporáciou slova do jazykového systému sa jeho motivácia zastiera, t. j. daná lexikálna forma sa čoraz viac bezprostredne vzťahuje k označovanému, a nie na istú štruktúru, z ktorej formálne vychádza (Dolník, 2007, s. 130). Proces postupného zastierania motivácie je zjavný pri skúmaní slov z diachrónneho hľadiska. Ako príklad z architektúry uvádzam slovo *veža*. Súčasníkovi sa môže zdať nemotivovaným označením pre hranolovitý alebo valcovitý stavebný objekt, ktorý ho výška značne prevyšuje jeho pôdorysné rozmery. V. Machek (1968, s. 688) aj J. Rejzek (2001, 709 – 710) vo svojich etymologických slovníkoch však vyslovujú domnienku, že motivantom pre toto slovo mohlo byť staroslovanské sloveso *vezti*, *važati*. V staroruských písomných pamiatkach sa tak totiž označoval stan, jurta alebo iné pojazdné kočovnícke obydlie v podobe obytného krytého voza. Existujú správy, že takéto pojazdné domčeky mali Skýti a iné kočovné národy, s ktorými Slovania prichádzali do styku. Podľa V. Machka boli u balkánskych Slovanov do polovice minulého storočia známe búdky na saniach, ktoré majiteľ priviezol na jar na pole, ktoré bolo treba strážiť a na zimu ich zase odviezol domov. Od jari do neskorej jesene slúžili teda tieto búdy ako skromné obydlia.

Pre bežného používateľa slovenčiny je zastretá aj motivácia prevzatých architektonických termínov ako napr. *krab*. Pojmom *krab* sa označuje vyčnievajúce štylizované guľaté zakončenie vytvorené z listových ornamentov napr. na gotických fiálach a vimperkoch (Cragoe, 2008, s. 248; Koch, 2006, s. 461). Toto pre dnešného recipienta zdanlivo nelogické zoomorfne označenie florálneho prvku je dôsledkom prevzatia pojmu *Krabbe* z nemčiny, ktoré vzniklo ako deverbatívum zo slovesa *krabbeln* „liezť“ (Newerkla, 2004, s. 456). Motivom pre termín *Krabbe* bola vonkajšia podobnosť ozdobného prvku s plazivou rastlinou. Transparentnosť motivácie sa v slovenskom kontexte stratila, keďže slovenčina prevzala len motivát a oddelila ho tak od motivantu. Zahmlenie motivácie dovŕšila homonymia s (rovnako prebrným) pomenovaním morského kôrovca. Keďže súvislosť s motivantom nie je pre bežného užívateľa slovenčiny rozpoznateľná a dá sa zistiť len etymologicky, ide o **genetickú, etymologickú motiváciu**.

Obr. 1: Rôzne formy krabov (Koch, 2006, s. 166)

Ako príklad slova s transparentnou sémantickou motiváciou možno uviesť termín *rebro* pre zaoblenú lištu v klenbe (Cragoe, 2008, s. 250) nápadne pripomínajúcu ľudské rebro.

Tieto príklady zároveň naznačujú, že existujú rôzne druhy motivácie, tzv. **motivačné typy**. Nemecká jazykoveda rozoznáva štyri (Römer – Matzke, 2003, s. 15 – 17),² resp. päť motivačných typov (Schippan, 2002, s. 97 – 102)³. Naproti tomu slovenská lexicológia pozná vďaka J. Furdíkovi až 17 typov lexikálnej motivácie. Syntézu týchto poznatkov predstavím pri bližšej charakteristike jednotlivých motivačných typov.

Najuniverzálnejším motivačným typom je **slovotvorná motivácia**.⁴ Vzniká na báze morfematickej zmeny existujúcich pomenovaní, ktorá sa odráža vo forme aj obsahu lexémy. Význam slovotvorne motivovaného slova sa dá odvodiť z čiastkových významov použitých morfém. Slovotvorne motivovaná lexéma obsahuje jednak odkaz na dominantne vnímanú črtu pomenovaného javu, jednak na to, čím sa daná lexéma od iných javov s rovnakou dominantne vnímanou črtou líši. Ako príklad z architektúry sa núka termín *kružba*, označujúci typ ornamentu, ktorý vzniká z pretínania a kombinácie geometrických tvarov, zvlášť kruhu (Koch, 2008, s. 459). Prípona *-ba* odkazuje na jav vznikajúci ako výsledok istej činnosti (por. *kresba*, *rezba*).

Fónická, resp. zvuková (imitatívna) motivácia, ktorá spočíva v napodobovaní mimojazykových zvukov, spätých s označovaným predmetom alebo javom V skúmanej vzorke architektonických termínov sa však prípad imitatívnej motivácie nevyskytol.

Sémantickú motivácia vzniká metaforickým alebo metonymickým prenášaním významu, ako už v spomínanom príklade *rebro*.

Tieto motivačné typy zdieľa väčšina slovenských aj nemeckých lexicológov. (Dolník, 2007, s. 125 – 129; Fleischer – Barz, 1992, s. 13-16; Furdík, 1993, s. 19; Römer – Matzke, 2003, s. 15 – 17; Schippan, 2002, s. 97 – 102). J. Furdík radí okrem už spomenutých medzi špecifikované základné motivačné typy ešte morfológickú, syntaktickú, frazeologickú a onymickú motiváciu.

Morfológickú motiváciu predstavuje ako zmenu slovného druhu bez zmeny fónickej a morfematickej formy. Zo skúmanej vzorky do tohto typu možno zaradiť substantivizované adjektívum *Ukrižovaný*, v zmysle umeleckého artefaktu – najčastejšie sochy alebo obrazu – znázorňujúceho ukrižovaného Krista (por. *Ukrižovaný (v sakristii), polychrómovaná drevorezba z 1. pol. 19. stor.*; Harminc, 1967, s. 284).

² Prirodzená (fonetická), morfematická, sématická, etymologická (genetická).

³ Foneticko-fonemická, morfematická, sémantická (figuratívna), situatívna, motivácia znakovým poľom

⁴ V nemčine sa slovotvorná motivácia označuje ako morfematická.

Syntaktická motivácia je pojem zavedený J. Kuchařom (1963). J. Furdík ju definuje nasledovne: „Za syntakticky motivované považujeme viacslonné (združené) pomenovania, ktorých význam je priamy, neprenesený, nociálny a frazémy s obrazným, expresívnym významom [...]. Viacslovné pomenovania sú také lexikálne jednotky, ktoré svojou formou prekračujú rozsah jedného plnovýznamového slova (t. j. majú formu syntagmy), ale pomenúvajú isté javy, denotáty, ktoré chápe jazykové spoločenstvo ako ucelené“ (Furdík, 2008, s. 50). Syntaktickou motiváciou sa v analyzovanej vzorke vyznačuje napr. viacslonné pomenovanie *triumfálny oblúk*. V terminológii sakrálnej architektúry označuje oblúk oddeľujúci strednú loď stredovekého kostola od priečnej lode alebo oltárneho priestoru. Niekedy býva triumfálny oblúk zvýraznený visiacim krucifixom alebo skupinou Kalvárie, umiestnenou na priečnom brvne⁵ (Koch, 2008, s. 501).

Frazeologická motivácia je podľa J. Furdíka viacslóvných, ustálených, obrazných a expresívnych pomenovaní – frazém (Furdík, 2008, s. 53). V analyzovaných textoch sa takéto lexikálne jednotky nenachádzajú.

Onymická motivácia je záležitosťou vlastných mien, teda jednotiek pomenujúcich jednotliviny v rámci druhov (Furdík, 2008, s. 56, Ološtiak, 2011, s. 29). Pri antroponymách stredovekých umelcov ide prevažne o krstné mená, ktoré sa kvôli diferenciacii spájajú s prívlastkom odkazujúcim na miesto pôvodu alebo pôsobenia: *Vincent z Dubrovnika, Pavol z Levoče, Ján z Prešova*. Pre anonymných majstrov hľadajú kunsthistorici propriá tematizujúce často spracúvanú tému a/alebo obľúbený motív: napr. *Majster obrazov sv. Antona zvaný aj Majster s obláčikmi* (Harminec, 1967, s. 76).⁶ Okrem mien umelcov sú onymicky motivované boli aj mená fundátorov a svätcov.

Okrem spomenutých špecifikovaných motivačných typov rozoznáva Furdík ešte nadstavbové a kontaktové typy. Medzi nadstavbové typy reflektujúce pragmatickú motiváciu radí **expresívnu, stratifikačnú, terminologickú, sociolektickú, teritoriálnu, temporálnu a individualizačnú motiváciu** (Furdík, 2008, s. 58-67). V nadväznosti na súčasnú terminológiu v sociolingvistiky a pragmatike nazýva M. Ološtiak stratifikačnú motiváciu **registrovou motiváciou** a terminologickú a sociolektickú motiváciu poníma ako jej podtypy (Ološtiak, 2011, s. 267 – 279). Ako relevantné pre skúmané texty z histórie umenia sa ukázala len registrová, preto bližšie rozvediem len tento motivačný typ.

Registrová motivácia sa vzťahuje na lexikálne jednotky patriace do určitého registra, teda súboru lexikálnych jednotiek, ktoré sa používajú v istých viac alebo me-

⁵ V tejto definícii sa nachádzajú ďalšie syntakticky motivované termíny: *priečna loď, oltárny priestor, skupina Kalvárie* (Kristus na kríži, Panna Mária vpravo a sv. Ján stojaci vľavo od kríža).

⁶ V opisoch barokovej architektúry a novších stavieb sa už vyskytuje pri menách tvorcov čoraz častejšie dvojmenná sústava, ako ju poznáme dnes: *Tomáš Torňoši, Gašpar Urlespacher* a.i.

nej typizovaných komunikačných sférach a situáciách a umožňujú rozoznať v hovoriacich príslušníkoch istých sociálnych skupín a/alebo nositeľov sociálnych rolí. „Registrovým motivantom je extralingválna entita situačná podmienenosť – príznak indikujúci komunikačnú situáciu, v ktorej sa daná lexéma používa“ (Ološtiak, 2011, s. 279). Registrová motivácia zahŕňa všetky situačne podmienené lexémy: odborné termíny, profesionalizmy,⁷ slangizmy, argotizmy, knižné, neutrálne i hovorové slová (Ološtiak, 2011, s. 279). Podobnú koncepciu ako M. Ološtiak zastáva v nemeckej jazykovede G. Bellmann (1988, s. 7), ktorý hovorí o situačnej motivácii.⁸ Registrová motivácia sa v skúmaných textoch náučného štýlu vyskytuje vo forme odborných názvov: *valená klenba, hviezdicovitá pretínavá klenba, obkročná klenba, sieťová klenba*.⁹

Kontaktové motivácie na rozdiel od nadstavbových motivačných typov zasahujú do systému jazyka. V tejto skupine rozlišuje J. Furdík dva motivačné typy: akceptačnú a abreviačnú motiváciu (Furdík, 2008, s. 68 – 72). M. Ološtiak pri svojej recepcii Furdíkovej klasifikácie nahrádza termín akceptačná motivácia termínom interlingválna motivácia (Ološtiak, 2011, s. 195 – 196). V tejto komparatívno-lingvistickej štúdiu budem používať termín interlingválna motivácia, pretože zahŕňa širšie spektrum lexém a javí svojou slovotvornou motiváciou ako primeranejší termín pri výskume jazykových kontaktov.

„**Interlingválna motivácia** vzniká ako dôsledok kontaktového princípu v jazyku. Interlingválne motivované sú lexémy prevzaté z cudzích jazykov“ (Ološtiak, 2011, s. 29). Ako príklady z architektúry možno uviesť substantívum *predela* (oltárny stupeň medzi menzou (oltárnym stolom) a pevnou oltárnou skriňou, ktorá slúžila aj ako relikviár). Slovo sa do slovenčiny dostalo z nemčiny (*Predella*) je však talianskeho pôvodu (*predella*) s prvotným významom „stolček pod nohy, stupienok“ (Koch, 2008, S. 481, Košťál 1992, s. 322)¹⁰

⁷ Kvôli kvalitatívnym rozdielom vo vymedzení obsahu a rozdielnej intenzite spätosti medzi designátorom a designátom vyčleňuje J. Furdík v svojej klasifikácii termíny zo stratifikačnej motivácie a terminologickú motiváciu chápe ako osobitý motivačný typ (Furdík, 2008, s. 61 – 63.)

⁸ Situačnú motivovanosť definuje G. Bellmann ako asociáciu jazykového znaku s istým vyhraným milieum. Veľmi podobne ako M. Ološtiak vychádza z toho, že lexéma získava pri svojom vzniku v určitej komunikačnej sfére extralingválne podmienený príznak situačnej podmienenosti. Ten pôsobí aj pri jej uplatnení mimo pôvodnej komunikačnej sféry, kedy otvára otázku o primeranosti jej použitia (Bellmann, 1988, s. 7).

⁹ Z povahy analyzovaných textov by sa mal vyplývať frekventovaný výskyt historizmov, v ktorých je prítomná temporálna motivácia. Klasifikácia lexém ako historizmov však vo viacerých prípadoch môže byť sporná. Furdík charakterizuje historizmy ako lexikálne jednotky, pri ktorých „sa denotát stráca, resp. vychádza z používania“ (Furdík, 2008, s. 63). Pri artefaktoch hmotných pamiatok, ktoré doteraz plnia svoj účel (napr. hviezdicovitá pretínavá klenba v kostoloch) sa denotát nestráca, dokonca v istých oblastiach môže byť hojne rozšírený a naďalej plniť svoju funkciu, no v súčasnom staviteľstve sa už ako architektonický prvok nepoužíva. Lexémy podobného charakteru preto radím medzi odborné termíny, keďže sú živé v odbornej komunikácii. Archaizmy ani neologizmy sa v skúmanej vzorke nevyskytujú.

¹⁰ V opise architektonického prvku *predela* sa vyskytujú aj ďalšie interlingválne motivované slová *menza* (lat. stôl), *relikviár* (lat. *reliquiae* – ostatky, zvyšky). Geneticky interlingválne motivované sú aj

Abreviačná motivácia je prejavom ekonomizačného princípu v jazyku, ktorého výsledkom je vznik skratiek, abreviatúr, resp. skratkových slov (Furdík, 2008, s. 70 – 72). V skúmanom súbore sa pomerne často nachádzali grafické skratky: *r.* (rok), *zač.* (začiatok), *got.* (gotický), avšak tie sú podľa J. Furdíka len grafické komplexy, nie lexikálne jednotky (Furdík, 2008, s. 72)

Nad spomenuté motivačné typy kladie Furdík **paradigmatickú motiváciu**, ktorú pokladá za elementárny a univerzálny typ motivácie, pretože každá lexéma je súčasťou jazykového systému a je teda definovaná aj vo vzťahu k súvzťažným slovám daného jazyka, teda lexémam istej sémantickej skupiny (paradigmy), voči ktorým sa vymedzuje.¹¹ O začlenenosti lexém do interlexematických relácií svedčí existencia nasledovných typov lexikálnych paradigiem: onomaziologicko-lexikálna paradigma (slovné pole), synonymická paradigma, antonymická paradigma, slovotvorná paradigma, hyperonymicko-hyponymická paradigma, konverzívna paradigma, homonymická paradigma a paronymická paradigma (Furdík, 2008, s. 35 – 40). Ak nahliadneme do pojmoslovia architektúry, onomaziologicko-lexikálnu paradigmu *ornament* tvoria o. i. termíny *rozvilina*, *rokaj*, *meander*. V synonymickej paradigme stoja napr. lexémy *apsida* a *polkruhovitý uzáver* (chóru), v antonymickej paradigme v širšom význame, konkrétne vo vzťahu komplementarity sú lexémy *pevné krídlo* a *pohyblivé krídlo* (oltára). Slovotvornú paradigmu možno badať napr. vo forme slovotvorného hniezda *stena – ostenie – nástenný* alebo slovotvorného typu pri substantívach *neobarok*, *neogotika*, *neorenesancia* alebo v realizovaní onomaziologickej kategórie desubstatívnych adjektív súvisiacich s jednotlivými stavebnými slohmi: *románsky*, *gotický*, *renesančný*, *barokový*. Ako príklad pre hyperonymicko-hyponymickú paradigmu možno uviesť hyperonymum *kružba*, ku ktorému patria hyponymá *d'atelinka*, *viaclistok*, *plamienok*, *mniška* označujúce základné tvary kružby. Homonymické a paronymické paradigmy sa v skúmanom materiáli nevyskytovali.

Na záver prehľadu motivačných typov treba uviesť, že v jednej lexéme sa môžu prejaviť viaceré motivačné typy. M. Ološtiak tento jav označuje ako motivačná kooperácia (Ološtiak, 2011, s. 34).

lexémy *oltár* (prevzatý starohornonemecký výraz *altāri* viažuci sa na lat. *altus* – vysoký, vyvýšené miesto na zápalnú obeť) a *skriňa* je výpožičkou z latinského *scrinium*, čo je pomenovanie pre cylindrickú nádobku na uchovávanie zvitkov a mastí. V starej hornej nemčine sa pomenovaním *scrīni* označovala „nádobka, nádrž, kontajner“, strednohonemecká forma *schrīn* je už zúžením významu a označuje „truhlicu na peniaze a šatstvo“, ale aj „skrinku na relikvie“ (DUDEN).

¹¹ Pojem paradigmatická motivácia začal používať v slovenskej jazykovede J. Dolník (1990). V nemeckej jazykovede zaviedol G. Bellmann (1988) pojem „motivácia znakovým poľom“ (*Zeichensfeldmotivation*), ktorý je čiastočne kompatibilný s pojmom paradigmatická motivácia. Pri motivácii znakovým poľom význam slova determinuje slovné pole, do ktorého patrí. Paradigmatická motivácia ako elementárny motivačný typ vlastný každej lexikálnej jednotke však nie je, podľa mojich vedomostí, v nemeckej jazykovede rozšírený a jazykovedci naďalej uznávajú arbitrárnosť ako vlastnosť neodvodných jazykových znakov (Römer – Matzke, 2003, s. 14 – 15, Glück, 2010, s. 56).

Motivačná nasýtenosť textu chápem ako zastúpenie motivovaných slov v texte. Možno ju vyjadriť pre každý text percentuálne, prípadne pomerom medzi počtom motivovaných a nemotivovaných slov.¹² Pretože skúmaným materiálom je lexika z dejín architektúry, ktorá zahŕňa z veľkej časti termíny, bude pokračovanie teoretického exkurzu venované vymedzeniu pojmu termín.

3. TERMÍN

Pod termínom chápeme definované odborné lexikálne jednotky spisovného jazyka (Dolník, 2007, s. 175; Schippan, 2002, s. 231). J. Dolník uvádza sedem charakteristík, ktoré by optimálne termíny mali spĺňať: definovanosť, jednoznačnosť, ustálenosť, systémovosť, motivovanosť, derivatívnosť a akonotatívnosť.

1. Definovanosť sa vzťahuje na stanovenie obsahu termínu pomocou definície. Definície majú koncentrovane odrážať výsledky vedeckého poznania alebo odborného myslenia o danom predmete. Ideálne termíny sú kontextovo nezávislé. Teda ich systémove zakotvenie v langue a aktuálne používanie v parole sú v rámci jedného odboru resp. koncepcie totožné (Dolník, 2007, s. 175; Schippan, 2002, s. 231). Rozličné zedefinovanie slovných spojení *halový kostol – Hallenkirche*¹³ a *sieňový kostol – Saalkirche*¹⁴, naznačuje, že atribúty *halový* a *sieňový* (resp. *Hallen-* a *Saal-*) nie sú v tomto prípade zameniteľné synonymá, ale že ide o stabilné termíny, ktoré si vyžadujú náležitý preklad.

2. Jednoznačnosť ako vlastnosť termínu (Schippan, 2002, s. 231) má byť realizovaná minimálne intradisciplinárne a intrakoncepčne. Toto ohraničenie si vynútil výskyt rovnozvučných termínov v rozličných vedných disciplínach (Dolník, 2007, s. 177). Ako príklad môžem uviesť používanie termínu *rytmus* v architektúre, hudobnej vede, jazykovede i biológii, pričom každá disciplína ho definuje podľa vlastných potrieb. Kým termíny *hudobný rytmus*, *rytmus reči* i *biologický rytmus* akcentujú pravidelné striedanie určitých prvkov či fráz v čase, *rytmus* v architektúre sa vzťahuje na pravidelné striedanie architektonických článkov (napr. arkád, pilierov) v ploche, resp. v priestore, ktoré sa používa v kompozícii fasád alebo v skladbe hmôt. Pravidelný jednoduchý rytmus väčšinou vyjadruje vážnosť a monumentalitu stavby, zložitý rytmus často naznačuje určité uvoľnenie a hravosť (Dudák – Pošva – Neškudla, 2002b, s. 833).

3. Ustálenosť možno chápať ako podmienku jazykového dorozumievania vôbec. O to viac platí aj pre termíny (Dolník, 2007, s. 177). Thea Schippanová však zdôrazňuje, že význam termínov sa môže v súvislosti s novými poznatkami – získanými často

¹² Termín je inšpirovaný J. Furdíkom, ktorý však pod motivačnou nasýtenosťou rozumie pomer slovotvorne motivovaných slov k nemotivovaným slovám a pohybuje sa len na synchronnej rovine jazyka (1993, s. 18).

¹³ Halový kostol (Hallenkirche) je trojloďová stavba, pri ktorej bočné lode dosahujú približne rovnakú výšku ako hlavná loď (Koch, 2006, s. 454)

¹⁴ Sieňový kostol (Saalkirche) je naproti tomu jednolďový sakrálny objekt (Koch, 2006, s. 480).

vyvrátením pôvodných hypotéz – meniť, čo vedie k zmenám v terminológii (Schippan, 2002, s. 231). Ustálenosť môže byť teda len relatívna. Napriek snahám o ustálenosť formy sa aj pri termínoch vyskytujú synonymá. V skúmanej vzorke architektonických termínov je synonymia daná hlavne koexistenciou domáceho a cudzieho pomenovania. V slovenčine možno ako príklad uviesť dvojicu *rozeta/ružica*, v nemčine dokonca napr. trojicu výrazov *Reliefpfeiler/Wandpfeiler/Pilaster*.

4. Systémovosť sa vzťahuje na postulát tvorby termínov podľa zákonitostí spisovného jazyka a formálnej pravidelnosti vo vzťahu k zaradenosti daného pojmu do príslušnej terminológie (Dolník, 2007, s. 178 – 179). V skúmanej vzorke sa dá systémovosť vypozerovať len ťažko. Možno to súvisí s tým, že termíny na označovanie prvkov historických slohov rástli spontánne. Ako diskutabilný príklad uvádzam dve pomenovania stavebných prvkov, ktoré súvisia s ich motivátmi – *ostenie* (okna, dverí) – *Gewände* (zvislé plochy v hrúbke steny vymedzujúce okná, dvere, strieňne a pod. Koch, 2006, s. 449) a *trámovie* resp. *kladie* – *Gebälk*, čo je vodorovná konštrukcia nachádzajúca sa nad hlavicou v antických poriadkoch (Cragoe, 2008, s. 251).

5. Motivovanosť vyplýva jednak zo začlenenia pojmu do systému termínov a z požiadavky, aby to odzrkadľovala aj jeho forma (systémovosť), a jednak z potreby, aby transportovala určitú dôležitú informáciu o označovanom. V prvom prípade hovoríme o štruktúrnej motivovanosti termínu, v druhom o lexikálnej motivovanosti (Dolník, 2007, s. 179), ktorej sa budem podrobne venovať nižšie. Voľba motivačných jednotiek orientuje recipienta pri vnímaní termínu. Táto orientácia môže byť správna ako napr. pri slove *portál* – *Portal* – zvýraznenie vstupu, umelecky zdobený vstup do budovy *porta* lat. (mestská) brána, vchod (Cragoe, 2008, s. 250, Duden, 2007, s. 619) alebo zavádzajúca. Zavádzajúca je napr. motivácia pri označení *gotický sloh*. Pomenovanie *gotika* prvýkrát použil Vasari v 16. storočí v pejoratívnom význame ako „barbarský“ Podobne ako iní súdobí talianski humanisti považoval gotiku za sloh barbarských Gótov (Dudák – Pošva – Neškudla, 2002a, s. 306). Existencia germánskych kmeňov Gótov však spadá od posledných storočí pred našim letopočtom až do 6.¹⁵ – 8.¹⁶ storočia nášho letopočtu (Kamenický a kol., 1997, s. 198). No prvé prejavy gotiky možno sledovať až od polovice 12. storočia (Koch, 2008, s. 146). Nesprávne motivované štýlové označenie *gotika* sa však presadilo v rámci romantickej rehabilitácie stredoveku v 19. storočí (Le Goff, 1991, s. 433) i napriek tomu, že existovali konkurenčné pomenovania tohto slohu, ktoré boli výstižnejšie. Napr. termín *modus gallicus* správne odkazoval na francúzsky pôvod tohto stavebného štýlu alebo starší francúzsky názov *styl ogival* „lomený štýl“ akcentoval konkrétne lomený oblúk charakteristický znak tohto slohu (Dudák – Pošva – Neškudla, 2002a, s. 306).

¹⁵ 552 zničenie Ostrogótskej ríše byzantským vojskom.

¹⁶ 711 – 718 arabský vpád na Pyrenejský polostrov a vyvrátenie ríše Vizigótov.

6. Derivatívnosť označuje potrebnú vlastnosť termínu mať derivačný potenciál, teda byť východiskom pre ďalšie odvodeniny. Napr. dôvod, prečo sa v architektonickej terminológii presadil prevzatý pojem *fasáda*, ku ktorému existuje domáci ekvivalent *priečelie*, pravdepodobne spočíva v tom, že od substantíva *fasáda* sa dajú lepšie tvoriť odvodeniny (*fasádny, fasádnik ...*).

7. Nekonotatívnosť spomína J. Dolník ako svoju poslednú požiadavku. T. Schippanová pripája postulát štylistickej neutrality. Termíny podľa oboch nemajú vyvolávať (neželané) konotácie (Dolník, 2007, s. 180; Schippan, 2002, s. 231). V tejto súvislosti môžem z dejín architektúry spomenú dnes už zastaraný termín *pseudogotický*, ktorý v sebe nesie afix *pseudo*. *Pseudo* sa do slovenčiny prekladá ako „nepravý, falošný“. Vyvoláva teda konotáciu nejakej menej hodnotnej pagotiky. Tento štýl však bol súčasťou väčšieho hnutia 19. storočia orientovaného na zidealizovaný obraz o stredoveku, ktorý okrem architektúry zasiahol aj romantickú literatúru a celkový životný pocit súčasníkov. Ide teda o jeden zo štýlových prejavov v rámci historizmu, ktorý revitalizoval gotiku. Preto výraz s pejoratívnym podtónom *pseudogotický* nahrádza súčasná umeleckohistorická literatúra výrazom *neogotický* (Dudák – Pošva – Neškudla, 2002b, s. 624).

4. KOMPARÁCIA MOTIVÁCIE V SLOVENČINE A NEMČINE NA PRÍKLADE VYBRANÝCH POJMOV Z DEJÍN ARCHITEKTÚRY

4.1. Ciele a metodika výskumu

Prezentovaný výskum si kladie za cieľ:

- zistiť a porovnať motivačnú nasýtenosť v opisoch architektonických pamiatok v slovenčine a nemčine;
- zistiť a porovnať frekvenciu zastúpenia jednotlivých špecifikovaných a nadstavbových motivačných typov;
- vytvoriť typológiu motivovaných architektonických pojmov s ohľadom na využitie sémantického motívu v nemčine a slovenčine.

Výskumnú vzorku tvorí sedem pôvodne slovenských textov z oblasti dejín architektúry, ktorých autormi boli renomovaní historici umenia, resp. architekti. Konkrétne išlo o opisy rímskokatolíckych gotických kostolov v Danišovciach a Sabino-ve z Harmincovho SÚPISU PAMIATOK SLOVENSKA (1967, 1969), opis Michalskej kaplnky v Košiciach v Buranovej reprezentatívnej publikácii DEJINY SLOVENSKEHO VÝTVARNÉHO UMENIA. GOTIKA (2003), opis štukového priečelia meštianskeho domu a kostola františkánov v Prešove, ktoré boli publikované v monografii DEJINY SLOVENSKEHO VÝTVARNÉHO UMENIA. BAROK editovanej Ivanom Rusinom (1998). Ako príklady opisov dvoch v jadre renesančných objektov slúžili texty Janky Krivošovej o Evanjelickom kostole a Evanjelickom lýceu v Prešove z publikácie EVANJELICKÉ KOSTOLY NA

SLOVENSKU (2001). Všetky texty preložila autorka do nemčiny, pričom správnosť použitých termínov overil nemecký kunsthistorik a pamiatkar, ktorý navštívil všetky opisované objekty. Spolu bolo analyzovaných 2324 lexikálnych jednotiek v slovenčine a 2284 v nemeckých prekladoch.

Pri metodike zisťovania motivačnej nasýtenosti som sa opierala o Furdíkovu štúdiu MOTIVAČNÁ NASÝTENOSŤ TEXTU V SLOVENČINE A NEMČINE (Furdík, 1993, s. 125 – 138). Pri analýze textov neboli do celkového počtu lexém započítané číslovky a nemecké členy. Predpony v nemeckých textoch, ak sa aj vyskytovali separátne od slovesa, boli spolu so slovesom kvantifikované ako jedna lexéma. Ako jedna lexikálna jednotka boli chápané aj viacslovné (združené) pomenovania. Pri hľadaní odpovede na otázku, či je výraz motivovaný alebo nie, som zohľadňovala nielen transparentnú motiváciu ale aj etymológiu jednotlivých slov. Analýza je teda výsledkom kombinácie synchronného a diachrónneho pohľadu na motiváciu. Ako pomôcku pre nemecké texty som využívala DUDEN, Bd. 7. DAS HERKUNFTSWÖRTERBUCH (2007), pri rozbere slovenských textov – pretože dosiaľ neexistuje slovenský etymologický slovník – som musela siahnuť po Machkovom ETYMOLOGICKOM SLOVNÍKU JAZYKA ČESKÉHO (1968) a STRUČNOM ETYMOLOGICKOM SLOVNÍKU JAZYKA ČESKÉHO SE ZVLÁŠTNÍM ZŘEATEM K SLOVŮM KULTURNÍM A CIZÍM Josefa Holuba a Stanislava Lyera (1968) i najnovší ČESKÝ ETYMOLOGICKÝ SLOVNÍK Jiřího Rejzka (2001). Následne som percentuálne vyhodnotila pomer špecifikovane a nadstavbovo motivovaných a nemotivovaných slov a následne vypočítala koeficient motivačnej nasýtenosti v smere motivované – nemotivované slová.

Na menšej vzorke (opis Františkánskeho kostola v Prešove a Kaplnky sv. Michala v Košiciach) pozostávajúcej z 555 lexém v nemčine a 612 v slovenčine som analyzovala detailnejšie výskyt špecifikovaných a nadstavbových motivačných typov. Zohľadňovala som pritom aspekt motivačnej kooperácie. V prípade, že sa v lexéme prejavili viaceré motivačné typy bola tá istá lexéma zaradená do viacerých motivačných typov. Súčet frekvencií výskytu jednotlivých motivačných typov vyjadrených v percentách preto nie je 100 %.

Spolu s určovaním motivovanosti, resp. nemotivovanosti slov vznikali aj sémantické typy motívov. Tieto boli vytvorené len pre substantívne termíny, resp. slovné spojenia z dejín architektúry, kým pri zisťovaní motivačnej nasýtenosti som brala do úvahy všetky lexémy vyskytujúce sa v textoch. Motivačná typológia vznikala zvlášť pre slovenské a zvlášť pre nemecké texty, i keď mnohé typy sa v oboch jazykoch prekrývali.¹⁷

¹⁷ Pri príkladoch so zastretou motiváciou pre jednotlivé typy motívov, sú odkazy na etymologické slovníky uvedené skratkami DUDEN Bd. 7. DAS HERKUNFTSWÖRTERBUCH = DUDEN, Machkov ETYMOLOGICKÝ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO = ESJČ a Holubov a Lyerov STRUČNÝ ETYMOLOGICKÝ SLOVNÍK JAZYK ČESKÉHO SE ZVLÁŠTNÍM ZŘEATEM K SLOVŮM KULTURNÍM A CIZÍM = SESJČ, Rejzkov ČESKÝ ETYMOLOGICKÝ SLOVNÍK = ČES. Čísla strán neuvádzam, keďže heslá v slovníkoch sú usporiadané abecedne.

4.2. Motivačná nasýtenosť a frekvencia motivačných typov v opisoch architektonických pamiatok v slovenčine a nemčine

Vzorky skúmaných textov v oboch jazykoch vykazovali približne rovnaký pomer motivovaných a nemotivovaných slov, pričom v pomere 2 : 1 prevládajú motivované slová. Pre slovenskú vzorku textov bol koeficient motivačnej nasýtenosti (M – N) 1,87 pre nemčinu 1,97. Tieto výsledky sa líšia od Furdíkových zistení, ktorý v skúmanom náučnom texte (energetickej príručke) určil koeficient motivačnej nasýtenosti v slovenčine 1,2 a v nemčine 0,96 (Furdík, 1993, s. 133). Treba však podotknúť, že J. Furdík skúmal len slovotvornú motiváciu, ktorú chápe ako typ synchrónnej motivácie. Z týchto zistení vyplýva, že popri slovotvornej motivácii treba v architektonických textoch predpokladať aj ďalšie motivačné typy.

Konkrétne štatistické údaje k jednotlivým textom i celému korpusu prezentuje nasledovná tabuľka:

Tabuľka 1: Percentuálny pomer nemotivovaných a motivovaných slov v skúmaných textoch

Text	Slovenčina		Nemčina	
	Percentuálny pomer N – M	Koeficient M – N	Percentuálny pomer N – M	Koeficient M – N
Rímskokatolícky kostol – Danišovce	25,9 : 74,1	2,86	33,6 : 66,4	1,97
Rímskokatolícky kostol – Sabinov	35,1 : 64,9	1,84	35,6 : 64,4	1,81
Kaplnka sv. Michala – Košice	29,0 : 71,0	2,44	29,2 : 70,8	2,42
Evanjelický kostol – Prešov	44,5 : 55,5	1,24	31,9 : 68,1	2,13
Evanjelické kolégium – Prešov	36,4 : 63,6	1,74	27,2 : 72,8	2,68
Kostol františkánov – Prešov	35,8 : 64,2	1,79	30,1 : 69,9	2,32
Štukové priečelie meštianskeho domu – Prešov	35,7 : 64,3	1,80	35,8 : 64,2	1,79
Celkový pomer v korpuse	35,2 : 64,8	1,95	32,7 : 67,3	2,05

Pri pohľade na frekvenciu motivačných typov dominuje v oboch jazykoch slovotvorná motivácia (SK¹⁸ 45 %, D¹⁹ 46,3 %). Analýza motivátov z hľadiska slovo tvorby naznačuje, že dominantným slovotvorným postupom v slovenčine je derivácia. Kompozícia je v porovnaní s nemčinou zastúpená zriedkavejšie. Druhým najčastejším motivačným typom pri skúmaných slovenských odborných textoch je interlingválna motivácia (22,4 %) a tretím registrová motivácia (19,2 %). V nemeckých textoch je poradie obrátené druhým najčastejším typom je registrová (22,9 %) a tretím interlingválna motivácia (21,8 %). Vysoké až päťnásobné zastúpenie registrovej a interlingválnej motivácie súvisí s odborným štýlom skúmaných textov. Od-

¹⁸ SK = slovenčina

¹⁹ D = nemčina

chýlka vo frekvencii registrovej motivácie v preklade je determinovaná charakterom termínov, ktoré v slovenčine tvoria aj viacslovné pomenovania, kým v nemčine ide temer výlučne o kompozitá. Preto je celkový počet lexém v slovenčine vyšší a následne percentuálny podiel registrovej motivácie nižší, keď platí, že termín sa prekladá termínom. Štvrtým najfrekventovanejším motivačným typom je sémantická motivácia. Do tohto typu patrí zhruba desatina lexém vzorky (SK 10,6 %, D 9,6 %). V slovenských textoch je na piatom mieste zastúpená syntaktická motivácia, v nemčine je až na siedmom mieste (SK 7,3 %, D 1,5 %).

V slovenskom korpuse nasledujú po syntactickej motivácii v početnosti smerom nadol genetická (6,2 %), onymická (3,8 %) a morfológická (0,7 %) motivácia. V nemeckých textoch je poradie nasledovné – po sémantickej motivácii, nasleduje genetická (7,4 %), onymická (4,2 %), syntaktická (1,5 %) a morfológická motivácia (1 %). Iné motivačné typy sa v skúmanej vzorke nevyskytovali.

4.3. Typológia motivovaných architektonických termínov z hľadiska využitého sémantického motívu v nemčine a slovenčine

Z vybranej vzorky textov bolo vyexcerpovaných 241 lexikálnych jednotiek používaných v opise samotných stavieb a ich mobiliáru. V nasledovnom prehľade uvádzam 11 najpregnantnejších typov motívov spolu s výberom z dokladového materiálu.

1. **Funkcia prvku alebo časti stavby reálna alebo symbolická** je pomerne hojným motívom. V nemeckej vzorke som do neho zaradila 13 %, v slovenskej 18 % excerptov. V oboch jazykoch sa nájdeme výpožičky odkazujúce na reálnu funkciu. Príkladom môže byť *konzola* – *Konsole* v doslovnom preklade „nosník“. Slovo sa dostalo do slovenčiny pravdepodobne cez nemčinu z francúzskeho *console*, ktoré vzniklo skrátením pomenovania *consolateur*, pre nosník rímsy, karyatídu (DUDEN). J. Holub s S. Lyerom považujú za východisko francúzske trpné prídavné *consolidé* „upevnený, pevne držiaci“ (SESJČ). Príkladom reflexie symbolickej funkcie v nemčine môže byť substantívum *Kirche* „kostol“. Je adaptovanou výpožičkou z gréckeho *kyriakón* „patriaci pánovi“ v aktualizovanom význame „patriaci Pánovi“. Do Nemecka sa toto pomenovanie dostalo pravdepodobne počas stavebnej činnosti za cisára Konštantína v okolí dnešného Trieru (DUDEN). Z domácich slov v oboch jazykoch možno uviesť *prípóra* – *Dienst*. *Dienst* označuje štvrtinové, polovičné alebo trojštvrťinové stĺpy, združené pri nosnom prvku – stĺpe alebo stene – kde robia svoju „službu“ – (nem. *Dienst*) tým, že prakticky nesú stavbu (Koch, 2006, s. 440). Slovenským ekvivalentom je minimálne pri arkádach *prípóra* – pripojený polostĺp na jej koncoch, ktorý ju „pripiera“, má teda tiež nosnú funkciu (Cragoe, 2008, s. 250). Okrem pojmu *vimperk* – *Wimperg*, ktorý bol spomenutý v inom kontexte, je výstižným príkladom aj nemecké pomenovanie nadstavca kazateľnice vo forme striešky

– *Schalldeckel* (Schall „zvuk“; Deckel „vrchnák“), ktorý býva umiestňovaný nad rečnisko z akustických dôvodov. Novšia odborná literatúra už namiesto málo výstižného substantíva *nadstavec* s veľmi širokou extenziou používa termín *zvuková/rezonančná strieška*, ktorý sa svojou motiváciou podobá nemeckému ekvivalentu (Dudák – Pošva – Neškudla, 2002a, s. 487).

2. **Lokalizácia stavebného prvku alebo časti stavby** sa ako motív vyskytuje takisto pomerne často. 14 % slovenských a 16 % vybraných nemeckých pomenovaní možno zaradiť do tohto typu. V nemčine prevládajú kompozitá, v slovenčine sú ich ekvivalentmi atributívne spojenia. Ako príklady môžem uviesť *oltárny priestor – Altarraum, nástropná maľba – Deckengemälde, obvodové múry – Umfassungsmauer, uličný trakt – Straßenflügel*. Vzorka obsahuje aj niekoľko derivátov ako *predsieň – Vorhalle, nadstavec – Aufsatz*. Z výpožičiek je to napr. *supraporta – Supraporte/Sopraporte* – „maľované alebo reliéfom zdobené pole nad dverami“ (Koch, 2006, s. 483). Slovo pochádza z taliančiny, resp. latinčiny *super* „nad hore“, *porta* „dvere“).

3. **Tvar daného prvku** je absolútne najčastejšie uplatňovaným motívom, ktorý reprezentuje 25 % nemeckých a 24 % slovenských dokladov a vyskytuje sa v rôznych podtypoch.

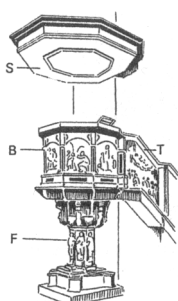
a) Ako príklady **antropomorfnnej alebo zoomorfnnej motivácie** uvádzam zo synchronného hľadiska už demotivovanú výpožičku *nika – Nische*, ktorá vznikla ako deverbatívum starofrancúzskeho slovesa *nichier* „stavať hniezdo“ (DUDEN); skutočne nika pripomína hniezdo otočné o 90°. Z pôvodnej slovnej zásoby slovenčiny sem patrí o. i. *okno*, ktoré je podľa V. Machka motivované *okom*. Podľa tohto autora boli prvotné okná u Slovanov vysekávané na mieste styku dvoch brvíen asi do tvaru elipsy, vyzerali teda podobne ako ľudské oko. Okrem toho bolo slovo *okno* ľahko odvoditeľnou metaforou, pretože cez okná sa hľadelo von (ESJČ). V pôvodnej nemeckej domácej lexike je zastrene motivované slovo *Kragträger* (slov. „krákorec“), teda masívny kamenný nosník vysunutý zo steny ako podpora vystupujúcich častí (balkónu, pavlače, arkiera), ktorý sa obyčajne sa hmotou stupňovito znižuje (Dudák – Pošva – Neškudla, 2002a, s. 520). Určujúci komponent tohto kompozita je *Krag*-. Slovo *krag*e označovalo v strednej hornej nemčine krk, šiju (DUDEN).²⁰ Motívom na využitie komponentu *Krag*- v kompozite *Kragträger* mohla byť, podobne ako v príklade *oko* → *okno*, podobnosť v tvare aj vo funkcii s ľudskou šíjou, pričom nosná funkcia je zduplikovaná aj v druhej časti kompozita *-träger* („nosník“).

Obľúbeným motivantom bola „hlava“, pričom v nemčine sa na tento motivant vzťahovali tri rôzne formanty *Kapitell, Haupt-* a snáď aj *Giebel*. V prípade pomeno-

²⁰ V dnešnej nemčine existuje už len forma *Kragen*, – „golier“. V pôvodnom význame „krk“ sa substantívum *Kragen* vyskytuje už len vo frazeologizmoch, napr. *jemandem / jemanden den Kragen kosten* – niečo stojí niekoho krk.

vania štítu domu *Giebel* sa názory etymológov rozchádzajú. Podľa autorov etymologického slovníka DUDEN ide o motivované slovo, pričom motivantom je stredohornonemecký výraz *gibilla* „hlava, lebka“ (čitateľ si v tejto súvislosti spomenie pravdepodobne na pejoratívny hovorový výraz „gebuľa“, ktorý ešte existuje aj v dnešnej slovenčine). S. M. Newerkla naopak tvrdí, že ide len o náhodnú homonymiu (Newerkla, 2004, s. 558). Naopak, zhoda etymológov, že „hlava“ fungovala ako motivant, panuje v dvojici výrazov *hlavica – Kapitell*. Kým v slovenčine je táto motivácia zreteľne viditeľná vo formante, nemecké substantívum vychádza z latinského deminutíva *capitellum* – „hlavička“ (DUDEN, Koch, 2008, s. 444). V súvislosti s „hlavou“ treba ešte spomenúť frekventovaný motivát *hlavný – Haupt-* napr. vo výraze *hlavná loď – Hauptschiff*.

Ďalšie somaticky motivované termíny zo skúmanej vzorky v slovenčine sú *pätka, driek* (stĺpa), *noha* (kazateľnice), *ušnicový* (ornament) a už na inom mieste spomínané *rebro*. Z prevzatých slov do tejto skupiny patria *putto a plán*, ktoré sa objavujú aj v nemčine *Putto a Plan*. Termín *putto – Putto/Putte* s plurálom v oboch jazykoch *Putti* je výpožičkou z taliančiny (chlapček) a označuje postavičky buclatých chlapcov a anjelikov, obľúbené hlavne v období baroka. Substantívum *Plán – Plan* pochádza z francúzskeho *plan*, staršie *plant*, ktoré sa sekundárne dáva so súvisu s významom „povrch“, no pravdepodobne súvisí skôr s latinským slovom *planta* „chodidlo, šľapa“. Pravdepodobne aj v tomto prípade nastal metaforický prenos významu a ako *plant/plan* sa začal označovať aj pôdorys budovy a neskôr i kreatívny postup s cieľom načrtnúť ho. V nemčine sú rovnako ako v slovenčine motivované výrazy *Fuß* „noha“, *Ohrmuschel* „ušnica“, *Rippe* „rebro“. Okrem toho sú somaticky motivované aj substantíva *Brüstung* („parapet“, pojem *poprsnica* sa vyskytuje v odbornej literatúre len veľmi zriedkavo a stretla som sa s ním len v slovnom spojení *poprsnica organa*), *Achse* („os“), ktoré pôvodne znamenalo ramenný kĺb (DUDEN) a *Kanzelkorpus* („rečnisko“ star. „rečnište“), pri ktorom je motivantom latinské poimenovanie *korpus* „telo“.

S – Schalldeckel – nadstavec/ rezonančná strieška

B – Brüstung – parapet rečniska,

T – Treppe – schody.

F – Fuß – noha,

Obr. 2: Časti kazateľnice (Koch, 2008, s. 453)

b) **Florálna motivácia** je v porovnaní s predchádzajúcou pomerne zriedkavá. V oboch jazykoch sa nachádza motivácia hruškou pri popise profilu rebra – *hruškový profil / hruškovec – Birnstab* a ružou pri označovaní gotického okrúhleho okna s kružbou *rozeta – Rosette* alebo vrcholu fiály ako *krížová kytica – Kreuzblume*. Zaujímavé je označenie istého typu románskej hlavice – v slovenčine je označovaná ako *bobuľovitá hlavica* v nemčine ako *Knospen-* alebo *Knollenkapitell* (doslova „hlavica s púčikmi“ alebo „hlavica s hľuzami“). Kurióznym sa javí významový posun pri výpožičke z taliančiny *torzo – Torso*: slovo pôvodne označovalo kapustný hlúb alebo kôstku (DUDEN), teda akýsi zvyšok po konzumácii. Motív zvyšku zostal zachovaný, zmenila sa len doména jeho použitia. Dnes sa tento pojem používa prevažne v súvislosti s umeleckými artefaktmi.

c) **Motivácia každodennými predmetmi alebo javmi** bola veľmi častým subtypom. Z mnohých zástupcov spomenieme len *siet'ovú klenbu – Netzgewölbe*, pri ktorej kríženie rebier pripomína motivant *siet'* a *oltárnu skriňu – Altarschrein*. Tak slov. *skriňa*, ako aj nemecké *Schrein* je výpožičkou z latinského „*scrinium*“, čo je pomenovanie pre cylindrickú nádobku na uchovávanie zvitkov a masť. V starej hornej nemčine sa pomenovaním *scrīni* označovala „nádobka, nádrž, kontajner“, strednohornonemecká forma *schrīn* je už zúžením významu a označuje „truhlicu na peniaze a šatstvo“, ale aj „skrinku na relikvie“ (DUDEN).

d) **Motivácia nebeskými telesami a javmi** je zastúpená len ojedinele. Vo vzorke sa vyskytujú iba tri takéto termíny: *hviezdicová klenba – Sterngewölbe*, *luneta – Lünette* (fr. „mesiačik“), čo je pomenovanie pre polkruhové pole nad dverami alebo oknami, alebo polkruhovitý uzáver nad pravouholníkom (Koch, 2006, s. 466), a *nimbus – Nimbus* „svätožiara“, pričom toto slovo znamenalo v latinčine aj „dažd'ový oblak“ (SESJČ).

e) **Motivácia pojmmami z geometrie** je pre architektúru prirodzená a vyplýva zo samej podstaty práce architekta. Do tohto typu som zaradila slová ako *spitzwinkling – ostrouhlý*, ale aj slovenský termín *kružba*, ktorý je v nemčine motivovaný ináč. Ďalej sem patria výpožičky z románskych jazykov *archivolta – Archivolte* z latinského *arcus volutus* „zaklenutý, stočený oblúk“ alebo *profil – Profil*, z talianskeho *filo* „čiara, línia“ (DUDEN).

f) **Počet uplatnených architektonických prvkov** sa ako motív vo vzorkách z oboch jazykov vyskytuje pomerne rovnako. Ako príklady môžem uviesť *trojlaločný motív v kružbe – Dreipass, dvojlod'ový – zweischiffig*. Tie sú pomerne jednoduché na preklad. Problém môže vzniknúť pri slovenskom termíne *združené okno*, pretože nemčina pozná len výraz s explicitným vyjadrením počtu okien – teda *Zwillingsfenster*, príp. *Drillingsfenster*. Prekladateľ teda musí poznať objekt, na ktorý sa opis vzťahuje.

4. **Iný stavebný prvok** sa ako motív objavuje výrazne častejšie v slovenčine. Takéto odvodeniny predstavujú napr. *vežica, poschodie, murivo, kostol*. Pomenova-

nie *kostol*, ktoré má dnes už zastretú motiváciu, je odvodené z latinského substantíva *castellum* „pevnosť, hrad“. Skutočne prvé kostoly na našom území bývali súčasťou hradného komplexu. Okrem toho svojou architektúrou – vežou a múrom, ktorý posvätnú pôdu ohradzoval – sa aj hradom do istej miery podobali (ČES). Navyše streť dovéké kostoly boli situované zvyčajne mimo dediny, na návrší, aby kostol bol viditeľný aj z väčšej vzdialenosti a prístupný aj z inej dediny. Aj v tomto aspekte badať istú podobu s hradmi. Okrem toho v rurálnych sídlach, kde bola väčšina stavieb z dreva a hlíny, boli jedinými murovanými stavbami a plnili preto aj funkciu podobnú hradu – obyvatelia sa tam mohli uchýliť v časoch vojenských nepokojov. Vo vzorke nemeckých termínov je iným stavebným prvkom motivované zodpovedá len substantívum *Mauerwerk* „murivo“.

5. **Spôsob zhotovenia** ako motív nájdeme bez problémov v kompozitách ako *drevorezba – Holzschnitt*. Do tohto typu prináleží nemecký termín *Maßwerk* „kružba“. Zhotovenie kružby totiž vyžadovalo presné merania, správnu veľkosť, presne vymedzené rozpätie jednotlivých prvkov, na čo sa v strednej hornej nemčine používalo označenie *mâze* (DUDEN). Zaujímavosťou je, že do tohto typu patrí aj *Straße* „ulica“, ktorá je upravenou výpožičkou z latinského *strata via* „dláždená cesta“ (DUDEN).

6. **Použitý materiál** ako motív sa vyskytuje najmä v nemeckých kompozitách, kde je materiál determinujúcou časťou zloženého slova resp. v slovenských atributívnych spojeniach napr. *Steinkanzel – kamenná kazateľnica* alebo *Holzplastik – drevená plastika*.

7. **Osoba alebo skupina osôb, pre ktorú je daný priestor určený** sa objavuje v oboch jazykoch v pomenovaniach prevzatých z gréčtiny alebo latinčiny – *presbyterium – Presbyterium* „kňazište“, *sakristia – Sakristei* od latinského koreňa *sacer* „svätý, zasvätený“ (DUDEN) no i *kolégium – Kolleg* pochádzajúce takisto z latinčiny: *collegium* „zbor“, prenesené neskôr aj na akademickú obec (SESJČ).

8. **Činnosť, ktorá sa na danom mieste vykonáva**, odrážajú v slovenčine lexémy *kazateľnica, rečnisko/rečnište* (ako časť kazateľnice, kde pri kázni stál kňaz a rečnil). Ich nemecké pendanty majú inú motiváciu. Rovnaký motivant využívajú *krstiteľnica – Taufstein, chór – Chor*. Chór je odvodený od gréckeho *chorós* „tanec, miesto pre tanec, zborový tanec, kruhový tanec zbor spevákov tanečníkov“, v starej hornej nemčine sa však substantívum *chôr* už vzťahovalo na spoločný spev duchovných (DUDEN). Chór je v nemeckých opisoch sakrálnej architektúry totožný s presbyteriom, je teda situovaný v prednej časti kostola, kým v slovenských textoch sa niekedy pod chórom myslí aj organová empóra vzadu.

9. **(Domnelý) pôvod stavebného prvku alebo slohu** je kultúrne historicky mimoriadne zaujímavý motív, ktorého zástupcami sú napr. pomenovanie druhu klenby *česká placka – böhmische Kappe* či termín pre nízky ozdobný múr nad hlavu

nou rímsou budovy, čo pohľadovo zakrýva strechu *atika – Attika* (Koch, 2008, s. 430), ktorý je odvodený od rovnomenného gréckeho regiónu. Kuriozitou je dnes už apelatívum *baldachýn – Baldachin*, ktoré vzniklo ako skomolenina talianskeho názvu irackého Bagdadu, odkiaľ sa dovážali látky na baldachýny (DUDEN).

10. **Čas vzniku alebo používania** naznačujú názvy jednotlivých umeleckých slohov v nemeckých kompozitách, resp. v slovných spojeniach v slovenčine. Môžu byť bližšie špecifikované ešte prívlastkami *skorý – Früh-*, *neskorý – Spät-*. Zvláštnym prípadom sú v nemčine pomenovania strán krídlových oltárov podľa toho, v ktorej časti liturgického roka mohli veriaci danú časť krídla vidieť, teda *Fastenseite* „pôstna strana“ a *Festagsseite* „slávnostná strana“. V slovenskej vzorke textov sa naproti tomu používajú len výrazy *vonkajšia* a *vnútorná strana krídel*. V čase pôstu sa totiž krídla oltárov niekde dodnes zatvárajú a veriaci môžu kvôli tzv. „pôstu očí“ vidieť len skromnejšie zdobenú vonkajšiu stranu krídel. Oltárne krídla sa otvoria až na veľkonočné sviatky, keď v harmónii so slávnostnou liturgiou zažiarí i krása vnútornej bohatšie zdobenej strany krídel.

11. **Pojmy z lexiky iných vedných disciplín** reprezentuje vo vzorke termín z oblasti filozofie, ktorý prvý použil Aristoteles vo svojej Fyzike – *horror vacui* „strach z prázdna“ typický pre umelcov baroka a rokoka, ktorí sa ornamentmi a výzdobou snažili zaplniť každú voľnú plochu.

5. ZÁVER

V odborných opisoch pamiatok zohrávajú motivované slová významnú úlohu. Zo špecifikovaných typov motivácie dominuje v oboch jazykoch slovotvorná motivácia, ktorá sa prejavuje temer v polovici lexém vzorky. Pomerne vysoké zastúpenie okolo 20 % majú aj registrová a interlingválna motivácia, čo je dané charakterom skúmaných textov. Prevzaté slová pochádzajú hlavne z latinčiny, taliančiny a francúzštiny. Jednotlivé motivačné typy často kooperujú, no nezodpovedanou zostáva nateraz otázka, ktoré motivačné typy pri architektonických termínoch najviac kooperujú a aké sú možné vysvetlenia kooperačných konfigurácií. Inšpiratívnou pre ďalší výskum v tomto smere môže byť koncepcia M. Ološtiaka.

Motívy architektonických termínov odkazujú najčastejšie na tvar stavebného prvku alebo časti stavby, jeho funkciu a lokalizáciu. Zriedkavejšie sú zastúpené motívy reflektujúce spôsob zhotovenia, použitý materiál, pôvod či čas vzniku architektonického elementu. Podobne zriedkavo sa vyskytuje motivácia vychádzajúca z pomenovania iného stavebného prvku, činnosti, ktorá sa na danom mieste vykonáva alebo z funkcie osôb, pre ktoré je daný priestor určený.

Perspektívy pre ďalší interdisciplinárny výskum jazykovedy a dejín umenia otvára skúmanie procesu interlingválnych kontaktov v oblasti umenia, konkrétne napr. jeho dynamiky a identifikácie (skupín) iniciátorov na tomto poli. Pre inter-

disciplinárny výskum s kultúrnou antropológiou môže byť podnetné uvažovanie o mieste sakrálnej stavby ako modelu sveta v ľudskom vedomí v dejinách a hľadani jazykových realizácií takto ponímaného sakrálneho priestoru.

V neposlednom rade práca s rozličnými konceptmi motivácie v slovenskej a nemeckej jazykovede ukázala rozdiely v teoretickom uchopovaní problematiky. Tie môžu inšpirovať kritické konfrontatívne nazeranie na jednotlivé motivačné typy v teoreticky orientovaných štúdiách.

Literatúra

- BELLMANN, Günter: Motivation und Kommunikation. In: Deutscher Wortschatz. Lexikologische Studien. Ludwig Erich Schmitt zum 80. Geburtstag von seinen Marburger Schülern. Ed.: H. H. Munske a kol. Berlin – New York: de Gruyter 1988. s. 3 – 23.
- BURAN, Dušan a kol.: Dejiny slovenského výtvarného umenia. Gotika. Bratislava: Slovenská národná galéria 2003. 879 s.
- CRAGOE, Carol Davidson: Abeceda architektúry. Kurz architektonických slohov. Bratislava: Slovart 2008. 256 s.
- DOLNÍK, Juraj: Otázka motivovanosti a systémovosti slova. In: Jazykovedný časopis, 36, č. 1, 1990, s. 13 – 22.
- DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. Bratislava: Univerzita Komenského 2007. 236 s.
- DUDÁK, Vladislav – POŠVA, Rudolf – NEŠKUDLA, Bořek: Encyklopedie světové architektury. Od menhiru k dekonstruktivismu. I. A – K. Praha: Baset 2002a. 534 s.
- DUDÁK, Vladislav – POŠVA, Rudolf – NEŠKUDLA, Bořek: Encyklopedie světové architektury. Od menhiru k dekonstruktivismu. II. L – Ž. Praha: Baset 2002b. s. 535 – 1029
- Duden. Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache. Band 7. Mannheim: Dudenverlag 2007. s. 960.
- FLEISCHER, Wolfgang – BARZ, Irmhild: Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1992. 382 s.
- FURDÍK, Juraj: Slovtovorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 200 s.
- FURDÍK, Juraj: Teória motivácie v lexikálnej zásobe. Ed. M. Ološtiak. Košice: LG 2008. 95 s.
- GLÜCK, Helmut (Ed.): Metzler Lexikon. Sprache. 4. vyd. Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler 2010. 814 s.
- GUZÍKOVÁ, Ildikó: Nemecko-slovenský a slovensko-nemecký slovník – stavebníctvo. Bratislava: Jaga 2002. 734 s.
- HARMINC, Ivan.: Súpis pamiatok na Slovensku. III. Bratislava: Obzor 1969. 561 s.
- HARMINC, Ivan.: Súpis pamiatok na Slovensku. I. Bratislava: Obzor 1967. 531 s.
- HOLUB, Josef – LYER, Stanislav: Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím. Praha: SPN 1967. 527 s.
- JURÍKOVÁ, Marta: Nemecko-slovenský a slovensko-nemecký stavebný slovník. Bratislava: SPN 1995. 451 s.
- KAMENICKÝ, Miroslav a kol.: Lexikón svetových dejín. Bratislava: SPN 1997. 319 s.
- KLUGE, Friedrich – SEEBOLD, Elmar: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 24. prepracované a rozšírené vyd. Berlin: De Gruyter 2002. 1112 s.
- KOCH, Wilfried: Baustilkunde. Gütersloh: Wissen Media Verlag 2006. 528 s.
- KOCH, Wilfried: Evropská architektura. Encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost. Praha: Universum 2008. 552 s.
- KOŠŤÁL, Anton: Taliansko-slovenský / slovensko-taliansky slovník. Bratislava: SPN 1992. 879 s.

- KRIVOŠOVÁ, Janka: Evanjelické kostoly na Slovensku. Liptovský Mikuláš: Tranoscius 2001. 287 s.
- KUCHAŘ, Jaroslav: Základní rysy struktur pojmenování. In: Slovo a slovesnost, 24, č. 2, 1963, s. 105-114.
- LE GOFF, Jacques: Kultura stredověké Evropy. Praha: Odeon 1991. 747 s.
- MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Academia 1968. 866 s.
- NEWERKLA, Stefan M.: Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch– Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen. Frankfurt am Main: Peter Lang 2004. 780 s.
- OLOŠTIAK, Martin: Aspekty teórie lexikálnej motivácie. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011. 339 s.
- REJZEK, Jiří: Český etymologický slovník. Praha: Leda 2001. 752 s.
- ROCHE, Jörg: Fremdsprachenerwerb und Fremdsprachendidaktik. Stuttgart: UTB 2008. 282 s.
- RÖMER, Christine – MATZKE, Brigitte: Lexikologie des Deutschen. Eine Einführung. Tübingen: Gunter Narr Verlag 2003. 226 s.
- RUSINA, Ivan a kol.: Dejiny slovenského výtvarného umenia. Barok. Bratislava: Slovenská národná galéria 1998. 511 s.
- SCHIPPAN, Thea: Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. 2.vyd. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 2002. 306 s.
- SCHWARZ, Monika – CHUR, Jeanette: Semantik. Ein Arbeitsbuch. 5. aktualizované vyd. Tübingen: Gunter Narr Verlag 2007. 232 s.

**ODKAZ POSLEDNEJ KNIHY
PROFESORA EUGENA PAULINYHO**
(Pri príležitosti 100. výročia narodenia)

Pavol Žigo

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava
e-mail: pavolz@juls.savba.sk*

ŽIGO, P.: 100th Anniversary of Prof. Eugen Pauliny. In *Slovak Speech*, 2012, vol. 77, no. 5-6, p. 296-311.

Abstrakt: The last piece of the extensive academic work of Eugen Pauliny is *Vývin slovenskej deklinácie* (Development of the Slovak Declination). The paper aims to point out some relations and boundaries between several levels of language, as well as numerous typical features of the Slovak declination from the point of view of comparison and typology. By the knowledge of contemporary research in the field of the Slovak comparative morphology – comprised in the synthesizing work *Slovanský jazykový atlas* (Slavic Linguistic Atlas), where Eugen Pauliny formed its bases on an international scale and represented the Slovak linguistics in the project – the author proves justification of Pauliny's method respecting structural and extra-lingual relations between development changes on various levels of language. *Vývin slovenskej deklinácie*, by its explication, logical induction and cogent argumentation on the one hand concludes the academic work of Eugen Pauliny, and on the other hand, it opens up new perspectives of synthesising interpretation of language development from the comparative point of view.

Key words: noun declination, development of the Slavic languages, morphology, areal linguistics

Slovenská jazykoveda a slavistika si 13. decembra pripomína sté výročie narodenia poprednej osobnosti slovenskej jazykovedy, významného predstaviteľa slovenského jazykovedného štrukturalizmu, ktorý viac ako štyri desaťročia intenzívne ovplyvňoval vedecké bádanie v oblasti slovenského jazyka aj všeobecnej jazykovedy a formoval metodológiu jazykovedných výskumov, zakladateľa letnej školy *Studia Academica Slovaca*, – univerzitného profesora Eugena Paulinyho (13. 12. 1912 – 19. 5. 1983).

Eugen Pauliny vyštudoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (1930 – 1935) slovanskú a klasickú filológiu a po dvojročnom pôsobení na gymnáziu vo Zvolene sa v r. 1937 stal asistentom Filozofickej fakulty UK¹. Na tomto

¹ Politické zásahy do akademických slobôd spôsobili, že profesor E. Pauliny pôsobil musel v októbri 1950 do konca júla 1951 odísť z univerzity a pracoval ako vedecký pracovník SAV, potom bol necelé štyri mesiace korektorom v nakladateľstve Práca, od polovice decembra 1951 do konca februára 1953 pracoval ako odborný redaktor vo vtedajšom Štátnom pedagogickom nakladateľstve (neskôr Slovenské pedagogické nakladateľstvo). Od 1. marca 1953 sa stal opäť pracovníkom SAV a 16. októbra 1953 sa vrátil na akademickú pôdu Filozofickej fakulty vtedajšej Slovenskej univerzity, dnešnej Univerzity Komenského.

pracovisku pôsobil až do odchodu do dôchodku. Počas svojho pôsobenia na tomto pracovisku bol od r. 1963 do r. 1971 aj vedúcim Kabinetu fonetiky UK a v rokoch 1964 – 1977 viedol Katedru slovenského jazyka Filozofickej fakulty UK.

Začiatky vedeckého bádania univerzitného profesora E. Paulinyho boli v druhej polovici tridsiatych rokov späté s prirodzenými formami jazyka, so slovenskými nárečiami. Prirodzenosť v jazyku bola dominantným fenoménom celého bádateľského úsilia E. Paulinyho a vyúsťovala aj do oblasti teórie spisovného jazyka. Vo svojich prvých dialektologických prácach opísal E. Pauliny rozsiahly nárečový materiál, známy z autopsie: boli to štúdie PRÍSPEVOK K URČENIU NIEKTORÝCH VÝZNAMNÝCH IZOGLOS TÝKAJÚCICH SA NÁREČIA DETVIANSKEHO², SKLOŇOVANIE SUBSTANTÍV V NÁREČÍ DETVIANSKOM³, resp. MÁKKÉ NÁREČIE BANSKEJ BYSTRICE A OKOLIA A JEHO VZNIK⁴. V postupne sa rozširujúcom bádateľskom obzore E. Paulinyho zaujali pevné miesto štylistické analýzy slovenských prozaikov J. T. Gašpara, L. Ondrejova, M. Figuli, M. Kukučina, B. S. Timravy⁵ a výskum monológu a dialógu. Metodologická priebornosť mladého E. Paulinyho sa v plnej miere prejavila v jeho práci ŠTRUKTÚRA SLOVENSKEHO SLOVESA⁶, ktorou vytvoril jedno z fundamentálnych diel slovenskej jazykovedy prvej polovice 20. storočia. Štrukturalistickú metódu uplatnil E. Pauliny aj pri synchronických a diachronických opisoch zvukovej roviny slovenského jazyka – v prácach FONOLÓGIA SPISOVNEJ SLOVENČINY⁷, FONOLOGICKÝ VÝVIN SLOVENČINY⁸ A SLOVENSKÁ FONOLÓGIA⁹. Vyhranená metodológia, orientácia na vedecký výskum zvukovej roviny a výsledky v bádateľskej oblasti otvorili E. Paulinymu cestu aj k členstvu v popredných medzinárodných vedeckých inštitúciách – Association of Phonetic Sciences (1965), International Phonological Association (1966) a Medzinárodnom komitete slavistov (Slovanský jazykový atlas, 1959). Do širokého výskumného obzoru E. Paulinyho patrili aj otázky teórie spisovného jazyka. Okrem známych vydaní vyso-

² PRÍSPEVOK K URČENIU NIEKTORÝCH VÝZNAMNÝCH IZOGLOS TÝKAJÚCICH SA NÁREČIA DETVIANSKEHO. In: Zborník Bratislava. Roč. 9. 1935. s. 389 – 397.

³ Pauliny, Eugen: SKLOŇOVANIE SUBSTANTÍV V NÁREČÍ DETVIANSKOM. In: Sborník Matice slovenskej, 14, 1936, s. 141 – 153.

⁴ Pauliny, Eugen: „MÁKKÉ“ NÁREČIE BANSKEJ BYSTRICE A OKOLIA A JEHO VZNIK. In: Zborník Carpatica. Zv. 1. 2. Rad A. Bratislava 1939, s. 309 – 327.

⁵ Pauliny, Eugen: K FORME GAŠPAROVHO ČERVENÉHO KORÁBU. In: Slovenský jazyk, 1, 1940, s. 41 – 48, tenže: K forme dvoch románov Luda Ondrejova. In: Slovenský jazyk, 1, 1940, s. 91 – 96, tenže: K FORME DVOCH PRÁČ MARGITY FIGULI. In: Slovenský jazyk, 1, 1940, s. 177 – 186, tenže: Skice k štúdiu formy u Kukučina a Timravy. In: Slovenský jazyk, 1, 1940, s. 284 – 289.

⁶ Pauliny, Eugen: ŠTRUKTÚRA SLOVENSKEHO SLOVESA. Štúdia lexikálno-syntaktická. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1943. 112 s.

⁷ Pauliny, Eugen: FONOLÓGIA SPISOVNEJ SLOVENČINY. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961. 112 s., 2. vyd. 1968. 128 s.

⁸ FONOLOGICKÝ VÝVIN SLOVENČINY. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963. 358 s.

⁹ Pauliny, Eugen: SLOVENSKÁ FONOLÓGIA. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 216 s.

koškolských prednášok s názvom SYSTÉM SLOVENSKEHO SPISOVNÉHO JAZYKA¹⁰, SLOVENSKE ČASOVANIE¹¹ treba uviesť aspoň jednu z najcitovanejších prác – SYSTÉM V JAZYKU¹². Poznatzky z týchto prác aplikoval E. Pauliny aj pri príprave základných kodifikačných diel slovenského jazyka a učebníc – PRAVIDIEL SLOVENSKEHO PRAVOPI-SU¹³, ale aj ako spoluautor známej SLOVENSKEJ GRAMATIKY¹⁴, autor KRÁTKEJ GRAMATI-KY SLOVENSKEJ¹⁵, upravená a doplnená reedícia z r. 1997¹⁶ aj v koncepcne novo poňatej SLOVENSKEJ GRAMATIKY¹⁷.

Osobitnú kapitolu vedeckých výskumov E. Paulinyho tvorila problematika dejín slovenského jazyka. Prvé vydanie DEJÍN SPISOVNEJ SLOVENČINY¹⁸ vychádzalo z tézy, že dejiny jazyka sú dejinami jednotlivých štýlov. Rozšírený pohľad na toto východisko sa uplatnilo v ďalších vydaniach z r. 1966¹⁹, najmä v poslednom vydaní DEJÍN SPISOVNEJ SLOVENČINY OD POČIATKOV AŽ PO ĽUDOVÍTA ŠTÚRA²⁰ (1983), v ktorom sú, v porovnaní s predchádzajúcimi vydaniami, spracované všetky základné etapy vývinu spisovnej slovenčiny. Vedecký opis dejín jazyka chápal E. Pauliny ako súčasť rozsiahlej problematiky kultúrnych dejín. V takejto podobe ho prezentoval aj vo svojej staršej, z pohľadu našej národnej kultúry veľmi významnej práci SLOVESNOSŤ A KULTÚRNY JAZYK VEĽKEJ MORAVY²¹. V nej využitím historického pramenného materiálu z veľkomoravského obdobia poukázal na charakteristické znaky nášho jazyka a jeho kontinuálny vývin.

¹⁰ Pauliny, Eugen: SYSTÉM SLOVENSKEHO SPISOVNÉHO JAZYKA. 1. Bratislava: Filozofická fakulta Slovenskej univerzity 1946 – 1947. 93 s.

¹¹ Pauliny, Eugen: SLOVENSKE ČASOVANIE. Bratislava: Štátne nakladateľstvo 1949. 121 s.

¹² Pauliny, Eugen: SYSTÉM V JAZYKU. In: O vedeckém poznání soudobých jazyků. Red. A. Dostál. Praha: Nakladatelství ČSAV 1958, s. 18 – 28.

¹³ PRAVIDLÁ SLOVENSKEHO PRAVOPI-SU S PRAVOPI-SNÝM A GRAMATICKÝM SLOVNÍKOM. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1953. 403 s., 2. vyd. 1957, 425 s., 3. vyd. 1962, 4. vyd. 1963, 429 s., 5. vyd. 1964, 6. vyd. 1965, 7. vyd. 1966, 407 s., 8. vyd. 1967, 417 s., 9. vyd. 1967, 422 s., 10. vyd. 1970, 418 s., 11. vyd. 1971, 417 s. (spoluautor).

¹⁴ SLOVENSÁ GRAMATIKA. 1. vyd. Martin : Osveta 1953. 317 s., 2. vyd. 1955, 491 s., 3. vyd. 1955, 4. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963. 575 s., 5. vyd. 1968. 583 s. (spoluautor).

¹⁵ Pauliny, Eugen: KRÁTKA GRAMATIKA SLOVENSÁ. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1960. 198 s., 2. vyd. 1961. 194 s., 3. vyd. 1963, 4. vyd. 1965.

¹⁶ Pauliny, Eugen: KRÁTKA GRAMATIKA SLOVENSÁ. 5. prepracované a doplnené vydanie. Bratislava: Národné literárne centrum 1997. 216 s.

¹⁷ Pauliny, Eugen: SLOVENSÁ GRAMATIKA. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 328 s.

¹⁸ Pauliny, Eugen: DEJINY SPISOVNEJ SLOVENČINY. – In: Slovenská vlastiveda. 5. diel. 1. zv. (Literatúra a jazyk.) Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení 1948, s. 325 – 428; samostatné vydanie 100 s.

¹⁹ Pauliny, Eugen: DEJINY SPISOVNEJ SLOVENČINY. 1. Od začiatkov až po Ľudovíta Štúra. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966. 128s.

²⁰ Pauliny, Eugen: DEJINY SPISOVNEJ SLOVENČINY. 1. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 256 s.

²¹ Pauliny, Eugen: SLOVESNOSŤ A KULTÚRNY JAZYK VEĽKEJ MORAVY. 1. vyd. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1964. 243 s. + 28 obr. pril.

V snahe o krátky syntetizujúci pohľad na život dielo E. Paulinyho nemožno obísť jeho organizátorskú snahu v oblasti výskumu spisovných aj nespisovných útvarov slovenčiny. Veľký je podiel E. Paulinyho na zostavovaní DOTAZNÍKA PRE VÝSKUM SLOVENSKÝCH NÁREČÍ²², ktorým sa na Slovensku položili základy systematického dialektologického výskumu a vzniku projektu ATLAS SLOVENSKÉHO JAZYKA²³. Zároveň sa tým vytvorilo spoľahlivé východisko účasti slovenských dialektológov na medzinárodnom dialektologickom projekte SLOVANSKÝ JAZYKOVÝ ATLAS, do ktorého sa E. Pauliny zapojil po jeho založení a pracoval na ňom až do odchodu do dôchodku. Výsledky systematického nárečového výskumu a využitie štrukturalistickej metodológie sa prejavili v dvoch základných historickojazykovedne orientovaných prácach – FONOLOGICKOM VÝVINE SLOVENČINY²⁴ a posmrtno vydanéj práci VÝVIN SLOVENSKEJ DEKLINÁCIE²⁵, ktorú E. Pauliny dokončil dva mesiace pred koncom svojho života.

K významným organizátorským činom E. Paulinyho patrilo aj založenie a vedenie letného seminára slovenského jazyka a kultúry STUDIA ACADEMICA SLOVACA, ktorý je dodnes významným medzinárodným slovakistickým podujatím Filozofickej fakulty UK. Veľký význam malo Paulinyho organizovanie sociolingvistickeho výskumu zameraného na hovorenú podobu slovenského jazyka, aktívna činnosť v Slovenskej jazykovednej spoločnosti SAV, prednášková činnosť na univerzitnej pôde a na domácich a zahraničných vedeckých podujatiach. Trvalú hodnotu majú poznatky E. Paulinyho z oblasti teórie spisovného jazyka, hodnotenia vývinových tendencií v jazyku v tridsiatych a štyridsiatych rokoch minulého storočia. S podlomeným zdravím na sklonku života pripravil E. Pauliny na vydanie súbor starších aj novších štylisticky orientovaných štúdií O JAZYKU A ŠTÝLE SLOVENSKEJ PRÓZY²⁶. Aj napriek nekompromisnému penzionovaniu v r. 1977 sa E. Pauliny vracal k jednotlivým okruhom svojich bádateľských záujmov. Historickojazykovedne orientované sú najmä práce ŽIVOT A DIELO METODA, PRVOUČITEĽA NÁRODA SLOVIENSKEHO²⁷ a VÝVIN SLOVENSKEJ DEKLINÁCIE, ktoré vyšlo posmrtno. V týchto tituloch akoby bol E. Pauliny chcel dopovedať všetko nové, čo sa v nadväznosti na svoje staršie práce o predmete svojich výskumov dozvedel po ich vydaní. K jednotlivým témam sa vracal aj po niekoľ-

²² Dotazník pre výskum slovenských nárečí. (Atlas slovenského jazyka.) 1. vyd. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1947. 100 s. (spoluzostavovateľ).

²³ ATLAS SLOVENSKÉHO JAZYKA. Zv. 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá – mapy. Časť druhá – úvod, komentáre, materiály. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1968. 314 + 198 s., ATLAS SLOVENSKÉHO JAZYKA. Zv. 2. Flexia. Časť prvá: Mapy. 1. vyd. Bratislava : Veda 1981. 316 s.

²⁴ Pauliny, Eugen: FONOLOGICKÝ VÝVIN SLOVENČINY. 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1963. 358 s.

²⁵ Pauliny, Eugen: VÝVIN SLOVENSKEJ DEKLINÁCIE. Rukopis upravil a doplnil P. Žigo. 1. vyd. Bratislava: Veda 1990. 270 s.

²⁶ Pauliny, Eugen: O JAZYKU A ŠTÝLE SLOVENSKEJ PRÓZY. 1. vyd. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1983. 284 s.

²⁷ Pauliny, Eugen: ŽIVOT A DIELO METODA, PRVOUČITEĽA NÁRODA SLOVIENSKEHO. Red. Š. Ondruš. Bratislava: Tatran 1985, s. 17 – 37.

kých desaťročiach. Tematiku, ktorej sa venoval v jednej zo svojich prvých štúdií – MÄKKÉ NÁREČIE BANSKEJ BYSTRICE A OKOLIA A JEHO VZNIK²⁸, dopracoval na základe nových nárečových výskumov a publikoval pod názvom DIE DIALEKTE VON BANSKÁ BYSTRICA UND UMGEBUNG HEUTE²⁹. Pri príležitosti osemdesiateho výročia začatia prednášok na Filozofickej fakulte UK vniesol do biografie univerzitného profesora E. Paulinyho ďalšie vzácne fragmenty J. Mlacek³⁰ a prínos E. Paulinyho pri hodnotení dynamiky v jazyku zhodnotila K. Buzássyová³¹. Každá zastávka pri knihe, štúdiu, metodológii či životnom príbehu univerzitného profesora E. Paulinyho je zdrojom ďalšej inšpirácie a svedectvom o autorovom veľkom rozsahu, význame a prínose pre slovenskú jazykovedu a jej dejiny. V tomto duchu je koncipovaná aj ďalšia časť nášho príspevku, ktorá vychádza z rukopisu poslednej monografie E. Paulinyho, ktorú sme z jeho pozostalosti pripravili na vydanie. VÝVIN SLOVENSKEJ DEKLINÁCIE je vedeckou prácou, ktorá nadväzuje na celoživotné poznatky E. Paulinyho o fonologickom vývine slovenského jazyka, o jeho dejinách a vychádza z vedomia, že jazyk v svojich mnohých podobách je súčasťou národnej kultúry. Monografiu VÝVIN SLOVENSKEJ DEKLINÁCIE ocenila z hľadiska jej poznávacej hodnoty viac zahraničná slavistika, menej ohlasov vyvolala táto práca v domácom vedeckom prostredí. Možno aj preto, že vyšla sedem rokov po autorovej smrti, viac hádam preto, že problematiku sa pre jej náročnosť časť jazykovedcov nesnažila pochopiť, časť z nich v „poprevratových rokoch“ konca minulého storočia stratila o ňu záujem a hľadala si „atraktívnejšie“ či „aktuálnejšie“ témy aj metódy jazykovedných výskumov, odkláňajúce sa od slovenskej jazykovednej tradície.

Veľká poznávacia hodnota VÝVINU SLOVENSKEJ DEKLINÁCIE je v tom, že E. Pauliny v nej našiel väzby aj hranice medzi viacerými jazykovými rovinami a upozornil na množstvo typických znakov slovenskej deklinácie nielen z porovnávacieho hľadiska, ale aj z pohľadu typológie. Vývinové zmeny v morfolologickej rovine E. Pauliny vysvetlil zo širokospektrálneho pohľadu – vo vzťahu k zmenám vo fonologickej rovine a v slabičných štruktúrach. Dvadsaťročný časový odstup, ktorý delí vydanie Paulinyho práce FONOLOGICKÝ VÝVIN SLOVENČINY od dokončenia rukopisu VÝVIN SLOVENSKEJ DEKLINÁCIE (marec 1983), je len fiktívny. Výkladom, logickou indukciou a presvedčivou argumentáciou tvoria tieto diela kontinuálny celok, vývinové zmeny v morfológii E. Pauliny chronologizuje v nadväznosti na končiacie sa zmeny vo fo-

²⁸ Pauliny, Eugen: „MÄKKÉ“ NÁREČIE BANSKEJ BYSTRICE A OKOLIA A JEHO VZNIK. In: Carpatica. 1. Zv. 2. Rad A, 1939, s. 309 – 327.

²⁹ Pauliny, Eugen: DIE DIALEKTE VON BANSKÁ BYSTRICA UND UMGEBUNG HEUTE. IN: STUDIEN ZUM TSCHECHISCHEN, SLOWAKISCHEN UND DEUTSCHEN AUS VERGLEICHENDER SICHT. Red. G. Jäger. – R. Heinisch. Leipzig, Karl-Marx-Universität 1982, s. 140 – 149.

³⁰ Mlacek, Jozef: NIEKOJKO FRAGMENTOV Z PÔSOBENIA EUGENA PAULINYHO NA FILOZOFICKEJ FAKULTE UNIVERZITY KOMENSKÉHO. In: Slovenská reč, 67, 2002, č. 3, s. 163 – 169.

³¹ Buzássyová, Klára: VZŤAH EUGENA PAULINYHO K DYNAMIKE SLOVNEJ ZÁSOBY. In: Slovenská reč, 67, 2002, s. 158 – 163.

nologickej roviny konštatovaním, že „z morfológického hľadiska bolo pri znelostnej neutralizácii v slovenčine dôležité, že sonórne spoluhlásky na morfeatických švíkoch ani v ohýbaní ani v odvodzovaní nepôsobili ako znelé neutralizujúce fonémy. Na týchto miestach fungovali tak ako vokalické koncovky v ohýbaní: *sek-nú-ť* – *sek-a-ti*, *kost-mi* – *kost-i*. Naproti tomu na hraniciach aj sonórne spoluhlásky aj vokály začali fungovať ako neutralizujúce znelé fonémy: *chlap-mi*, ale *chlab mi dal*; *chlap-a*, ale *chlab a žena*. Šumové spoluhlásky fungovali ako neutralizované i neutralizujúce fonémy z hľadiska znelosti aj na hraniciach odvodzovacích morféme, aj na hraniciach slov³². Príklady na spojenia predpona + základ slova, v ktorých by sonórne spoluhlásky začali fungovať ako neutralizujúce znelé fonémy, E. Pauliny³³ neuvádza.

Rozhodujúcim činiteľom vývinu morfológických štruktúr sa stal rozvoj znelostnej neutralizácie konsonantov v prvej polovici 13. storočia, čím sa z vývinového hľadiska stabilizoval spôsob spájania foném na hranici morféme a dolíšil sa od spôsobu spájania foném na hraniciach morféme v rámci odvodzovania: odvodzovaní sa stretáva na hranici morféme najčastejšie konsonant s konsonantom, pri ohýbaní sa na hranici morfémy stretáva konsonant s vokálom alebo vokál s konsonantom. Z vývinového hľadiska dôležitým sa stalo najmä to, že sa na hraniciach morféme pri odvodzovaní dostávajú do susedstva šumové konsonanty s nerovnakou vlastnosťou znelosti (znelá – neznelá, neznelá – znelá), typu *dup-ček*, *koz-ba*. E. Pauliny upozornil na vývinovú zákonitosť: ak je jednou z týchto foném sonóra, neutralizácia nenastáva práve tak, ako keby tam bol vokál (typ *pás-mo*, *pás-avý*). Okolnosť, že vokály a sonórne konsonanty vnútri slova nespôsobujú znelostnú neutralizáciu, na hraniciach slov ju však spôsobujú, iniciovala stabilizačnú tendenciu nemeňte základ slova pri ohýbaní. Tieto znaky v hláskoslovnej rovine viedli k zblížovaniu gramatických morféme tej istej funkcie, resp. k redukcii pôvodných gramatických morféme tej istej funkcie menším počtom morféme, resp. jedinou morféme. Týmto procesom sa najneskôr v 13. stor. začal formovať zvláštny druh slovenskej flexie, inklinujúci k aglutinujúcej flexii. E. Pauliny určil dva základné znaky tejto aglutinujúcej flexie³⁴: 1. Hranica medzi základom slova a koncovkou nie je vyznačená alternáciou konsonantu v základe slova. Pri nekongruentnom skloňovaní a pri časovaní sú napr. v spisovnom jazyku pravidelné iba striedania *t-t*, *d-d'*, *n-n*, *l-l'*, napr. *plet-ú* – *pletiem*, *hrud-a* – *hrud'-e*, *žen-a* – *žen-e*, *kol-ú* – *kol-em*. Iné alternácie sú zriedkavé (napr. *robotník-0* – *robotnic-i*). V kongruentnom skloňovaní niet v spisovnej slovenčine ani týchto alternácií. Výnimky sú v niektorých nárečiach. Podrobnosti sa uvedú vo vlastnom výklade.

³² Pauliny, E., 1990, s. 19.

³³ Tamže.

³⁴ Pauliny, E., 1990, s. 19.

2. Ohýbacie koncovky tej istej funkcie s tými istými gramatickými kategóriami sa zblížujú, resp. namiesto viacerých pôvodných koncoviek ostáva iba jedna. Napr. v spisovnom jazyku, ale obdobne je to aj v nárečiach, životných maskulín substantív majú jednotné koncovky bez ohľadu na to, či to boli pôvodné *o*-kmene, *jo*-kmene, *i*-kmene, *a*-kmene alebo spoluhláskové kmene, napr. v datíve singuláru *chlap-ovi*, (*o*-kmeň), *mužovi* (*jo*-kmeň), *host-ovi* (*i*-kmeň), *sluh-ovi* (*a*-kmeň), *sudc-ovi* (*ja*-kmeň), *syn-ovi* (*u*-kmeň), *krestan-ovi* (*n*-kmeň). Na toto konštatovanie by sme radi nadviazali ďalšou oblasťou výskumných aktivít profesora E. Paulinyho – jeho účasťou v medzinárodnom slavistickom projekte SLOVANSKÝ JAZYKOVÝ ATLAS, ktorého riešiteľom bol v rokoch 1959 – 1979³⁵. Od r. 1988 sme spoluriešiteľmi tohto projektu a od r. 2006 získavame a spracúvame – v nadväznosti na dielo E. Paulinyho – substantívnu deklináciu z celého územia slovanských nárečí.

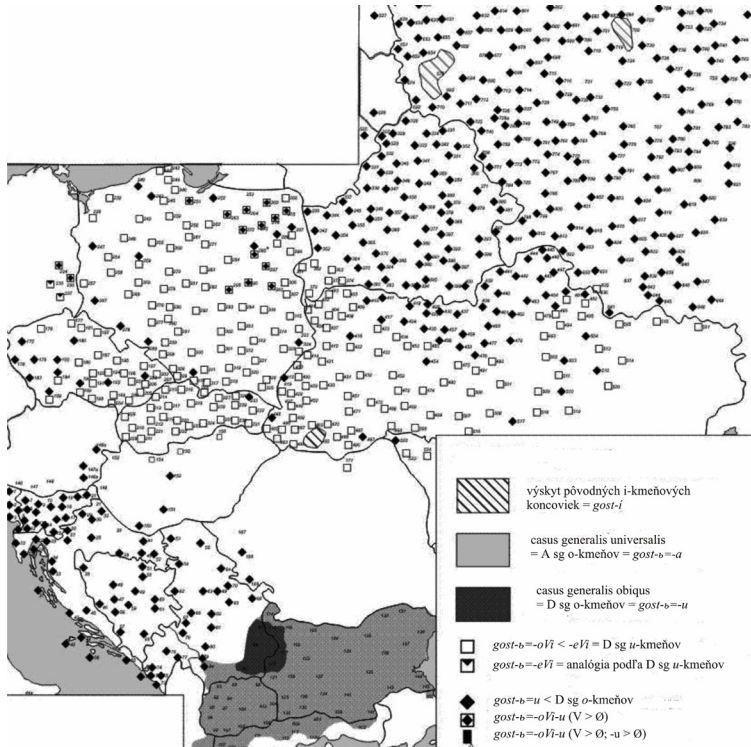
Dôkazom toho, ako sa posilňovala aglutinujúca flexia časti slovenských substantív, ako sa „ohýbacie koncovky tej istej funkcie s tými istými gramatickými kategóriami zblížovali, resp. namiesto viacerých pôvodných koncoviek ostala iba jedna“³⁶, je naše spracovanie spomenutého javu v rámci Slovanského jazykového atlasu z celoslovanského hľadiska. Kategória životnosti v skupine maskulín sa javila ako silný fenomén, ktorý spôsobil rozpad pôvodnej deklinačnej sústavy navyše aj v tom, že napätie v rámci rodov (femininum **kostb* – maskulinum **gostb*) sa nadobudlo v rámci maskulín vyššiu mieru aj odčlenením sa životných maskulín od neživotných, resp. formovaním sa osobitnej skupiny mužskoosobových substantív³⁷ (porov. obr. 1).

Výsledkom prehľadného tohto silného tlaku viacerých fenoménov bola stabilizácia uniformne transparentnej koncovky pôvodných *u*-kmeňov *-ovi*. Rezistentnou oblasťou voči zmenám, t. j. zachovaním pôvodného stavu *i*-kmeňovej paradigmy, sa vyznačujú len malé nárečové ostrovčeky niekoľkých výskumných lokalít z juhozápadnej oblasti Ukrajiny (2 lokality), západnej, resp. aj centrálnej časti ruských nárečí. V ďalších dvoch výrazne ohraničených areáloch sa prejavili medziparadigmatické analogické zmeny v tom, že na nárečovom území východoslovanského a južnoslovanského areálu – okrem bulharských a macedónskych nárečí – a v juhozápadnej časti českých nárečí došlo k ústupu *i*-kmeňového datívu singuláru maskulín **gost-i* v prospech pôvodného *o*-kmeňového tvaru s gramatickou koncovkou *-u*. Táto podoba sa

³⁵ O projekte pozri Žigo, Pavol: MEDZINÁRODNÝ SLAVISTICKÝ PROJEKT SLOVANSKÝ JAZYKOVÝ ATLAS. In: Studia Academica Slovaca 35. Bratislava: Stimul 2006, s. 423 – 434, tenže: VÝVIN SUBSTANTÍVNEJ DEKLINÁCIE V ŠIRŠÍCH SLOVANSKÝCH SÚVISLOSTIACH. In: Studia Academica Slovaca 36. Bratislava: Stimul 2007, s. 157 – 167, tenže: Slovanský jazykový atlas – zdroj poznatkov nielen o dnešnom Slovensku v (stredo) európskom slovanskom kontexte. In: Studia Academica Slovaca 37. Bratislava: Stimul 2008, s. 89 – 96.

³⁶ Pauliny, E., 1990, s. 19.

³⁷ Mračníková – Kamenárová, Renáta: KATEGÓRIE ŽIVOTNOSTI A MUŽSKEJ OSOBY V ZÁPADOSLOVANSKÝCH JAZYKOCH. In: Studia Academica Slovaca. 35. Bratislava: Stimul 2006, s. 435 – 450.

Obr. 1

ustála aj v torlackých a kosovsko-timockých nárečiach a v severozápadobulharských nárečiach moravsko-torlackého typu. Územie macedónskych a bulharských nárečí – okrem ich severozápadnej oblasti – sa vyznačuje morfológickým javom, známym ako *casus generalis obliquus*, ktorého podstatou je, že celá paradigma substantíva má univerzálny tvar nepriameho pádu, v tomto prípade genitívu *o*-kmeňov. Intenzívny tlak uniformne transparentnej *u*-kmeňovej koncovky datívu singuláru (*-ovi*) sa prejavil ako stabilizačný prvok životných maskulín v prevažnej časti západoslovanského jazykového areálu, v hornolužických nárečiach so zachovaním zásady, že pred predným vokálom môže byť len pôvodný mäkký konsonant, je podoba *-evi* (obr. 1). Čiastkové odchýlky od pôvodnej podoby sú výsledkom špecifických hláskoslovných zmien v mazovských, resp. mazovsko-chelminských nárečiach poľského jazykového areálu a v dolnolužickosrbských nárečiach, kde sa predpokladá vývinová línia **gostb-ovi-u* po labializácii *v*, resp. po jeho zániku až do podoby *gost'oju*.

Ak sme intenzitu vplyvu pôvodnej *u*-kmeňovej deklinácie na vývin deklinácie maskulín ilustrovali na príklade stabilizácie datívu singuláru pôvodných *i*-kmeňo-

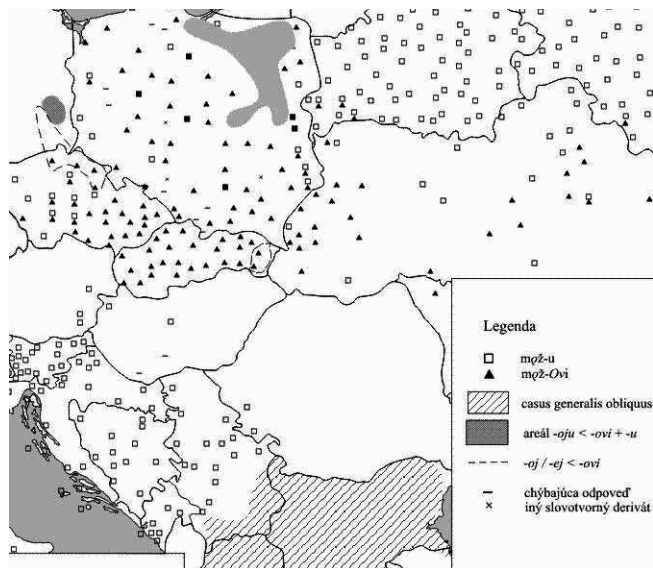
vých životných maskulín, nasledujúci príklad je dôkazom, ako sa fenomén uniformnej transparentnosti prejavil na vývinových zmenách všetkých životných – mužskosobových aj zvieracích – maskulín. Od východiskového tvaru datívu singuláru *jo-kmeňovej* deklinácie – **mtž-u* – sa odvíjajú dve základné, pritom divergentné vývinové tendencie. V ich dôsledku sa sformovali aj dva základné a výrazne diferencované jazykové areály. Typickým znakom prvej vývinovej línie je rezistentnosť voči tlaku *u-kmeňovej* deklinácie, čoho príčinou bola dostatočná stabilita pôvodného tvaru v analogické gramatické koncovky tvrdej aj mäkkej paradigmy (t. j. *o-kmeňov* a *jo-kmeňov*: *rab-u* – *muž-u*). Intenzita tohto druhu analógie sa prejavila buď v tých nárečových oblastiach, v ktorých nedochádzalo k mentálnemu prehodnocovaniu formálnych kritérií na významové – v ruských, bieloruských a časti ukrajinských nárečí, patriacich do východoslovenskej skupiny slovanských jazykov, alebo v nárečiach, ktoré sa vyznačujú prehodnocovaním pôvodných mäkkostných konsonantických štruktúr (slovenské, srbské, chorvátske, bosniacke, macedónske a bulharské nárečia). Druhá vývinová línia je typická pre tie nárečia, v ktorých došlo k výraznému štruktúrnemu prehodnoteniu pôvodného stavu. Prirodzeným spôsobom sa na tomto území prejavil iný typ analogických vývinových procesov s prevahou významového kritéria nad formálnym a v týchto nárečiach došlo v prípade životných maskulín k unifikácii datívu singuláru pôvodných *jo-kmeňov* podľa *u-kmeňovej* deklinácie, t. j. do podoby *-ovi*. Čiastkové odchýlky od východiskovej podoby (ako to bolo aj pri *i-kmeňových* substantívach) sú výsledkom unifikácie špecifických hláskoslovných zmien v mazovských nárečiach a v dolnolužickosrbských nárečiach, kde sa predpokladá vývinová línia **-ovi*+*-u* po labializácii *v*, resp. po jeho zániku až do podoby *oju*, prípadne *-oj*. Tieto tvary sa vyskytujú aj vo východoslovenských nárečiach³⁸. V areáli prizrensko-južnomoravských nárečiach z územia Kosova, v macedónskych a bulharských nárečiach je pre datív typický tvar *casus generalis obliquus* identický s pôvodným *jo-kmeňovým* tvarom genitívu (*muž-a*), v severozápadných bulharských dialektoch sú ojedinelé aj datívne tvary *mužu* (porov. obr. 2).

Uniformná transparentnosť pádovej koncovky *-ovi* v datíve singuláru maskulín z pôvodnej *u-kmeňovej* deklinácie sa prejavila aj na stabilizácii vnútroparadigmatických vzťahov datív – lokál singuláru životných maskulín. Tento nejednotný proces sa vyznačuje dvoma protichodnými tendenciami – zachovaním pôvodnej podoby lokálu singuláru *o-kmeňov* **o bratě*³⁹ v ruskom nárečovom areáli⁴⁰ a na území poľských nárečí. Tlak vnútroparadigmatickej analógie sa v plnej miere prejavil na prie-

³⁸ Pozri obr. 2, taktiež ATLAS SLOVENSKEHO JAZYKA, 1981, s. 25, resp. Pauliny, E., 1990, s. 35.

³⁹ Naša interpretácia nemá byť vyčerpávajúcim etymologickým výkladom podoby **bhrātēr* s možnou väzbou na pôvodné *r* – kmeňové substantíva typu *mater*, *pater*; pozri Machek, Václav: ETYMOLOGICKÝ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO A SLOVENSKEHO. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1957, s. 41.

⁴⁰ Okrem juhozápadnej oblasti ruských nárečí, pozri obr. 4.

Obr. 2

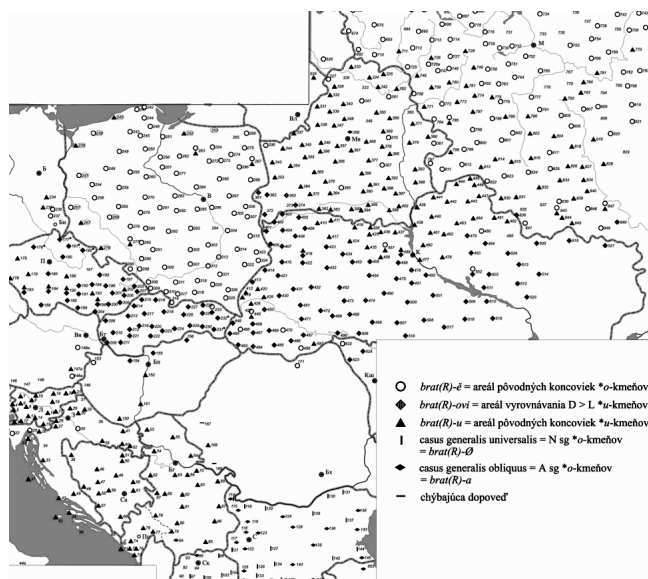
niku uniformne transparentnej koncovky *-ovi* z datívu singuláru aj do lokálu singuláru. Predpokladom na takéto analogické procesy boli podľa E. Paulinyho⁴¹ doznievajúce zmeny v hláskosloví, konkrétne odstraňovanie alternácií typu *človek – o človece, duch – o duše/o duše*, ktoré sú späté so zánikom jerov a stabilizáciou mäkkostnej konsonantickej korelácie. Pre nedostatok domácich písomných prameňov z týchto čias ťažko usúdiť, či tento proces nadväzuje na vývinové zmeny v hláskosloví. Nazdávame sa, že sa začal ešte v čase pôvodných praslovanských alternácií ako proces proti destabilizácii tvarovného základu.⁴² Spracovanie nárečového materiálu z celoslovenského územia, ako aj podrobnejšia charakteristika tohto javu v rámci slovenských nárečí⁴³ dokazujú, že vnútroparadigmatická väzba datívu a lokálu singuláru maskulín sa stala súčasťou formovania kategórie životnosti na území českých, slovenských a veľkej časti aj ukrajinských nárečí. Oporou tohto tvrdenia je aj vyrovnávanie tvarov datívu a lokálu singuláru životných maskulín v tých areáloch, kde sa stabilizovala pádová koncovka *-u*. Zdalo by sa, že ide o pôvodnú motiváciu vzťahu datívom lokálu pôvodných *o*-kmeňov, vývinová charakteristika nárečí v slo-

⁴¹ Pauliny, E., 1990, s. 35 – 36.

⁴² Dôsledky týchto zmien sú aj východiskom typologickej charakteristiky flektívneho základu slovanských jazykov v práci Ďurovič, Ľubomír: TIPOLOGIJA FLEKTIVNOJ OSNOVY V SLAVIANSKICH JAZYKACH. In: Scando-Slavica, 1973, 19, s. 225 – 243, znovu vydané: O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie. I. Bratislava: Veda 2004, s. 127 a n.

⁴³ Pauliny, E., 1990, s. 35.

vinskom, chorvátskom, srbskom a bosnianskom nárečovom areáli dokazuje, že ide o pôvodnú *u*-kmeňovú koncovku⁴⁴. Problematika pádov *casus generalis* v bulharských a macedónskych nárečiach má – analogicky s predchádzajúcimi príkladmi – rovnakú distribúciu. V časti bulharských nárečí sa ako *casus generalis obliquus* po stabilizácii kategórie životnosti ustálila forma genitívu/akuzatívu *brata*, druhá časť bulharského areálu a územie macedónskych nárečí sa vyznačuje formou *casus generalis universalis*, totožnou s nominatívom singuláru⁴⁵ (obr. 3).

Obr. 3

Tá istá tendencia prevláda v lokáli singuláru – v zhode so životnými maskulínami (*rationalia animata*)⁴⁶ – aj v triede⁴⁷ zvieracích maskulín (*nonrationalia animata*)⁴⁸ typu *o zajacovi*⁴⁹ (Obr. 4).

⁴⁴ Brozović, Dalibor – Ivić, Pavle: JEZIK SRPSKOHRVATSKI/HRVATSKOSRPSKI/HRVATSKI ILI SRPSKI. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“ 1988, s. 21, Matasović, Ranko: POREDBENOPOVIJESNA GRAMATIKA HRVATSKOGA JEZIKA. Zagreb: Matica Hrvatska 2008, s. 22. 21.

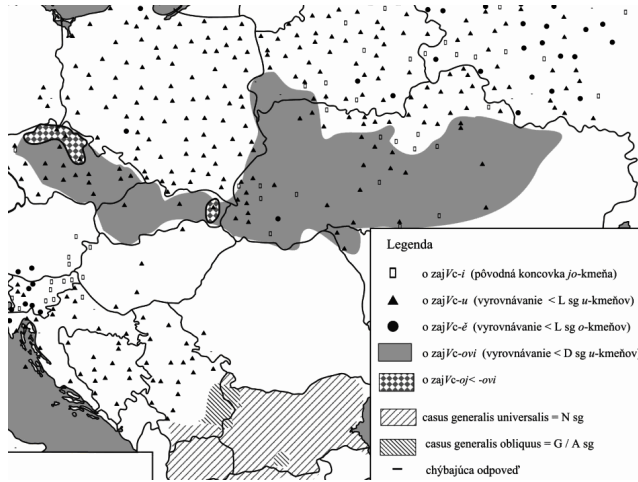
⁴⁵ V legende sa kurzívovaným veľkým písmenom *R* naznačuje prítomnosť predpokladanej podoby, ktorá sa zachovala len v českých a moravských nárečiach.

⁴⁶ Mareš, Josef Václav: DIACHRONISCHE MORPHOLOGIE DES UR- UND FRÜHSLAWISCHEN. Wien: Peter Lang-Verlag 2001. 215 s.

⁴⁷ Mračníková – Kamenárová, Renáta: VÝVINOVÉ TENDENCIE DEKLINÁCIE MASKULÍN TVRDEJ PARADIGMY V ZÁPADOSLOVANSKOM MAKROAREÁLI. In: BraSlav. 3. Bratislava: Kartprint 2005, s. 46 – 50.

⁴⁸ Ako v poznámke 46.

⁴⁹ Kamenárová, Renáta: PARADIGMATIKA MASKULÍN V SLOVANSKOM JAZYKOVOM ATLASE. In: Jazykovedné štúdie 28. Súradnice súčasnej slovenskej dialektológie. Bratislava: Veda 2010, s. 76.

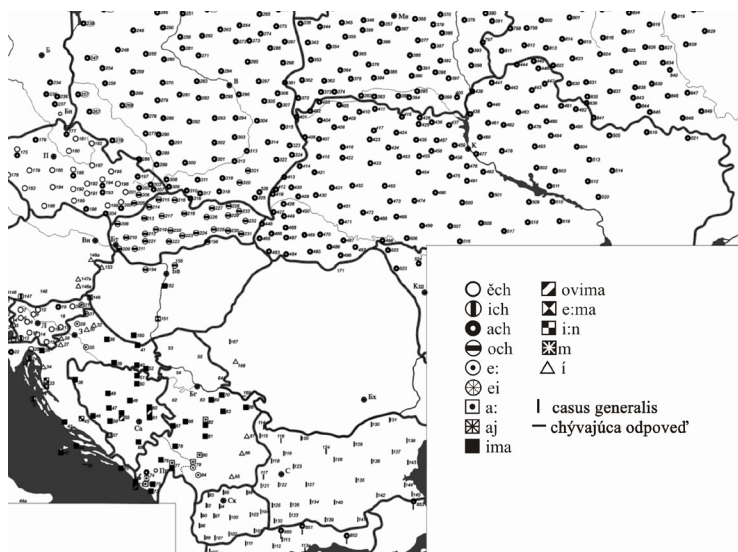
Obr. 4

Podobne je to aj v iných pádoch: v tvaroch životných aj neživotných podstatných mien mužského rodu – na rozdiel od feminín a neutier – majú v spisovnej slovenčine, z nárečí stredoslovenské a západoslovenské nárečia, datíve a lokáli plurálu rovnaké tvary: *chlap-om, muž-om, hosť-om, sluh-om, syn-om, dub-om, meč-om // chlap-och, dub-och, meč-och...* oproti tvarom *žen-ám, ulic-iam, kost-iam, mest-ám, pol-iam, vysvedčen-iam // žen-ách, ulic-iach, kost-iach, mest-ách, pol-iach, vysvedčen-iach*. Ide o jav, ktorý je výrazný aj v kongruentnom skloňovaní: *o kom, o čom, o tom, o ňom, o peknom, o cudzom...*

Ak porovnáme z tejto stránky vývin slovenského tvaroslovia s vývinom tvaroslovia v ostatných západoslovanských jazykoch, hlavne v češtine a v poľštine, ukáže sa nám zreteľný rozdiel. Z vývinového hľadiska sa slovenský jazyk týmto javom typologicky zblížil s južnoslovanskými jazykmi – s areálom srbských, chorvátskych a bosniackych nárečí, resp. v spisovnom období aj s kodifikovanými podobami jazykov tohto areálu. E. Pauliny⁵⁰ poukazuje na zložitost' vysvetľovania tohto javu, pretože vplyvy cudzích jazykov sa pri vysvetľovaní typologických zmien ťažko dokazujú, ale zároveň aj ťažko vyvracajú. Je však rozhodne isté, že Slováci žili dlhší čas svojej histórie v tesnej blízkosti a v spoločnom štáte s nositeľmi jazykov iného typu, s Maďarmi, Srbi, Chorvátmi a Bosniaci boli dlhý čas pod tureckým vplyvom, resp. žili v susedstve s turecky hovoriacim obyvateľstvom. Obidva spomenuté jazyky – maďarčina aj turečtina – sú jazykmi aglutinačného typu, vyznačujú sa pravidelnou morfológickou stavbou, prejavujúcou sa v rovnakej podobe koreňa a každý

⁵⁰ Pauliny, E., 1990, s. 20

tvár toho istého ohybného slovného druhu sa vyznačuje nemennou koncovkou. Možno teda predpokladať, že takýto typ jazyka mohol vplývať na vývin slovenskej morfológie aj napriek tomu, že slovenčina bola od vzniku jazykom flektívneho typu. Okrem tohto činiteľa treba mať na zreteli aj skutočnosť, že takéto vyrovnávanie umožnili aj interné jazykové vývinové stimuly prejavujúce sa na takých miestach, na ktorých domáci jazyk nemal dostatok interných predpokladov na odolávanie tlaku. Klasickým príkladom sú tvary lokálu plurálu maskulín pôvodných *o*-kmeňov *rab-ěchъ*, *u*-kmeňov *syn-ъchъ*, *i*-kmeňov *gost-ъchъ*, *a*-kmeňov *slug-achъ*, kde sa po prehodnotení formálneho kritéria (kmeňových deklinačných sústav) na významové kritérium (rodové klasifikačné kritérium) napätie štyroch variantných koncoviek odstránilo ustálením uniformne transparentnej – piatej koncovky *-och*: *chlap-och*, *hrdin-och*, *dub-och*, *stroj-och*, akoby analogickým vokalicickým vyrovnaním *o*-ového typu v genitive, datíve a lokáli plurálu maskulín, resp. aj genitívu plurálu životných maskulín. Týmto sa vo vývine deklinačných sústav od najstarších čias prezentuje anomália, spôsobujúca vznik neanalogických štruktúr a dokazujúca aglutinujúce tendencie v slovenskom jazyku: tvar lokálu plurálu s koncovkou *-och* sa pôvodne nevyskytoval v žiadnej deklinačnej paradigme a vznikol len na slovenskom jazykovom území spojenutým analogickým vnútroparadigmatickým vyrovnávaním. Pôvodne boli v lokáli plurálu len gramatické koncovky *-achъ*, *-ěchъ*, *-ichъ*, *-ъjichъ*, *-ъchъ*, *-ъchъ* (pozri vyššie), ich areálovú distribúciu v nárečiach slovanských jazykov – zachovanie pôvodného stavu, resp. výsledky analogických zmien – vyjadruje obr. 5.

Obr. 5

Impulzom tohto vývinu mohli byť podľa E. Paulinyho⁵¹ aj širšie spoločenské súvislosti druhej polovice 13. storočia: po tatárskom vpáde došlo k reorganizácii vtedajšieho štátu a k rozdeľovaniu donácií servientom slovenskej etnickej príslušnosti, časť z nich však mala aj maďarský pôvod a na novom území sa rýchlo asimilovala a tento proces posilňoval aglutinujúcu flexiu.

Eugen Pauliny vo svojom poslednom, no o to významnejšom diele *VÝVIN SLOVENSKEJ DEKLINÁCIE V SÚVISLOSTI S VÝKLADOM MORFOLOGICKÝCH JAVOV* napísal: „Hoci opisných nárečových štúdií a monografií je zdanlivo veľké množstvo, jednako nepokrývajú, žiaľ, rovnomerne celé územie Slovenska. Chýbajú nám celkové monografie z kľúčových oblastí. Ich nedostatok nahrádza zväzok *ATLASU SLOVENSKEHO JAZYKA* venovaný morfológii. Jeho autorom je Jozef Štolc⁵². S odstupom času, najmä však spracovaním nárečového materiálu na širokom porovnávacom základe v podobe *Slovanského jazykového atlasu* sa naplňa pravdivosť slov o tom, že v nárečiach, keď sa chápu ako organicky zviazané časti rozčlenenej oblasti, sa odráža vývin jazyka v úplnosti a že ide o taký materiál, ktorý je úplný a kontrolovateľný⁵³. Upozornil aj nedostatky tohto prístupu v tom, že zo súčasného stavu v nárečiach nemožno určiť čas jazykových zmien⁵⁴. Metóda, ktorú E. Pauliny uplatnil v práci *VÝVIN SLOVENSKEJ DEKLINÁCIE*, sa aplikáciou v širšieho slovanského porovnávacieho aspektu ukázala ako produktívna v tom, že vnútorne odôvodnený sled udalostí na konkrétnom jazykovom území možno aj pri nedostatku historických dokladov časovo vymedziť práve porovnaním s adekvátnymi zmenami z takého územia, z ktorého sa tieto zmeny zachovali v písomných dokladoch. *VÝVIN SLOVENSKEJ DEKLINÁCIE* od E. Paulinyho a metodológia aplikovaná pri výskume deklinačných typov v nárečiach slovanských jazykov v rámci projektu *SLOVANSKÝ JAZYKOVÝ ATLAS*, pri začiatkoch ktorého E. Pauliny zastupoval slovenskú jazykovedu, svedčí o prínose slovanskej porovnávej dialektológie v poznávaní prirodzených javov v jazyku a prispieva k zapájaniu jazykovednej problematiky do oblasti fenomenológie.

Literatúra

- Atlas slovenského jazyka. Zv. 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá – mapy. Časť druhá – úvod, komentáre, materiály. 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1968. 314 + 198 s.
- Atlas slovenského jazyka. Zv. 2. Flexia. Časť prvá: Mapy. 1. vyd. Bratislava: Veda 1981. 316 s.
- Brozović, Dalibor – Ivić, Pavle: Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski/hrvatski ili srpski. 2. vydanie. Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“ 1988. 120 s.
- Buzássyová, Klára: Vzťah Eugena Paulinyho k dynamike slovnej zásoby. In: Slovenská reč. 67, 2002, s. 158 – 163.

⁵¹ Pauliny, E., 1990, s. 21.

⁵² *Vývin slovenskej deklinácie*, pozn. P. Ž.

⁵³ Pauliny, E., 1963, s. 5

⁵⁴ Tamže.

- Dotazník pre výskum slovenských nárečí. (Atlas slovenského jazyka.) I. vyd. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení 1947. 100 s.
- Ďurovič, Ľubomír: Tipologija flektivnoj osnovy v slavianskikh jazykach. In: Scando-Slavica, 1973, 19, s. 225 – 243.
- Kamenárová, Renáta: Paradigmatika maskulín v Slovanskom jazykovom atlase. In: Jazykovedné štúdie 28. Súradnice súčasnej slovenskej dialektológie. Bratislava : Veda 2010, s. 76.
- Machek, Václav: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd 1957. 628 s.
- Mareš, Josef Václav: Diachronische Morphologie des Ur- und Frühslawischen. Wien : Peter Lang-Verlag 2001. 215 s.
- Matasović, Ranko: Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika. Zagreb : Matica Hrvatska 2008. 356 s.
- Mlacek, Jozef: Niekoľko fragmentov z Pôsobenia Eugena Paulinyho na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. In: Slovenská reč, 67, 2002, č. 3, s. 163 – 169.
- Mračníková-Kamenárová, Renáta: Vývinové tendencie deklinácie maskulín tvrdej paradigmy v západoslovenskom makroareáli. In: BraSlav. 3. Bratislava : Kartprint 2005, s. 46 – 50.
- Mračníková-Kamenárová, Renáta: Kategórie životnosti a mužskej osoby v západoslovenských jazykoch. In: Studia Academica Slovaca. 35. Bratislava : Stimul 2006, s. 435 – 450.
- Pauliny, Eugen: Príspevok k určaniu niektorých významných izoglos týkajúcich sa nárečia detvianskeho. In: Zborník Bratislava. Roč. 9. 1935. s. 389 – 397.
- Pauliny, Eugen: Skloňovanie substantív v nárečí detvianskom. In: Sborník Matice slovenskej. 14, 1936, s. 141 – 153.
- Pauliny, Eugen: „Mäkké“ nárečie Banskej Bystrice a okolia a jeho vznik. In: Zborník Carpatica. Zv. 1. 2. Rad A. Bratislava 1939, s. 309 – 327.
- Pauliny, Eugen: K forme Gašparovho Červeného korábu. In: Slovenský jazyk, 1, 1940, s. 41 – 48.
- Pauliny, Eugen: K forme dvoch románov Ľuda Ondrejova. In: Slovenský jazyk, 1, 1940, s. 91 – 96.
- Pauliny, Eugen: K forme dvoch prác Margity Figuli. In: Slovenský jazyk, 1, 1940, s. 177 – 186.
- Pauliny, Eugen: Skice k štúdiu formy u Kukučina a Timravy. In: Slovenský jazyk, 1, 1940, s. 284 – 289.
- Pauliny, Eugen: Štruktúra slovenského slovesa. Štúdia lexikálno-syntaktická. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení 1943. 112 s.
- Pauliny, Eugen: Systém slovenského spisovného jazyka. 1. Bratislava : Filozofická fakulta Slovenskej univerzity 1946 – 1947. 93 s.
- Pauliny, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny. – In: Slovenská vlastiveda. 5. diel. 1. zv. (Literatúra a jazyk.) Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení 1948, s. 325 – 428; samostatné vydanie 100 s.
- Pauliny, Eugen: Slovenské časovanie. Bratislava : Štátne nakladateľstvo 1949. 121 s.
- Pauliny, Eugen: Systém v jazyku. In: O vědeckém poznání soudobých jazyků. Red. A. Dostál. Praha : Nakladatelství ČSAV 1958, s. 18 – 28.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1953. 403 s., 2. vyd. 1957, 425 s., 3. vyd. 1962, 4. vyd. 1963, 429 s., 5. vyd. 1964, 6. vyd. 1965, 7. vyd. 1966, 407 s., 8. vyd. 1967, 417 s., 9. vyd. 1967, 422 s., 10. vyd. 1970, 418 s., 11. vyd. 1971, 417 s.
- Pauliny, Eugen – Ružička, Jozef – Štolc, Jozef: Slovenská gramatika. 1. vyd. Martin : Osveta 1953. 317 s., 2. vyd. 1955, 491 s., 3. vyd. 1955, 4. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963. 575 s., 5. vyd. 1968. 583 s.
- Pauliny, Eugen: Krátka gramatika slovenská. 1. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1960. 198 s., 2. vyd. 1961. 194 s., 3. vyd. 1963, 4. vyd. 1965.
- Pauliny, Eugen: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1963. 358 s.
- Pauliny, Eugen: Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy. 1. vyd. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1964. 243 s. + 28 obr. príl.
- Pauliny, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny. 1. Od začiatkov až po Ľudovíta Štúra. 1. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966. 128 s.

- Pauliny, Eugen: Fonológia spisovnej slovenčiny. 1. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961. 112 s., 2. vyd. 1968. 128 s.
- Pauliny, Eugen: Slovenská fonológia. 1. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 216 s.
- Pauliny, Eugen: Slovenská gramatika. 1. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 328 s.
- Pauliny, Eugen: Die Dialekte von Banská Bystrica und Umgebung heute. In: Studien zum Tschechischen, Slowakischen und Deutschen aus vergleichender Sicht. Red. G. Jäger. – R. Heinisch. Leipzig, Karl-Marx-Universität 1982, s. 140 – 149.
- Pauliny, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny. 1. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 256 s.
- Pauliny, Eugen: O jazyku a štýle slovenskej prózy. 1. vyd. Bratislava : Slovenský spisovateľ 1983. 284 s.
- Pauliny, Eugen: Život a dielo Metoda, prvoučiteľa národa slovienskeho. Red. Š. Ondruš. Bratislava : Tatran 1985, s. 17 – 37.
- Pauliny, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie. Rukopis upravil a doplnil P. Žigo. 1. vyd. Bratislava : Veda 1990. 270 s.
- Pauliny, Eugen: Krátka gramatika slovenská. 5. prepracované a doplnené vydanie. Bratislava : Národné literárne centrum 1997. 216 s.
- Žigo, Pavol: Medzinárodný slavistický projekt Slovanský jazykový atlas. In: Studia Academica Slovaca 35. Bratislava : Stimul 2006, s. 423 – 434.
- Žigo, Pavol: Vývin substantívnej deklinácie v širších slovanských súvislostiach. In: Studia Academica Slovaca 36. Bratislava : Stimul 2007, s. 157 – 167.
- Žigo, Pavol: Slovanský jazykový atlas – zdroj poznatkov nielen o dnešnom Slovensku v (stredo)európskom slovanskom kontexte. In: Studia Academica Slovaca 37. Bratislava : Stimul 2008, s. 89 – 96.

SÉMANTICKÁ DIVERGENCIA A SLOVESO VYTESNIŤ

Ján Findra

*Fakulta humanitných vied Univerzity Matela Bela, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica
e-mail: findra@fhv.umb.sk*

FINDRA, J.: Semantic Divergence and the Verb “vytesniť”. In *Slovak Speech*, 2012, vol. 77, no. 5-6, p. 312-318.

Abstract: A theoretical-methodological base of the study is an idea about functional relation between the language and the society. Especially the vocabulary reacts to all alterations in existential environment of national (language) community. Consequently, there occurs a constant tension in lexical subsystem between paradigmatic and syntagmatic axes, between the norm and the usage, and between the word, the context and the text. On the basis of collective and individual syntagmatic application of lexical styles, there comes to their semantic and stylistic modification. It is, generally, projected into the restructuring of the relations between lexical microparadigms. Within the so-called semantic divergence, there are updated secondary meanings of polysemic or also one meaningful words. This process of the polysemic cleaving of the meaning is the result of a verbal creativity. Often there is individual context updating, which also can cause the aversion of social environment considering them as a disruption of petrific norm.

Key words: lexical subsystem, polysemy, semantic divergence, creativity, paradigm, syntagm, norm

Teoreticko-metodologickým podložím úvah a výkladov o dynamike jazyka ako perfektne zoštruktúrovaného systému je idea o funkčnom vzťahu medzi jazykom a spoločnosťou. Pravdaže, permanentné premeny vo všetkých existenčných sférach života spoločnosti sa v jednotlivých rovinách jazykového systému odrážajú diferencovane. Najstabilnejší je morfológický subsystém; najmä ohýbanie plnovýznamových pomenovaní je paradigmaticky dlhodobo relatívne ustálené, dokáže odolávať tlaku náhodných nedôsledností, ako aj nefunkčných individuálnych odchýlok v bežnej vyjadrovacej praxi. V tomto čase je relatívne stabilný aj syntaktický subsystém. Hlavne od druhej polovice minulého storočia sa postupne formoval a ustaľoval plastický slovosledný pôdorys syntaktických konštrukcií, a to tak na úrovni syntagmy, ako aj v rámci jednoduchej vety, jednoduchého i zloženého súvetia (vetosled). Z textotvorného hľadiska je pritom dôležité, že práve toto paradigmaticky vymedzené (relatívne ustálené) slovosledné ustrojenie syntaktických konštrukcií sa stalo funkčným pozadím na jeho funkčne diferencované narušenie na syntagmatickej úrovni. Pokiaľ ide o fónický subsystém, tam už je situácia zložitejšia. Zdanlivo najkritickejšie je napätie medzi normou a úzom vo výslovnosti hlások a hlások v prúde reči. Svedčí o tom aj posudzovanie stavu jazykovej praxe, ktorú rovnako kriticky hodnotí laická verejnosť i odborná komunita. V skutočnosti však teoreticko-metodologicky i z hľadiska jazykovej praxe je vážnejším problémom intonačné tvarovanie vety a kontextu. Súvisí to s tým, že klasifikácia a charakteristika jednotlivých jazykovo-intonačných prostriedkov je síce jednoznačne vymedzená (definovaná), no najmä

ich funkčná synchronizácia je do značnej miery podmienená individuálne. Zrejme preto sa stereotypné intonačné modely a ich individuálne modifikácie veľmi rýchle, ale spravidla nenáležite a nefunkčne presadzujú v širšom, sociálnom priestore, pričom významnú úlohu zohráva aj generačné napätie.

Systémovo-funkčný vzťah medzi jazykom a spoločnosťou jednoznačne prezentuje lexikálny subsystem (Horecký, 1988, 1989). Slovná zásoba bezprostredne reaguje na všetky premeny v ekonomickom, kultúrno-spoločenskom i politickom existenčnom priestore národného spoločenstva, ako aj na dôsledky týchto premien v súkromnom živote jednotlivcov i sociálnych, generačných a etnických zoskupení. V dôsledku toho v lexikálnom subsysteme dochádza k neustálemu napätiu medzi paradigmatickou a syntagmatickou osou, medzi normou a úzom, medzi jazykom (lexémou a štylémou) a textom. Pravdaže, slovná zásoba je tiež systémovo usporiadaná jednak v rámci makroparadigmatickej štruktúry lexikálnych štylém a jednak v rámci sémanticky a štylisticky rozhraničených lexikálnych mikroparadigiem, ktoré sa konštituovali na priesečníku vzťahov medzi obsahom, formou a funkciou lexikálnych jednotiek. Zároveň však ako otvorený subsystem musí slovná zásoba permanentne reagovať na tlak všetkých vonkajších pohybov a premien v živote národného spoločenstva, ktoré sú síce prirodzené, no v jednotlivostiach, v jednotlivých prípadoch nie vždy rešpektujú systémovo-štruktúrne stanovené a kodifikovanou normou vymedzené postupy a princípy. Spravidla pritom ide o konkrétne slová alebo slovné spojenia. Ale práve pri ich hodnotení často dochádza k dvom základným nedorozumeniam. Predovšetkým, na základe týchto jednotlivostí sa negatívne hodnotí úroveň jazykovej praxe vcelku; hovorí sa o jej havarijnom stave. Druhým problémom, ktorý má teoretický i praktický rozmer, je hodnotenie, sémantická a štylistická interpretácia konkrétnych lexém, ktoré sa „nečakane“ objavili v istých sférach spoločenského styku a dorozumievania nielen v ústnych jazykových prejavoch, ale aj v písaných textoch. Práve táto situácia si však žiada citlivú analýzu individuálnych prípadov v rozmedzí vzťahov norma – úzus, spisovné – nespisovné, vhodné – nevhodné, paradigma – syntagma, obsah – forma, výrazový prostriedok – kontext, kontext – text, lexéma – žáner, ustálenosť – aktualizácia, vecnosť – obraznosť atď. Teoreticko-metodologickým zázemím týchto analýz a interpretácií – a to aj s ohľadom na kultúru a kultivovanosť jazykovej komunikácie – by pritom mala byť idea, že paradigmatické vzťahy vnútri lexikálneho subsystemu sa formujú, synchronne stabilizujú a normou potvrdzujú a fixujú na základe fungovania lexém v bežnej jazykovej praxi. Nemalo by sa však zabúdať ani to, že na základe kolektívneho alebo aj individuálneho syntagmatického uplatnenia, môže dochádzať i dochádzať aj k sémantickej a štylistickej modifikácii lexikálnych štylém, čo sa spravidla premieta aj do reštrukturalizácie vzťahov medzi lexikálnymi mikroparadigmami, a to aj s ohľadom na ich umiestnenie v rámci príslušných makroparadigiem. Práve pokiaľ ide o lexikálny

subsystém, treba v naznačených súvislostiach zdôrazniť, že norma nepredstavuje zabetónovaný priestor vymedzený petrifikovanými hranicami, ktoré nemožno prekročiť.

Vyššie vyslovené idey si teraz ilustrujme na osude slovesa *vytesniť*. V priestore vzťahov obsah – forma – funkcia ho budeme analyzovať a interpretovať jednak zo systémovo-štruktúrneho hľadiska a jednak z hľadiska jeho funkčných možností v aktuálnych textoch.

Slovotvorne sa sloveso *vytesniť* spája so slovesom *tesniť*, od ktorého sú predponami utvorené slovesá *utesniť* / *utesňovať* a *zatesniť*, ako aj slovesné podstatné mená *utesnenie*, *zatesnenie* a činné prídavné podstatné *utesňovací*. Formálne ako lexéma aj sloveso *vytesniť* patrí do tejto čeľade; je utvorené od slovesa *tesniť* predponou *vy-*, a teda by s ním malo byť späté aj významovo.

Sloveso *tesniť* má jednak význam „robiť tesným, priliehať, tesne uzatvárať“, napr. *tesniť dvere*, *tesniť niečo gumou*, a jednak význam „dobro, tesne priliehať, byť utesnený“, napr. *dvere dobre tesnia/netesnia*. Na toto sloveso sa viaže prídavné meno *tesný* (dobro priliehajúci, nepriepustný, úzky, malý, vykazujúci malý rozdiel: *tesné topánky*, *tesný byt*, *tesný kontakt*, *tesný ventil*, *tesná prehra*); príslovka *tesne/tesno* (má podobné významy ako prídavné meno: *tesne prilieha*, *tesne pred obedom*, *tesne zvíťaziť*, *v dome je tesno*, *bolo mu tesno na duši*); slovesné podstatné meno *tesnenie* (prostriedok na utesnenie: *tesniaca vložka*). Analogické významy má aj odvodené sloveso *zatesniť*: niečo tesne upevniť, ktoré je synonymné so slovesom *utesniť*, upraviť niečo tak, aby tesne priliehalo, napr.: *zatesniť okenné rámy*, *utesniť úrovňové spoje*. S týmito slovesami je formálne a významovo späté slovesné podstatné meno *utesnenie*: zariadenie na tesné uzavretie niečoho, napr.: *gumové utesnenie*; v tomto význame sa však uprednostňuje slovesné podstatné meno *tesnenie*.

Sloveso *vytesniť* slovotvorne síce patrí do rodiny analyzovaných slov, no významovo sa od nich vzdialilo. Jednoznačne to potvrdzujú všetky doklady, v ktorých ho autori použili. Pritom je charakteristické, že takmer vo všetkých prípadoch ide o texty, ktoré vznikli a vznikajú v publicistickej a politickej komunikačnej sfére. Nie je to náhoda. Práve v tejto oblasti došlo po roku 1989 k uvoľneniu a vzápätí k akcelerácii spoločensko-politických procesov, čo sa premietlo aj do napätia medzi svetom jazyka (jazykovým systémom) a svetom v jazyku (textom). Práve v priestore tohto napätia treba hľadať aj odpoveď na otázku, ako analyzovať a interpretovať sémantiku a štylistiku slovesa *vytesniť*.

V tejto súvislosti si najprv pripomeňme, že invariantná sémantika a štylistika lexikálnych štýlém sa tiež synchronne fixuje v rámci ich paradigmatickej štruktúry (Findra, 1986, 2002). Toto ich systémové ukotvenie je teoreticko-metodologickým východiskom aj pri mapovaní možných posunov a zmien v ich sémantike a štylistike. Iba tak sa vyhneme riziku, že hodnotenie ich aktuálneho použitia v konkrét-

nom texte povedie k nepresným alebo aj k nesprávnym normatívnym záverom. Vertikálnym smerom ide pritom o sémantickú divergenciu, polysémické štiepenie významu v rámci tej istej lexikálnej jednotky, na horizontálnej osi ide o jej možné väzby na jeden alebo aj na viacero synonymických radov. Väzba aktuálneho významu polysémického slova na istý synonymický rad, prípadne aj na jedného člena synonymického radu je potom významným kritériom pri vymedzovaní (analýze a interpretácii) jeho druhotného významu, ako aj pri hodnotení a posudzovaní jeho sémantiky a štylistiky i pri vymedzovaní jeho hierarchického umiestnenia ako lexémy a štylémy v rámci aktuálne divergentne rozštiepenej sémantiky.

Tým sa, pravdaže, neznižuje význam kontextu, v ktorom sa „rodí“ druhotný význam polysémického slova. Predovšetkým sa tak potvrdzuje, že ako slovníková jednotka, paradigmaticky je polysémické pomenovanie sémanticky divergentné, jeho druhotný význam sa však sémanticky a štylisticky konštituuje a ohraničuje na syntagmatickej úrovni, v rámci aktuálnych kontextov. Inak povedané, v kontextovom okolí sa slovníkový význam slov a slovných spojení potvrdzuje, prípadne sa modifikuje, obmieňa alebo aj výraznejšie mení. Pritom si slovo ponecháva svoj pôvodný (prvotný) význam, len sa naň navrstvuje ďalší (druhotný) význam, ktorý sa opakovaným využívaním môže popri tomto prvotnom význame stať súčasťou jeho významového poľa. V tom práve je podstata sémantickej divergencie, významového štiepenia, ktoré je v napätí langue – parole permanentné a ktoré sa vraduje medzi významné stimuly dynamiky jazyka.

Pravdaže, môže ísť aj o náhodné kontextové použitie slova v novom významovom uplatnení. Z perspektívneho hľadiska však môžu o jeho osude v podstatnej miere rozhodovať aj používatelia jazyka, ktorí ho v tomto novom význame prijímú, alebo neprijímú. Závažnú úlohu pritom zohráva jeho významová priezračnosť, ktorá sa opakovaným využívaním v aktuálnych kontextoch môže jednoznačnejšie vymedziť, ale prípadne aj znejasniť. V podstatnej miere je to však aj problém bezporuchovej komunikácie, komunikačného šumu alebo aj komunikačnej bariéry.

V súvislosti s takto ponímanou sémantickou divergenciou polysémických pomenovaní a ich vzťahom so synonymami (synonymickými radmi) si najprv pripomeňme názory lingvistov, ktorí ako prví posudzovali výrazovo-vyjadrovací status slovesa *vytesniť*. Podľa Evy Rísovej (2004) je to nespisovné slovo. V spojeniach *vytesniť zlé myšlienky*, *vytesniť z roztoku nečistoty*, „ale aj inde“ odporúča namiesto neho používať slovesá *vytlačiť*, *odstrániť*, *zbaviť sa*. Matej Považaj (2006) je miernejší; v obraznom spojení *vytesniť zlo z nášho života* ho hodnotí ako módné slovo, ktoré sa používa na úkor ustáleného a všeobecne zrozumiteľného slovesa *vytlačiť*. Z hľadiska analýzy sémantiky a štylistiky, o ktorú tu ide, je však dôležité jeho zistenie, že v analyzovanom spojení sa sloveso *vytesniť* používa vo význame dostať niečo preč alebo von z nejakého priestoru. No sotva možno súhlasiť s jeho tvrdením, že by

sme mu mohli pripísať iba význam, ktorý má sloveso *utesniť*. Takýto jeho význam sa nepotvrďuje ani v jednom z dvoch desiatok aktuálnych kontextov, v ktorých ho autori použili.

V tejto súvislosti je zaujímavé, že slovníky ani najnovšie Pravidlá slovenského pravopisu sloveso *vytesniť* nezaznamenávajú. Nachádza sa iba v piatom diele SLOVNÍKA SLOVENSKEHO JAZYKA (1965), ktorý ho zaraďuje do mikroparadigmy terminologických pomenovaní. Špecifikuje ho ako chemický termín, ktorý má význam „vylúčiť atóm al. skupinu atómov z molekuly nejakej látky pri chemickej reakcii“. Aj táto definícia potvrdzuje, že sa významovo vzdialilo od slovesa (*u*)*tesniť*, s ktorým je slovotvorne späté. Synonymicky sa totiž viaže na slovesá *vylúčiť*, *vytlačiť*, *odstrániť*. V tomto základom význame sa vymedzuje ako lexéma. Ako lexikálna štyléma je to síce nocionálne slovo, no ako chemický termín patrí do makroparadigmy príznakových a štylisticky zafarbených štylém, lebo jeho uplatnenie sa viaže na funkčne uzavretú skupinu textov náučného štýlu (Findra, 2004). Tak či tak, tento jeho terminologicky ohraničený (definovaný) význam možno hodnotiť ako prvotný, na ktorý sa v rámci sémantickej divergencie budú viazať možné druhotné významy. To je aj dôvod, prečo sa na časovej osi mení na polysémické pomenovanie.

A tu práve je problém s analýzou a interpretáciou rodiacich sa druhotných významov polysémického slova, a to tak z hľadiska jeho vzťahu k základnému pomenovaniu, no predovšetkým vzhľadom na jeho výrazovo-vyjadrovaciu autonómnosť, najmä ak sa naň pozerá ako na nadbytočné slovo, ktoré „vytesňuje“ bežne používané výrazové prostriedky. Zrejme to súvisí aj s tým, že ďalšie významy polysémického pomenovania vznikajú metaforickou cestou, spravidla na základe vonkajších alebo vnútorných súvislostí, a teda motivácie. A tak v čase svojho vzniku má takéto slovo nielen nádyh aktualizovanosti, ale aj módnosti i exkluzívnosti, a preto sa často hodnotí ako nevhodné, ba aj ako nespisovné. To je aj prípad slova *vytesniť*.

Viacere príklady potvrdzujú, že v druhotnom význame toto sloveso je v synonymickom vzťahu so slovesom *vytlačiť*, napr.: *Bratislavská spoločnosť Slovintegra chce vytesniť menšinového spoluvlastníka v spoločnosti Slovintegra Energy*. V tomto prípade by zrejme bol menej vhodný synonymný výraz *odstrániť*, čo by potvrdzovalo, že aj medzi ním a slovesom *vytlačiť* je jemné sémantické odtienenie. To je tiež dôvod, prečo pri nových významoch polysémických slov je pred vyrieknutím hodnotenia alebo kritického odsúdenia nevyhnutná minuciózna analýza a interpretácia. Iný synonymický vzťah už ponúka naše sloveso v tomto kontexte: *Mám čoraz viac pocit, že vám čoraz viac prekážame a že nás chcete vytesniť úplne mimo fungovania slovenského parlamentu*. Jeho kontextový význam nie je analogický a najmä nie identický so slovesami *vylúčiť*, *vytlačiť* a už vôbec nie so slovesom *odstrániť*. Kontext totiž ako celok nenesie význam pôsobením tlaku dostať niekoho preč alebo von z nejakého priestoru. Parlament sa tu nechápe ako fyzický priestor, z ktorého treba

opozíciu odstrániť, sloveso *vytesniť* „hovoriť“ o zužovaní virtuálneho priestoru (*možnosť*) na jej aktívne pôsobenie, ktoré opozíciu v parlamente prislúcha. Potvrďuje to aj nasledujúca „argumentačná“ veta opozičného poslanca: „*Berte na vedomie, že títo ľudia z opozície reprezentujú občanov Slovenska, ktorí ich sem legitímne poslali*“. Tieto prípady potvrdzujú, že pri analýze a interpretácii nemožno naznačené (implicitné) obrazné podložie takýchto kontextov ignorovať. Zložitejšia je aj významová a výrazová situácia pri obrazných spojeniach *vytesniť zlo z nášho života* a *vytesniť zlé myšlienky*, z ktorých vychádzali citovaní autori. Kým v prvom prípade treba pripustiť, že by sa tam mohlo použiť aj sloveso *odstrániť*, v druhom prípade nejde ani o vytlačenie, ani o odstránenie zlých myšlienok. Z jemnej sémantickej kontextovej „pavučiny“ sa tu cez sloveso *vytesniť* na výrazovo-vyjadrovací povrch pretláča význam *nezaoberať sa* nepríjemnými myšlienkami, *nepripúšťať si* ich k srdcu, *nevenovať* im osobitnú pozornosť, *odsunúť* ich nabok, na vedľajšiu koľaj, čo, pravdaže, neznamená *zbaviť sa* ich, lebo je to spravidla ťažké alebo aj nemožné.

Na tomto mieste a v tejto súvislosti bude vhodné pripomenúť – a to je prvý zovšeobecňujúci záver –, že módne slová sú ako kométy. Ako vychytené expresívne a exkluzívne výrazy zažiaria na komunikačnom nebi, aby vzápätí zmizli za jeho obzorom. Zdá sa však, že to nie je prípad slovesa *vytesniť*. Ono sa nevzdáva svojich výrazových a významových možnosti v komunikačnom priestore. Presadzuje sa najmä v niektorých žánroch publicistického i náučného štýlu, v ktorých sa na vecnú, bezpríznačkovú textovú rovinu odstupňovane navrstvuje pragmatický aspekt, prípadne v ktorých autor viac alebo menej výrazne (explicitne) prezentuje svoj subjektívny postoj. Na ilustráciu aspoň jeden z najnovších príkladov: *O to hnusnejší a tragickejší je jej piaty život v husákovskej normalizácii, ktorá Kalinovcov za ich angažovanie sa v obrodnom procese vytesní na okraj spoločnosti* (Ján Štraser v recenzii knihy A. Kalinovej; SME 14. apríla 2012). Viacrozmerný sémantický potenciál, ktorý je v tomto kontextovom uplatnení uložený vo významovom podloží slovesa *vytesniť*, by sotva mohol „uniesť“ ktorýkoľvek zo synonymných výrazov, ktoré by ho ako nevhodné či dokonca nespisovné slovo mali nahradiť. Ono sa totiž sémanticky nenasytuje len z vnútrotextového, ale aj a možno predovšetkým z vonkajšieho, spoločensko-politického kontextu, aby potom mohlo naň poukazovať.

Ďalším zovšeobecňujúcim záverom je úvaha, že sémantickú divergenciu, pri ktorej aj na základe napätia konotát – denotát dochádza k aktualizácii nových druhotných významov polysémického alebo aj jednovýznamového slova, bude vhodné spájať s kategóriou kreativity. Ako vieme, kreativita je schopnosť človeka vnímať a poznávať predmety a javy v nových vzťahoch, originálnym i neobvyklým spôsobom (Gardner, 1999). Isteže, pri takomto postupe môže dôjsť a spravidla i dochádza aj k tlaku na „zabehané“ normy správania, čo občas vyvoláva odpor spoločenského okolia (Dolník, 2010). V tomto zmysle polysémické štiepenie významu je tiež vý-

sledkom kreativity, ktorá môže inšpirovať aj individuálne kontextové aktualizácie. Svedčí o tom aj nasledujúci kontext: *Ak sa majú veci pohnúť dopredu, musia politici začať pristupovať k rómskej téme ako k strategickému problému krajiny. Podobného rangu, ako je dôchodkový systém, dane či výstavba diaľnic. To tiež znamená, že by ho mali prestať alibisticky hádzať na plecia splnomocnencov s nulovým politickým výtlakom a kompetenciami* (Rómovia: strategický problém Slovenska, .týždeň, 9. apríl 2012). Podstatné meno *výtlač* ako technický termín sa v tomto kontexte tiež objavilo nečakane. Ak ako módne i nevhodné, potom namiesto neho treba hľadať „vhodné“ (správne) pomenovania. Mal by to byť *kapitál, možnosti, danosti, potenciál*, či ho chápať ako synonymickú reduplikáciu (variáciu) slova *kompetencie*? Zdá sa však, že vhodnejšie bude vysloviť autorovi pochvalu, že invenčne pracoval s jazykovým výrazom, že využil aktualizčný potenciál jazyka.

Ako vidieť – a to je záverečné zovšeobecnenie – dynamika jazyka hovorí o schopnosti nositeľov jazyka tvorivo pracovať s kontextovým potenciálom slov a slovných spojení. V tomto zmysle aj polysémiu ako sémantickú divergenciu treba vnímať a hodnotiť ako jazykovo-kontextovú kreativitu, ktorá sa na pozadí petrifikovanej normy môže v istých prípadoch javiť ako jej nenáležité narušenie. Svedčí o tom aj posudzovanie slovesa *vytesniť*, ktoré si v nových kontextových uplatneniach hľadá svoje nové sémantické a štylistické opodstatnenie. Ukazuje sa totiž, že najmä v úvahových publicistických žánroch a v esejisticky ladených textoch sa ho nevzdávajú najmä tí autori, ktorí zámerne využívajú nekonvenčný výraz, aby posilnili emocionálno-estetické ladenie, prípadne aj pragmatické zameranie kontextu a textu. V skutočnosti tak aktualizujú významové dominanty svojej výpovede. Tam a takto sa rozhodne aj o osude slovesa *vytesniť*.

Literatúra

- BLANÁR, Vincent: Od myšlienkového odrazu k lexikálnemu významu. Jazykovedný časopis, 27, 1976, s. 99 – 116.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyk, človek, kultúra. Bratislava: Kaligram 2010.
- FINDRA, Ján: O funkčných možnostiach polysémie a homonymie. Slovenská reč, 43, 1978, s. 129 – 139.
- FINDRA, Ján: Invariantnosť slohového významu. In: Studia Academica Slovaca. 15. Bratislava: Alfa 1986, s. 133 – 142.
- FINDRA, Ján: Štyléma a paradigmatica štylistiky. In: Sborník prací Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě. Řada jazykovědná. Opava: Slezská univerzita 2002, s. 90 – 99.
- FINDRA, Ján: Štylistika slovenčiny. Martin: Osveta 2004.
- GARDNER, Howard: Dimenze myšlení. Praha: Portál 1999.
- HORECKÝ, Ján: Dynamickosť a dynamika jazyka. In: Studia Academica Slovaca. 17. Bratislava: Alfa 1988, s. 189 – 199.
- HORECKÝ, Ján – BOSÁK, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989.
- POVAŽAJ, Matej: Vytesniť zlo? http://www.rozhlas.sk/Vytesniť_myšlienky/
- RÍSOVÁ, Eva: Vytesniť myšlienky? http://www.rozhlas.sk_Vytesniť_myšlienky/

TRANSONYMIZÁCIA – JEDEN ZO SPÔSOBOV ROZŠIROVANIA PROPRIÁLNEJ LEXIKY

Iveta Valentová

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava
e-mail: ivetav@juls.savba.sk*

VALENTOVÁ, I.: Transonymisation – One Way How to Spread Onymic Lexis. In *Slovak Speech*, 2012, vol. 77, no. 5-6, p. 319-330.

Abstract: The article deals with commented review of opinions on the process of transonymisation. The development in the Czech and the Slovak onomastics goes to broader understanding of the term transonymisation. It means not only as the transition of a proper name from one class of proper names to other level of content without changes of form, but also with morphological and word formation changes. The author indicates relevant problems in defining term transonymisation and proposes solution of the issue and pays attention to necessity of a discussion of completion and specification of onomastic terminology.

Key words: transonymisation, onymic lexis, deonymic formation, onymic classes, onomastic terminology

Tvorba propriálnej lexiky v porovnaní s pomenovacími postupmi, ktorými sa tvorí apelatívna lexika, má svoje špecifiká. Pri tvorbe a rozširovaní inventáru vlastných mien sa častejšie uplatňujú také slovotvorné postupy, ktoré sú pri tvorení apelatív okrajové. V. Blanár (2005, s. 24 – 25) medzi procesy, pomocou ktorých sa rozširuje inventár propriálnej lexiky zaraďuje napr. onymizáciu, tzv. „krstenie“, transonymizáciu a tzv. paralingválne postupy využívajúce nové lexikálne prostriedky, ktoré nemajú v apelatívnej oblasti pendanty, ako univerbizácia niektorých odlišných slovných druhov, napr. priezviská *Novosedlík* (adj. + subst.), *Očenáš* (subst. + zámeno), viacslovné spojenia, napr. terénny názov *Skalinavrch* a i. alebo tzv. vetné mená a názvy v oblasti živých mien: *Polnička, čo má Pavel Hamár*; *Richtáreje Ťipti na mud'ike d'ind'i* a v anojkonymii: *Kde Paľa zabil!*

Na 18. slovenskej onomastickej konferencii (Prešov 2011) vznikla otázka nejasej definície jedného z týchto procesov, ktorým sa tvoria propria – transonymizácie. Problém nastal v tom, či za transonymizáciu sa považuje prechod propria z jednej triedy proprií do druhej len na základe zmeny onymického obsahu bez akýchkoľvek formálnych zmien, alebo sú prípustné aj formálne zmeny. V našom príspevku uvedieme pohľady niektorých onomastikov na proces transonymizácie, zhodnotenie ich pohľadu na túto problematiku a pokúsime sa o vymedzenie obsahu termínu transonymizácia.

¹ Príklady uvádzame z prác J. Bauka, V. Blanára, J. Hladkého, L. Garančovskej, M. Imrichovej, J. Krška, M. Majtána, M. Matejčíka, L. Sičákovej, I. Valentovej a P. Žiga, ktoré sú uvedené v literatúre a kartotéke terénnych názvov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.

V ENCYKLOPEDICKOM SLOVNÍKU ČEŠTINY (s. 347) sa pod transonymizáciou rozumie obdobný proces ako proprializácia (onymizácia), ale založený na vzťahu proprium > proprium (mesto *Praha* > kino *Praha*), pričom proprializácia (onymizácia) je definovaná ako proces, ktorý sa realizuje prostredníctvom propriálneho pomenovacieho aktu, pri ktorom vzniká vlastné meno (proprium, onymum) bez zmeny slovtvornej štruktúry fundujúceho apelatíva, príp. apelatív. Podľa tried a podtried výsledných proprií sa pri transonymizácii ďalej rozlišuje antroponymizácia (antroponymum: toponymum *Opava* > priezvisko *Opava*) a toponymizácia (toponymum: antroponymum *Bohdal* > toponymum (názov obce) *Bohdal*).²

R. Šrámek (1999, s. 56) zdôraznil, že hybným momentom použitia jedného druhu propria pri vzniku propria iného nie je apelatívny sémový prvok, ale prvok propriálnej povahy, napr. pri transonymizácii ojkonyma *Ostrava* > hotel, horská chata, rýchlik, lietadlo, loď *Ostrava* motívom nie je apelatívny význam bázy *ostr-* vo význame „ostrý“, ale motiváciou bude propriálny význam „významný, veľký, známy ap.“ Ako ďalší príklad uviedol transonymizáciu hypokoristik *Myslík*, *Šišma* do homonymných ojkonym *Myslík*, *Šišma*, pričom motívom je posesívny vzťah nositeľa k obci. Transonymizáciu definuje ako vznikanie proprií na základe medzipropriálne fundujúceho vzťahu – prechodu jedného druhu proprií do iného. V súlade s A. Superanskou et al. (1986, s. 48) upozornil, že tento proces nie je spojený s deriváciou, napr. ojkonymá odvodené rôznymi topoformantmi *-ice*, *-ovice*, *-ín* (*Milonice*, *Miloňovice*, *Milenín* atď.) a i. nevznikli transonymizáciou z osobných mien *Miloň(a)*, *Milena* ap.

Neskôr však R. Šrámek (2003 – 2004, s. 503 – 504) pripustil, že špecifickým prípadom transonymizácie sú pomenovacie akty, pri ktorých sa nové proprium od svojho fundujúceho propria odlišuje formálnou stránkou (morfémovo štruktúrnou), napr. hydronymum *Jihlava* > ojkonymum *Jihlávka*, antroponymum *Petr* > ojkonymum *Petrov*, *Petrovice*, *Petrůvka*, oronymum *Baba* > ojkonymum, anojkonymum *Podbaba* a i., teda propriá sa netransonymizujú bezprostredne, ale v rámci nového propriálneho pomenovacieho aktu sa stávajú pre nové propriá odvodzovacím základom, ktorý je rôznym spôsobom formálne rozširovaný o afixy propriálneho charakteru (najmä sufixácia, prefixácia + sufixácia, menej prefixácia, pluralizácia alebo prostredníctvom detoponymického adjektíva). Navrhol preto (tamže, s. 506), aby onomastická teória uvažovala o dvoch druhoch (typoch) transonymizácie: čistej a rozšírenej; o transonymizácii v užšom a širšom zmysle slova, o jej dvojakom poňatí.

Novšie V. Blanár (2005, s. 24) podobne definuje transonymizáciu ako prenášanie mena z jednej triedy onymických objektov na onymické objekty iných tried $P_1 > P_2, P_3, P_4 \dots$ (*Dunaj* – rieka, loď, obchodný dom, osoba...), pričom sa pri týchto homo-

² Slovenské slovníky tento termín neuvádzajú.

nymných názvoch obyčajne mení onymická sémantika, čo má za následok rozličné medziparadigmatické presuny. Oproti prvotnému Šrámkovmu výkladu (1999, s. 56) V. Blanár (tamže, s. 41) pripustil, že pri tomto presune nastávajú zmeny nielen na rovine obsahu onymického znaku, ale často aj na morfolologickej a slovotvornej rovine. Upozornil, že k zmene paradigmy dochádza predovšetkým vtedy, ak je motivujúcou lexémou osobné meno. Medzi príkladmi, ktoré uviedol, možno nájsť napr. transonymizované terénne názvy z osobných mien ako predložkové názvy *Na Beňovo*, *Na Profantku*, *Poza Laca*, kde možno predpokladať motivujúce antroponymá *Beňo*, *Profant* a *Laco*. V týchto príkladoch ide nielen o morfologické zmeny, ale v názve *Na Profantku* aj slovotvornú zmenu: *Profant* > *Profantka* > *Na Profantku* ako v niektorých ďalších príkladoch terénnych názvov, v ktorých je pridaný topofofant: *Gajdál-ka* (< *Gajdál*), *Krajč-uľa* (< *Krajčo*). Ako transonymizované napr. uviedol názvy, pri ktorých došlo k morfologickým zmenám, napr. zmenilo sa číslo alebo pád: priezvisko *Balko* > hydronymum *Balky*, meno koňa *Bašo* > meno rodiny *Baši*, *Bašovi*, meno domu *k Bašom*, aj k slovotvorným zmenám, napr. pridaním posesívnych sufixov: osobné mená *Jano*, *Fil'o* > hydronymá *Janov*, *Fil'ov*, aj neelidované typy ako *Bačov potok* (z osobného mena *Bača*).

Pod termínom „krstanie“ V. Blanár (2005, s. 24) chápe získavanie mena krsténím a dedením, teda výberom z určitého hotového súboru: P > P'. Zaradil sem aj živé mená utvorené z úradného mena, napr. *Karol* > *Karči*, *Fábri* > *Fábrikoje* a miestne názvy utvorené z osobných mien: *Koša*, *Košici* > *Košice*. Je na diskusiu, či tzv. „krstanie“ dávať ako osobitnú kategóriu. J. David (2003) výber pseudonyma z inventára mien postáv z mytológie a umenia a osobností nazval transonymizáciou. Pri transonymizácii sa tiež na základe určitej onymickej motivácie vyberá z určitého súboru, zoznamu proprií, ktoré pomenúvajú objekty inej onymickej triedy, napr. názov lode *Dunaj* vybrali z inventára názvov významných riek a v podstate ju týmto názvom tiež „pokrstili“. Ak transonymizáciu chápeme ako prechod propria z jednej triedy vlastných mien do inej triedy vlastných mien, ktoré majú rozličnú designáciu, potom aj prechod rodného mena *Ján* do funkčného člena živého mena rodné (krstné) meno *Jano* živého osobného mena *Jano Trepec* alebo úradného mena brazílskeho futbalistu *Bakero* do funkčného člena individuálnej charakteristiky živého osobného mena *Bakero* možno chápať ako transonymizáciu, pretože úradné mená a živé mená majú rozdielne niektoré sémantické príznaky, čím sa mení aj ich onymický obsah. Napr. sa vydeľujú sémantickým príznakom <ustálenie administratívno-právnym úzom>. Rozličnú designáciu majú aj jednotlivé funkčné členy živých mien (Blanár, 1978, s. 27), a preto aj prechod jedného funkčného člena do druhého by bolo možné pokladať skôr za transonymizačný proces, napr. funkčný člen rodné meno *Gábriš* > živé rodinné meno *Gábrišeje*, funkčný člen individuálna charakteristika *Richtár* > živé rodinné meno *Richtáreje* > živé meno domu *do Richtárov*. Hoci V. Blanár (1996,

s. 25 – 26, 65) chápe úradné a živé osobné mená príslušnej osoby zo semaziologického hľadiska ako polysémické a z onomaziologického hľadiska ako polyonymické, variantné pomenovania, vzťah blízky synonymii, i keď majú rozdielnu designáciu. Za polyonymiu tiež pokladá, ak sa viacerí jedinci tohože druhu, triedy pomenúvajú rovnakou lexémou. Súbor všetkých formálnych a obsahových variantov vlastných mien a synonym používaných v rovnakých komunikačných situáciách na označenie tohože denotátu považuje za onymickú scénu vlastného mena. Ak pri odlišnej designácii sa rovnaká lexéma vzťahuje na objekty iných onymických podsystémov (osoba *Nitra*, rieka *Nitra*, mesto *Nitra*), ide o vzťah homonymický (tamže, s. 66). Ak by sme chápali vzťah medzi úradným a živým menom tej istej osoby ako polyonymický a pri transonymizácii ide o vzťah homonymický, pričom rozdiel je v tom, že ide buď o jeden denotát alebo skupinu denotátov z rozličných onymických tried, pri živých menách osôb by sme za transonymizáciu nemohli pokladať motiváciu jednotlivých funkčných členov živých mien úradnými menami danej osoby (toho istého denotátu). Potom v prípade, ak úradné krstné meno pomenúvanej osoby je *Ján*, ktoré motivovalo jej funkčný člen krstné meno *Jano* v živom mene *Jano Trepec*, nejde o transonymizáciu, pretože ide o ten istý denotát, aj keď obidve mená majú rozličný onymický obsah. V blanárovskom ponímaní mená *Jano* a *Jano Trepec* tvoria onymickú scénu mena a medzi nimi je polyonymický vzťah, pretože pomenúvajú ten istý objekt, denotát. Za transonymizačné proprium by sa však mohlo pokladať živé osobné meno *Bakero*, pretože je motivované úradným menom inej osoby, iného denotátu, má inú designáciu a obidve mená sú z odlišných onymických podtried antroponym (úradné priezvisko > funkčný člen živého mena individuálna charakteristika). Povedané Šrámkovými slovami hybným momentom (motiváciou) použitia tohto druhu propria pri vzniku iného propria nie je apelatívny sémový prvok, ale prvok propriálnej povahy, v tomto prípade napr. to, že pomenovanej osobe sa páči hra daného brazílskeho futbalistu, často o ňom hovorí, má rád futbal ap.

V najnovšej monografii L. Sičáková (2011, s. 21) uviedla: „Predložkové hydronymá vznikali najčastejšie transonymizáciou. To znamená, že vlastné meno relačného objektu *Pálenice* sa stalo súčasťou hydronyma *Do Pálenic*.“ Medzi jednoslovné názvy, ktoré vznikli transonymizáciou ojkoným a anojkoným, zaradila napr. aj hydronymum *Mojša* < ojkonymum *Mojín* (onymická motivácia: tečie južne od obce *Mojín*).

J. Bauko (2008, s. 43 – 48) medzi transonymizované názvy horolezeckých (skalolezeckých) ciest, ktoré nazval orohodonymá, zaradil napr. aj posesívne tvary *Andrášikova cesta* z antroponyma (priezviska) *Andráš*, *Danielov sen* z rodného mena *Daniel*, *Džovova* pravdepodobne z prezývky *Džovo* i s ďalšími formálnymi zmenami: priezvisko *Jackovič* > orohodonymum *Jacko*, ojkonymum *Bratislava* > orohodonymum *Bratislavský variant*.

L. Sičáková a J. Bauko teda pri transonymizácii pripustili formálne zmeny. Oproti tomu napr. L. Garančová (2010, s. 210 – 213) síce spomenula Šrámkovo rozšírené poňatie tohto javu, ale ako príklady transonymizáciou vzniknutých pragmatoným z oblasti mliekarenského priemyslu uviedla iba tie, ktoré vznikli z názvov z iných onymických tried bez formálnych zmien.

M. Ološtiak (2010, s. 214 – 216) rozoberá deonymické tvorenie proprií podrobnejšie. V rámci deonymického tvorenia (*proprium* > *proprium*) vyčlenil intraonymizačnú, transonymizačnú a intraonymizačno-transonymizačnú nomináciu. Pri intraonymizačnej nominácii členy motivačnej dvojice patria do rovnakej onymickej skupiny (*antroponymum* > *antroponymum*, *toponymum* > *toponymum*, *chrématonymum* > *chrématonymum* atď.). Podľa toho, či majú alebo nemajú úplne rovnakú designáciu, rozlíšil homogénnu a heterogénnu nomináciu. Podľa M. Ološtiaka (tamže) pri heterogénnej nominácii motivant a motivát nepatria do rovnakej onymickej podtriedy (teda nemajú rovnakú designáciu) a len pri tomto tvorení môže dochádzať k tvoreniu bez zmeny vonkajšej formy, napr. rodné meno *Stanislav* > priezvisko *Stanislav*. Za transonymizačnú nomináciu pokladá len nomináciu medzi onymickými skupinami (*antroponymum* > *toponymum*, *toponymum* > *antroponymum* atď.), ktorú rozdelil zo štruktúrneho hľadiska do niekoľkých transonymizačných typov: jednoduché typy, pri ktorých sa nominácia uskutočňuje bez zmeny vonkajšej formy, ale s možnosťou zmeny morfológických charakteristík: *toponymum Dekýš* > *antroponymum Dekýš*, slovtvorné typy: *toponymum Orava* > *antroponymum Oravec*, *antroponymum Michal* > *toponymum Michalovce* a abreviačné typy: *antroponymum Jozef Majsnar* > *chrématonymum JOMA*. Za intraonymizačno-transonymizačné tvorenie (syntaktickú motiváciu) pokladá viacсловné pomenovania, ktorých komponenty sú motivované rôznymi propriami z odlišných onymických tried: *antroponymum Jano* + *toponymum Balog* > *antroponymum Jano z Balogu*.³ Z pohľadu lexikálnomotivačnej teórie transonymizáciu charakterizoval ako onymickú transmotiváciu (zmenu onymickej motivácie) a o onymickej transmotivácii uvažuje nielen na úrovni onymických tried (makrotried: *antroponymá*, *typonymá*, *chrématonymá*), ale aj na úrovni podtried (napr. rodné meno → priezvisko; *chrématonymum* v podtriede X → *chrématonymum* v podtriede Y) (Ološtiak, 2009, s. 503). M. Ološtiak pri transonymizácii taktiež pripustil morfológické, slovtvorné a syntaktické zmeny a pripustil aj transonymizáciu medzi jednotlivými podtriedami.

M. Imrichová (2002, s. 54 – 55) vychádzajúc z prednášky J. Furdíka,⁴ pomenúvanie objektov vlastným menom z iného onymického podsystému nazýva termínom reproprializácia a ako ďalší spôsob propriálnej nominácie uvádza antroponymizáciu –

³ Za typické príklady tohto typu možno teda pokladať viacčlenné živé osobné mená, ktorých funkčné členy sú motivované propriami z rôznych onymických tried.

⁴ FURDÍK, Juraj: TYPY LEXIKÁLNEJ MOTIVÁCIE. (Prednáška v pobočke Jazykovednej spoločnosti pri Jazykovednom ústave L. Štúra SAV.) Prešov 1998. Rkp.

keď sa na pomenovanie jedinečného objektu vyberá jeden prvok zo súboru administratívno-úradne a spoločensky ukotvených proprií, napr. *Ludovít Novák, Ján Benka*. Logonymá, ktoré sú motivované iným vlastným menom, nazýva repropriálne logonymá. Podľa M. Imrichovej vzťah medzi logonymom a motivujúcim propriom je onymická polysémia, pretože napr. pri logonyme (názve cukrárne) *Luculus* sa uvedomuje designácia antroponyma *Luculus* (bol to známy labužník). V obidvoch uvedených prípadoch propriálnej nominácie (reproprializácii i antroponymizácii) však ide o proces transonymizácie, respektíve tzv. antroponymizáciu by bolo možné stožňiť s už uvedeným termínom V. Blanára „krstenie“. Reproprializácia totiž znamená prechod propria medzi apelatíva a následne jeho prechod znovu medzi propria. V prípade prechodu antroponyma *Luculus* do logonyma *Luculus* chýba apelativizovaný medzičlánok. Možno sa však znova vrátiť k Šrámkovým slovám, že motiváciou pri transonymizácii je propriálny význam (antroponymum *Luculus* bolo ako logonymum cukrárne použité preto, lebo to bol známy labužník). K repropriálnym logonymám M. Imrichová (tamže, s. 56) zaradila napr. tie, ktoré boli slovotvorne pozmenené: urbanonymum *Mičurinova ulica* > logonymum *Mičurinka*, ojkonymum *Vernár* > logonymum *Vernárka* ap., pričom tento typ zaradila k slovotvornej motivácii. Pri logonyme *Mičurinka* by sme o slovotvornej motivácii nehovorili. Onymickou motiváciou vzniku tohto logonyma bola poloha firmy na Mičurinovej ulici, nie zmena formy. Logonymum *Mičurinka* mohlo vzniknúť zo živého názvu tejto ulice *Mičurinka* (ako Tomášikova ulica – *Tomášička*, Miletičova ulica – *Miletička*), takže by transonymizácia prebehla bez formálnej zmeny pri rovnakej onymickej motivácii, ktorou je poloha objektu, napr. živé urbanonymum *Tomášička* > živé chrématonymum (inštituciononymum, ergonymum) Gymnázia L. Novomestského *Tomášička*. Vzťah medzi logonymom a motivujúcim propriom, keďže ide o transonymizáciu a nie reproprializáciu, by sme potom nazvali homonymiou. Uvedomovanie si onymickej motivácie, t. j. pomenovacích motívov, motivačných príznakov, podnetov pri utváraní vlastného mena neznamená, že ide o polysémický vzťah medzi motivujúcim propriom a repropriálnym (transonymizovaným) logonymom.

Jednoznačne podľa názorov väčšiny uvedených autorov sa termín transonymizácia začal chápať širšie, ako bol vo všeobecnosti pôvodne definovaný v onomastickej teórii v minulosti (pozri Šrámek, 1999, s. 56). R. Šrámek (2003 – 2004, s. 504) deonymické tvorenie chápe dvojznačne: a) vznik propria z iného propria, pričom sa propriálnosť zachováva, vzniká depropriálne proprium alebo proprium má pôvod v inom propriu; b) keďže prefix *de-* znamená „zbaviť sa“ propriálnosti, ide o vznik apelatíva z propria, o proces apelativizácie, resp. navrhol tento proces nazvať aj transpozícia propria medzi apelatíva, pričom nová lexikálna jednotka vstupuje do morfémových, najmä derivačných paradigiem. Transonymizáciu chápe ako významný, ale zároveň špecifický spôsob fundácie depropriálnych proprií.

Ak transonymizáciu chápeme ako proces, ktorým vznikajú depropriálne propriá, tento proces, v ktorom sa proprium prenáša z objektu jednej onymickej triedy na objekt druhej onymickej triedy na základe určitej onymickej motivácie, môže prebiehať:

1. Medzi objektmi, resp. druhmi objektov rovnakej onymickej triedy proprií, napr. živé meno (individuálna charakteristika otca) *Mesiar* > živé meno (individuálna charakteristika syna) *Mesiar*; *Mesiš*; anojkonymum, chotárny názov lesa, lúky, poľa *Bahno* > anojkonymum, oronymum kopca *Nad Bahnom*, pragmatonymum (syr) *Encián* > pragmatonymum (nátierka) *Enciánka*. Možno sem zaradiť niektoré typy rozširovania propriálnej sféry, ktorý V. Blanár nazval „krštenie“, napr. dedenie v úradnej alebo živej antroponymii, tvorenie živých mien z úradných mien iných osôb než je nositeľ živého mena. Rozlišovacím ukazovateľom môže byť zmena onymického obsahu, napr. pri dávaní rodného mena dieťaťu pri narodení výberom z inventára rodných mien sa nemení onymický obsah rodného mena, vyznačuje sa rovnakými sémantickými príznakmi ako rovnaké rodné meno inej osoby, ale pri výbere prezývky alebo funkčných členov živých mien z inventára iných rodných mien sa mení onymický obsah. Súčasne musí prechádzať z jedného denotátu na druhý. P. Žigo (2008, s. 268 – 269; 2010, s. 274 – 275) uvažoval o transonymizácii v rámci jednotlivých typov ideoným, napr. literárne dielo (básnická zbierka) *NOX ET SOLITUDO* > hudobné dielo (piesňový cyklus) *Nox et solitudo*, literárne dielo (básnická skladba A. Sládkoviča) *DETVAN* > hudobné dielo (opera či ľudová spevohra V. Figušša-Bystrého) *Detvan*. „Ak je v prípade uvedených muzikoným reč o transonymizácii, žiada sa zdôrazniť, že ide o transonymizáciu na pozadí novej motivácie, v rámci ktorej sa dominantným motivačným činiteľom propria stáva ústredná postava hudobného diela, resp. jeho deja, textu či libreta“ (tamže 2008, s. 269; 2010, s. 275).

2. Medzi objektmi z rozdielnych onymických tried (porov. aj Ološtiak, 2010, s. 214 – 216).

Ak pripustíme (ako niektorí uvedení autori), že pri procese transonymizácie zmenou obsahovej stránky propria môže nastať aj zmena formálnej stránky, transonymizované propriá môžeme rozdeliť do dvoch základných skupín:

a) Jednoduché, základné, ktoré sú bez zmeny formálnej stránky. Išlo by o jednoduchú alebo podľa R. Šrámka (2003 – 2004, s. 506) o čistú transonymizáciu. Takéto transonymá by bolo možné chápať aj ako depropriá, ktoré vznikli z proprií nulovým formantom, napr. literárne meno, resp. literáronymum (meno postavy rozprávkového televízneho seriálu) *Arabela* > živé meno (individuálna charakteristika) *Arabela*, zonymum *Taro* > živé osobné meno (individuálna charakteristika) *Taro*, rodné (krstné) meno *Michal* > priezvisko *Michal*, hydronymum *Kokava* > ojkonymum *Kokava*; hydronymum *Vltava* > ideonymum (hudobná skladba) *Vltava*, rodné meno *Helena* > ideonymum (pieseň) *Helena*, ojkonymum *Andač* > hydronymum

Andač, oronymum (vrch) *Gorovec* > pragmatonymum (syr) *Gorovec*, ideonymum *Medulienka* (pieseň P. Hammela) > názov horolezeckej cesty *Medulienka*. Pri transonymizácii zdanlivo bez formálnej zmeny však môže dôjsť napr. k zmene paradigmy hlavne pri tvorení z antroponým, napr. osobné meno *Ondrejka* (vzor sluha) > terénny názov *Ondrejka* (vzor žena) (bližšie Blanár, 2005, s. 41 – 45; 2006 b, s. 92).

b) So zmenou formálnej stránky. Podľa R. Šrámka (2003 – 2004, s. 506) by išlo o rozšírenú transonymizáciu, kde ide o „fundujúcu úlohu“ základného motivujúceho propria. Podľa druhu zmeny formálnej stránky by sa tento typ transonymizovaných proprií dal ďalej členiť. Napr. podľa jednotlivých jazykových rovín:

- Propriá s hláskoslovnými zmenami, ktoré sú typické pri prechode z úradnej do živej sféry, napr. nárečové hláskové zmeny ako napr. metatéza: úradné priezvisko *Uhlár* > živé rodinné meno *Uhrialeje* (v tomto prípade ide súčasne aj o slovotvornú zmenu pridaním sufixu *-eje* označujúceho príslušnosť k rodine), ak za transonymizáciu budeme považovať proces prechodu propria medzi jednotlivými druhmi antroponým pri zmene denotátu (osoba > skupina osôb); terénny názov *Bocega* > hydronymum *Bocegaj*. Podľa J. Hladkého (2004, s. 44) pôvodná maďarská grafika bola *Bocegai* – „*Bocegský potok*“. Hláskové zmeny sú typické napr. pri tvorbe logoným z proprií. M. Imrichová (2002, s. 56) uviedla, že pri prechode z antroponým (mien majiteľov) do logoným autori zvykli nahradiť v mene spoluhláskovú skupinu *ks/sk* grafémou *x*: *Ksenič* > *Činex*, alebo vplyvom kontaktných prvkov dochádza k tzv. kvázialternáciám, z ktorých sú najčastejšie striedania grafémy *k/c*, *j/y*, *š/sch*, *v/w*, napr. *Lokaj* > *Lokay*, *Švábik* > *Schwabik*, *Senko* > *Senco*. V prípade logonyma *Schwabik* ide aj o skrátenie dĺžky.

- Propriá s morfológickými zmenami, napr. zmena pádu: živé osobné meno *Gita Pružincka* > živé osobné meno *Gity Pružinky vnučka*, oronymum (kopec) *Vrch* > chotárne názvy (les) *Do Vrchu*, (lúky) *Za Vrchom*, ojkonymum (časť obce) *Hôrky* > funkčný člen individuálna charakteristika *na Hôrkach* živého osobného mena *Milan Štábiar na Hôrkach*. M. Ološtiak (2010, s. 216) tvorenie predložkových proprií nazval prepozičná nominácia. K morfológickým zmenám by bolo možné zaradiť zmenu čísla, napr. živé obyvateľské meno *Bosoráci* > živé osobné meno (funkčný člen individuálna charakteristika) *Bosorák*, ojkonymum (časť obce) *Vrbany* > priezvisko *Vrban*. S. Mazúr (1973) zistil, že v Prešovskom kraji má niekoľko hydroným plurálovú formu: osobné mená *Balko*, *Barita*, *Ivanka* > hydronymá *Balky*, *Barity*, *Ivanky*. M. Ološtiak (2007, s. 69) pomenoval procesy zmeny gramatických kategórií rodu, pádu (a čísla), ku ktorým dochádza v procesoch propriálizácie a aj transonymizácie, transdeklinácia, transgenerizácia a transnumerizácia.

- Najväčšiu skupinu pravdepodobne budú tvoriť transonymizované propriá, ktoré vznikli rozličnými slovotvornými postupmi, predovšetkým sufixáciou, pridaním špecifických onymických sufixov: rodné meno *Michal* > priezvisko *Michalovič*,

antroponymum (prezývka) *Tabak* > chotárny názov *Tabačka*, ojkonymum *Banky* > živé rodinné meno *Baňaneje*, ojkonymum *Levice* > pragmatonymum (syr) *Levicáká tehla* ap.

• Určitú skupinu budú tvoriť aj syntaktické typy: rodné mená *Peter*, *Lucia* > ideonymum *Peter a Lucia*, priezvisko *Hlinka* (otca i syna) > logonymum *HLINKA & HLINKA* ap.

Každý druh proprií vzniknutých transonymizáciou má svoje špecifické druhy formálnych zmien, napr. M. Ološtiak (2010, 217) uviedol abreviačné tvorenie, ktoré je typické pre logonymá: chrématonymum *Bednár a dcéry* > logonymum *Bery*. Napr. aj M. Imrichová (2002, s. 50 – 54) naznačila ďalšie spôsoby, ktoré sú takisto špecifické pre logonymá, napr. cudzojazyčný preklad priezviska *Líška* > logonymum *Fox*, iniciálové tvorenie logoným z antroponým: *Anna Gazdíkova* > *AG*, *Alexander Tomko* > *ALTO*, skracovanie ojkonymum *Levice* > logonymum *Lev*, priezvisko *Pa-coláková* > logonymum *Paco* a i.⁵

Motivujúce proprium pri transonymizácii mohlo prejsť do inej propriálnej triedy (či už bez formálnych zmien alebo s formálnou zmenou) samostatne ako jediný člen transonymizovaného propria, alebo sa stalo len komponentom propria z inej onymickej triedy, napr. priezvisko *Čižmár* > chotárny názov *Čižmárova záhrada*, terénny názov *Háj* > hydronymum *Hájsky potok*, chotárny názov *Lány* > živé osobné meno *Darina Lánovská*, živé obyvateľské meno *Krupári* > živé osobné meno *Jožo Krupáreje*, antroponymum *Bahno* > chotárny názov *Bahnov potok*, rodné meno *Paľo* > chotárny názov *Kde Paľa stáli*, priezvisko *Bencúr* > logonymum *Benc market*, ojkonymum *Giraltovce* > logonymum *Gira-fruct*, antroponymum *Mikuláš* > ojkonymum *Liptovský Mikuláš*, toponymum *Zemplín* > pragmatonymum *Karička Zemplín* ap. Možno povedať, že transonymizáciou vznikol len niektorý funkčný člen, príp. členy propria.

J. M. Tušková (2011, s. 486) navrhla rozdeliť transonymizáciu v súlade s R. Šrámkom na a) čistú (bez formálnej zmeny) a b) rozšírenú (s formálnou zmenou): 1. morfeomaticko-štruktúrna obmena, napr. ojkonymum *Brno* > chrématonymum (obchod) *Brněnka*, 2. lexikálne rozšírenie > viacslonné transonymum, napr. ojkonymum *Prostějov* > chrématonymum *Oděvní podnik Prostějov* > *OP Prostějov*.⁶

Záver: Na jednej strane terminológia by mala byť presná, jednoznačná, na druhej strane aj odborné názvoslovie sa môže vyvíjať a význam jednotlivých termínov sa v danom vednom odbore môže zužovať, spresňovať alebo rozširovať. Usilovali sme sa naznačiť problémy, ktoré sú relevantné pri definovaní pojmu transonymizácia, a to predovšetkým či pri tomto procese nastáva prechod propria z jednej

⁵ M. Ološtiak (2010, s. 216, 217, 218) hovoril vo všeobecnosti o interlingválnej a intralingválno-intralingválnej nominácii a o abreviačnej redukcii.

⁶ J. M. Tušková využila toto členenie pri charakteristike českej chrématonymie.

triedy vlastných mien do druhej len na základe zmeny onymického obsahu bez akýchkoľvek formálnych zmien alebo sú prípustné aj formálne zmeny, či transonymizácia prebieha len medzi jednotlivými onymickými skupinami, alebo aj medzi triedami a podtriedami; len medzi rozdielnymi denotátmi, alebo aj medzi propriami, ktoré pomenúvajú ten istý denotát, či vzťah medzi motivujúcim a vzniknutým propriom je homonymický alebo polyonymický. Hoci sa prikláňame k ponechaniu pôvodnej užšej definície transonymizácie ako prechodu propria z jednej triedy proprií do druhej len na základe zmeny designácie bez akýchkoľvek formálnych zmien, je otázne, či má zmysel zastavovať „rozbehnúť vlak“. Pripustenie možnosti definovania transonymizácie v širšom zmysle slova ako presunu propria z jednej onymickej triedy do druhej, pričom tento prechod sprevádzajú zmeny nielen na úrovni obsahu, ale aj formy, je problémom, ktorý by mohlo vyriešiť stretnutie onomastikov. Ak pripustíme, že transonymizácia prebieha aj v rámci jednotlivých tried a podtried proprií, potom by mala fungovať aj medzi niektorými funkčnými členmi živých osobných mien, pretože funkčné členy krstné meno, priezvisko, individuálna charakteristika, živé rodinné meno a meno domu⁷ sú zároveň aj triedy, príp. podtriedy antroponym. Transonymizácia však nastáva len vtedy, ak motivujúce proprium pomenúva iný denotát, aj keď rovnakej triedy, resp. podtriedy proprií. Vzťah medzi motivujúcim a transonymizovaným propriom možno pokladať za homonymný, ak však ide o transonymizáciu bez formálnej zmeny. Na pozadí bohatej onymickej materiállovej základne, ktorá vznikla a ďalej sa buduje a rozširuje v slovenskej onomastike, sme sa snažili naznačiť možnosti triedenia proprií vzniknutých transonymizáciou a v slovenskej onomastike pojem transonymizácia definovať a zahrnúť do terminológie.

Chceli sme poukázať na vývin smerujúci k širšiemu chápaniu termínu transonymizácia, pričom sme vychádzali predovšetkým z teoretických východísk nestorov slovenskej a českej onomastiky, akými sú V. Blanár a R. Šrámek. S problémami, ktoré sme naznačili, sa pravdepodobne bude musieť teoretická onomastika ešte popasovať. Avšak nielen z tejto problematiky vyplýva potreba stretnutia a diskusie onomastikov s cieľom doplnenia a aktualizácie slovenskej a českej onomastickej terminológie.

Literatúra

- BAUKO, Ján: Transonymizácia v názvoch horolezeckých ciest. In: *Acta onomastica*, 2008, roč. 49, č. 1, s. 42 – 49.
- BLANÁR, Vincent: Morfológické kategórie vlastných mien. In: *Jazykové kategórie v teórii a praxi*. Bratislava: Univerzita Komenského 2005, s. 21 – 52.
- BLANÁR, Vincent: *Teória vlastného mena*. Bratislava: Veda 2006 a. 250 s.

⁷ Meno domu je prechodným typom medzi antroponymom a toponymom, ide o prvok dvoch onymických sústav (Blanár – Matejčík, 1978, s. 30; pozri napr. aj Valentová, 2009, s. 103).

- BLANÁR, Vincent: Súvzťažnosť obsahovej a formálnej stránky onymického znaku. In: Jazykovedný časopis 2006 b, roč. 57, č. 2, s. 89–100.
- BLANÁR, Vincent: Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky. In: Spisy SJS 6. Bratislava: SJS SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. 77 s.; Martin: Vydavateľstvo MS 2009. 159 s.
- BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: Živé mená na strednom Slovensku. 1. 1. Designácia osobného mena. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 413 s.; 1. 2. Distribúcia obsahových modelov. Martin: Osveta 1983. 647 s.
- DAVID, Jaroslav: Petr Dolan, Paula Wild a ti druzí (nejen o jménech pornohvězd). In: Jazykovědné aktuality, 2003, roč. 40, č. 1–2, s. 34–41.
- Encyklopedický slovník češtiny. Ed. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002. 604 s.
- GARANČOVSKÁ, Lenka: Modelové poňatie pragmatónym. In: Acta onomastica, 2010, roč. 51, č. 2, s. 470–496.
- GARANČOVSKÁ, Lenka: Transonymizácia chrématónym. In: s. Acta Facultatis Humanisticae Universitatis Matthiae Belii Neosoliensis. Red. K. Krnová. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela 2010, s. 208–214. ISBN 978-80-557-0038-0.
- HLADKÝ, Juraj: Hydronymia povodia Nitry. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity 2004. 294 s.
- IMRICHOVÁ, Mária: Logonymá v systéme slovenčiny. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2002. 142 s.
- KRŠKO, Jaromír: Terénne názvy z Muránskej doliny. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB Banská Bystrica 2001. 232 s.
- Kartotéka slovenských terénnych názvov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.
- MAJTÁN, Milan: Štruktúrne typy slovenských chotárných názvov. In: IV. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 9. – 10. novembra 1971. Red. M. Majtán. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973, s. 147–160.
- MAJTÁN, Milan: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava: Veda 1996. 192 s.
- MAZÚR, Samo: Podiel antroponým na tvorbe hydroným Prešovského okresu. In: 4. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 9. – 10. novembra 1971. Zborník materiálov. Usporiadal M. Majtán. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973. s. 129–134.
- OLOŠTIAK, Martin: O spôsoboch tvorenia vlastných mien. In: Slovenská reč, 2010, roč. 75, č. 4–5, s. 209–224.
- OLOŠTIAK, Martin: O prezývkach železničných rušňov. In: Varia. 18. Zborník plných príspevkov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov. Prešov – Kokošovce-Sigord 3. – 5. decembra 2008. Eds. M. Ološtiak – M. Ivanová – L. Gianitsová-Ološtiaková. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2009, s. 498–517.
- OLOŠTIAK, Martin: Propriá a explanačno-deskriptívny prístup k morfológii súčasnej slovenčiny. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach. 2. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 6. – 7. 9. 2007 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Ed. O. Orgoňová. Bratislava: Univerzita Komenského 2007, s. 66–74.
- SICÁKOVÁ, Euba: Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej. Prešov: Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 1996. 108 s.
- SICÁKOVÁ, Euba: Propriá v jazykových a mimojazykových súvislostiach (na materiáli hydroným z povodia Slanej). Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011. 150 s.
- SUPERANSKAJA, Alexandra V.: Teorija i metodika onomastičeskich issledovanij. Red. A. P. Nepokupnyj. Moskva 1986. 249 s.
- ŠRÁMEK, Rudolf: Transonymizace v propriální nominaci. In: Folia Onomastica Croatica, 12. – 13. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umetnosti 2003–2004, s. 499–508.
- ŠRÁMEK, Rudolf: Úvod do obecné onomastiky. Brno: Masarykova univerzita 1999. 191 s. + mapové prílohy.

- TUŠKOVÁ, Jana Marie. Transonymizace a chrématonyma. In: *Chrematonimia jako fenomen współczesności*. Red. M. Biolik – J. Duma. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie 2011, s. 485 – 492.
- VALENTOVÁ, I.: K teórii spracovania jazykovej stránky živých osobných mien. In: *Vlastné meno v komunikácii*. 15. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 6. – 7. septembra 2002. Zborník referátov. Zost. P. Žigo a M. Majtán. Bratislava, JULŠ SAV, FF UK, Veda, vydavateľstvo SAV 2003, s. 91– 99.
- VALENTOVÁ, Iveta: Živé osobné mená v hornonitrianskej oblasti. *Jazykovedné štúdie* 27. Bratislava: Veda 2009. 254 s.
- ŽIGO, Pavol: Budú v onomastike aj muzikonymá? (O jednej-dvoch Plavovláskach). In: *Slovenská reč*, 2010, roč. 75, č. 4 – 5, s. 270 – 277.
- ŽIGO, Pavol: Ideonymá a problematika transonymizácie. In: *Jazyk a jeho proměny*. Prof. Janě Pleskalové životnímu jubileu. Ed. M. Čornejová – P. Kosek. Brno: Host 2008. s. 265 –270.

FREKVENČNÁ ANALÝZA HOVORENEJ ČEŠTINY

Katarína Gajdošová

*Slovenský národný korpus Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV Panská 26,
813 64 Bratislava e-mail: katarinag@korpus.sk*

Jitka ŠONKOVÁ: Morfologie mluvené češtiny: Frekvenční analýza. Praha: Nakladatelství Lidové noviny – Ústav Českého národního korpusu 2008. 356 s. ISBN 978-80-7106-956-0

Šiestym zväzkom edície *STUDIE Z KORPUSOVÉ LINGVISTIKY* z dielne Ústavu Českého národního korpusu FF UK v Prahe roztvorila vejár počítačových a matematických možností analýzy hovorenej češtiny Jitka Šonková. Už v roku 1995 vo svojej kandidátskej práci *LINGVISTICKÉ ZPRACOVÁNÍ JAZYKA NA POČÍTAČI: MORFOLOGIE MLUVENÉ ČEŠTINY I, II* analyzovala a vyhodnocovala materiál približne 40 tisíc textových jednotiek, aby podala exaktný obraz o hovorenej češtine, ktorá z tohto pohľadu ešte nebola skúmaná. Publikácia *MORFOLOGIE MLUVENÉ ČEŠTINY: FREKVENČNÍ ANALÝZA* je rozšírením autorkinho výskumu z deväťdesiatych rokov na materiáli Pražského mluveného korpusu (ďalej PMK), ktorý obsahoval v čase prípravy monografie 780 tisíc textových jednotiek.

Monografia je rozdelená na 11 častí. Nezanedbateľnú časť predstavujú prílohy, ktoré tvoria takmer polovicu publikácie (175 strán z celkových 356 strán). V prílohách sa nachádza Kódovník¹, ktorý bol použitý na kódovanie jednotlivých lexém v PMK pri príprave Frekvenčného slovníka mluvené češtiny (2007), a sedem slovníkov lem podľa rôznych parametrov, obsahujúcich frekvenčné ukazovatele ako napríklad absolútny počet výskytov, percentuálny pomer používania a celkový počet výskytov.

V úvode J. Šonková prehľadne predstavila diskusiu českých lingvistov o spisovnej, obecnej a hovorovej češtine spolu s odkazmi na relevantné práce týkajúce sa rozvrstvenia českého jazyka. Autorka prechádza chronologicky problematikou, ktorej východiská a závery (relatívne pre to-ktoré obdobie) sa formulovali už od 30. rokov minulého storočia medzi členmi Pražského lingvistického krúžku (napr. B. Havránek, P. Sgall). Sumarizuje definície a náplň termínu obecná čeština a hovo-

¹ Kódovník je manuál na označkovanie morfológických kategórií jednotlivých slovných tvarov. Zvolené kategórie vychádzajú z morfológických a syntaktických (najmä valenčných) kategórií, ako sú rozpracované v *Mluvnici češtiny 2* (1986) a *Mluvnici češtiny 3* (1987). Jednotlivé morfológické a syntaktické kategórie sú zachytené vo forme pozičného niekoľkomiestneho číselného kódu.

rová čeština a ich vzťah (B. Havránek, V. Mathesius, J. Bělič, P. Sgall a i.), resp. vymedzenie miesta pôsobnosti týchto variet a ich existenciálnu ne/prítomnosť v českom jazyku. Odkazuje na články a publikácie, v ktorých prebiehali spomínané diskusie a výmeny názorov na túto (v danom čase) kontroverznú tému. J. Šonková nezostáva len pri názoroch českých lingvistov, ale odvoláva sa aj na inojazyčných zahraničných odborníkov v oblasti hovoreného jazyka, najmä angličtiny (J. Blankenship, A. Zettersen, G. Brown – G. Yule). Po predstavení genézy situácie v teórii českého jazyka prechádza autorka k opisu anglických písaných korpusov vo svete. Spomína v 60. rokoch utvorený americký písaný korpus Brown Corpus of Written American English, ale aj jeho konkurenčný korpus britskej angličtiny Lancaster-Oslo/Bergen Corpus of British English. Prehľadne spracovaný vývin korpusov hovorenej angličtiny (americkej a britskej) s podčiarknutím tých najvýznamnejších z nich je aj s odstupom času dôležitým zdrojom informácií (internetové odkazy na citované korpusy sú uvedené v zozname použitej literatúry) najmä pre čitateľov, ktorí korpusy hovorenej angličtiny nepoznajú, resp. sa s problematikou hovorených korpusov iba zoznamujú. V úvode tiež nachádzame informácie o vzniku Českého národného korpusu, ale aj niekoľko slov o budovaní PMK. Čitateľa autorka oboznamuje so svojím predchádzajúcim projektom, v ktorom v 90. rokoch 20. storočia na materiáli subkorpusu pripravovaného PMK (približne 40 tisíc textových jednotiek) skúmala morfológiu hovorenej češtiny na báze frekvenčných ukazovateľov. Práca preverila koncepciu pripravovaného väčšieho výskumu hovorenej češtiny, metódu spracovania, ako aj to, či je zhromažďovaný materiál vhodný pre databázu PMK, a výrazne pomohla pri jeho ďalšom budovaní a neskôr aj pri budovaní Brnenského mluveného korpusu.

S rozšírením PMK a skvalitnením počítačových možností sa J. Šonková rozhodla zopakovať výskum morfológie hovorenej češtiny na ukončenom PMK (cca 780 tisíc textových jednotiek). Využila pritom aj pôvodný Kódovník, aby tak verifikovala a rozšírila závery svojho čiastkového výskumu spred 10 rokov. V druhej kapitole METODA ZPRACOVÁNÍ JAZYKOVÉHO MATERIÁLU PMK (s. 20 – 30) má čitateľ k dispozícii podrobnú informáciu o PMK. Autorka sa venuje faktorom, ktoré je nevyhnutné zvážiť pri tvorbe hovoreného korpusu, ako sú napríklad sociologické parametre výberu respondentov, spôsob nahrávania, zachytenie materiálu do textovej podoby a kódovanie slov. Každý respondent má priradený kód, ktorý obsahuje 4 premenné: rod, vek, vzdelanie, komunikačná situácia. Pri rode sa uvádzajú štandardné kategórie muž alebo žena a vekovo sú respondenti rozdelení do dvoch kategórií. Mladší respondenti v rozpätí od 18 do 35 rokov a starší od 36 do 65 rokov. Treťou premennou je vzdelanie a hovoriaci sú rozdelení na hovoriacich so stredoškolským vzdelaním (do tejto skupiny patria aj učňovské odbory s maturitou) a hovoriacich s vysokoškolským vzdelaním. Poslednou zložkou je komunikačná situácia, ktorá sa

označuje ako spontánna alebo riadená. Všetci respondenti boli nahrávaní aj formou riadeného rozhovoru, aj v spontánnej komunikačnej situácii. Formálny rozhovor sa skladal z 12 otázok a odpovedí na ne. Išlo o vyjadrenie názorových postojov respondentov k istým spoločenským, školským či pracovným premisám (napr. *Dnes chodí do práce hodne žen. Je podľa vás postavení žen u vás na pracovíšti rovnoprávný s mužmi?*). Prepis nahrávok vychádzal zo zásady, že „všetchny tvary slov, které nemají varianty, byly přepisovány spisovně, i když byly vysloveny jinak. Tvary a podoby, které u různých mluvčích alternativy mít mohou, byly zaznamenány přesne tak, jak byly vysloveny“ (s. 23). Každému slovnému tvaru bola pri prepise pridelená lema, k textovému tvaru bola priradená tzv. štýlová a spisovná lema (napr. *takovým* – upravený tvar z prepisu, *takovej* – štýlová lema, *takový* – spisovná lema). Štýl tvoria v PMK štyri triedy: 1) nespisovné tvary, v jazyku používané ako hovorené a neformálne a kódované ako základné; 2) spisovné tvary, používané ako písané a hovorené, formálne aj neformálne a kódované ako neutrálne; 3) knižné tvary, v jazyku používané ako písané a formalizované; 4) vulgárne tvary, v jazyku používané ako hovorené a neformalizované.²

Rozboru morfológických kategórií slovných druhov v hovorenej češtine predchádza štatistická analýza PMK ako celku zo sociolingvistikého hľadiska. Analýza frekvencie slovných druhov bola urobená pre PMK podľa štýlového indexu spolu s charakteristikou najfrekvencovanejších spisovných lem, štýlových lem a slovných tvarov. Autorka zdôrazňuje, že výsledky, ktoré vyplynuli z analýzy PMK podľa štýlového indexu so zreteľom na sociolingvistické skupiny, boli jedným z hlavných motivačných faktorov výskumu. Prostriedky knižného a vulgárneho štýlu sú zanedbateľné a ďalej s nimi autorka nepracuje (nepresiahli 0,1 %). Zaujímavá je ale odchýlka od relatívnej frekvencie jednotlivých sociolingvistikých kategórií v rámci hovoreného neformálneho a formálneho štýlu. Z čísel v tabuľkách sa dozvedáme, že „styl promluvy je nejvíce ovlivňován typem rozhovoru, následuje vzdělání a věk. Za zmínku stojí skutečnost, že vyšší vzdělání mluvčích je spojeno s častějším výskytom slovných tvarů neformálního stylu. Mluvčí s vyšším vzděláním užívali nespisovné tvary častěji (93,4 %) než mluvčí s nižším vzděláním (85,4 %). Mluvčí v řízených rozhovorech, ve kterých odpovídali na výše uvedené otázky, užívali o 11,6 % více

² V Slovenskom hovorenom korpuse (ďalej SHK) je každému hovoriacemu takisto pridelený kód zložený z písmen, ale sociolingvistické informácie týkajúce sa hovoriacich sú širšie ako v PMK. Okrem štandardného delenia respondentov na mužov a ženy zachytáva SHK aj informácie o ich vzdelaní v štyroch kategóriách – vysokoškolské, stredoškolské, odborné (učňovské odbory) a nižšie. Metadáta tiež obsahujú záznam o mieste narodenia respondenta, mieste jeho najdlhšieho pobytu a mieste jeho súčasného pobytu. Vek je škálovaný od veku 20 rokov po dekádach, pričom respondent môže uviesť aj presný vek. Nechýba ani informácia o materinskom jazyku respondenta, ďalších jazykoch, ktoré aktívne ovláda, informácia o používaní nárečia (v prípade súhlasnej odpovede aj jeho presnú špecifikáciu) a najdlhšie vykonávaného povolania. Podrobnejšie informácie o SHK sú zverejnené na webovej stránke projektu <http://korpus.sk/shk.html>.

formálných (spisovných) výrazů než ve spontánních rozhovorech“ (s. 40). Ako všetky nasledujúce kapitoly aj táto obsahuje mnoho graficky zobrazených štatistických údajov vzťahujúcich sa na jednotlivé hodnoty. Autorka uvádza relatívne frekvencie slovných tvarov podľa jednotlivých sociologických parametrov (rod, vek, vzdelanie, typ rozhovoru), v grafoch zachytené absolútne a relatívne frekvencie slovných druhov a slovných tvarov podľa štýlového indexu a v tabuľke napríklad zoznam prvých tridsiatich najfrekventovanejších slov, ktoré porovnáva podľa spisovnej lemy, štýlovej lemy a slovného tvaru. Konštatuje, že prvé dva parametre porovnávaní sa do desiatej pozície líšia len usporiadaním lexém. Frekvenčné hodnoty často sprevádzajú vzorce a výpočty, ktoré sú príznačné pre matematickú lingvistikú. Pri znázornení relatívnej frekvencie prvých štrnástich spisovných lem môžeme vidieť, akou rýchlosťou klesá relatívna frekvencia od najfrekventovanejšej lemy *ten* až po 14. najfrekventovanejšiu lemu *tedy*. Matematicky je nutné vzorcom zachytiť korelačný koeficient. S jeho použitím pri prepočtoch autorka znázorňuje krivkou v grafe porovnanie relatívnej frekvencie prvej stovky najfrekventovanejších spisovných lem. Ide o vynikajúcu zhodu ($R^2=0.99$) medzi priebehom funkcie a algebrickou krivkou grafu³.

V ďalších kapitolách J. Šonková podrobne uvádza frekvencie prvých piatich slovných druhov a číselné hodnoty týkajúce sa ich podkategórií tak, ako boli označované na základe Kódovníka. Napríklad na prvom mieste sa nachádza slovný druh (s číslom 1 substantíva), na druhom mieste⁴ druh (bežné, adjektívne, zámenné, číslovkové, slovesné, slovesné zvrtné, skratkové slovo, nesklonné substantívum). Tretie miesto patrí triede (osoba, živočích, konkrétna vec, abstraktná vec, iné/nejasné), na štvrtom mieste je valencia (bez valencie, s bezpredložkovým pádom, s predložkou, so spojovacím výrazom, s infinitívom, s adverbium, s dvoma bezpredložkovými pádmi, s bezpredložkovým a predložkovým pádom, s bezpredložkovým pádom a spojkou, iné a viacpočetné). Piatou substantívnou kategóriou v poradí je rod (mužské životné, mužské neživotné, ženské, stredné, nie je možné určiť). Šiesta pozícia v číselnom kóde patrí číslu (singulár, plurál, plurál tantum, kolektívum, nie je možné určiť), siedma pozícia pádu (nominatív, genitív, datív, akuzatív, vokatív, lokál, instrumentál, nie je možné určiť). Na ôsmej pozícii je zachytená funkcia (subjekt, predikát, nezhodný atribút, neväzobné adverbálne (aj s predložkou), vokatívna veta, nominatívna veta, iná veta, iné, samostatné, nie je možné určiť). Svoje špecifické podkategórie majú všetky skúmané slovné druhy, pričom každej podkategórii je priradené na istej pozícii v číselnom kóde vlastné číslo. Text jednotlivých frekvenčných analýz slovných druhov obsahuje mnoho tabuliek, grafov rôzneho druhu a konkur-

³ Hodnota $R^2=0$ ukazuje, že medzi algebrickou krivkou a skutočným priebehom funkcie nie je žiadna závislosť, $R^2=1$ naopak hovorí o úplnej zhode.

⁴ Uvádzané podkategórie sa vzťahujú na slovný druh substantíva.

dančných výstupov z korpusu. Autorka zdôrazňuje: „Jádnem každé sekce zabývající se ohebnými druhy slov je frekvenční analýza rozdílů v běžně mluveném a spisovném jazyce doplněná konkordancemi nejčastějších tvarů“ (s. 50). V kapitole DISKUSIA VÝSLEDKOV (s. 158 - 170) autorka opätovne zhŕňa najdôležitejšie štatistické ukazovatele jednotlivých slovných druhov, ako ich obsahuje PMK, a porovnáva frekvenčné výsledky s frekvenčnými ukazovateľmi tých istých slovných druhov z písaného korpusu češtiny SYN2005. Z dvadsiaticich najfrekventovanejších lexém v PMK a SYN2005 sa jedenásť zhoduje, z prvých šiestich sú tri zhodné (*ten, být, a*), líšia sa však poradím. Z hľadiska porovnania slovných druhov sú v PMK najfrekventovanejšie slovesá (18 %), zámená (17 %), častice a substantíva (po 13 %), v SYN2005 sú to substantíva (31 %), slovesá (17 %) a adjektíva (12 %). J. Šonková vysvetľuje: „...tento rozdíl je zcela logický vzhledem k různé funkci analyzovaných projevů. Pro mluvený jazyk je charakteristická dějovost (slovesa), opisování a substituce, zvláště jmen, mimo jiné i orientace v časoprostoru (zájmena) a vyjadřování postoje, názoru a emoci (částice)“ (s. 159).

V závere monografie autorka konštatuje, že hovorená čeština je jazykom, ktorý v rozličnom pomere obsahuje prvky spoločné pre spisovný aj nespisovný jazyk. Z porovnania pôvodného výskumu hovorenej češtiny na báze 40 tisíc slov a opakovaného výskumu na mnohonásobne väčšom PMK vyplynulo, že rozdiely sú percentuálne zanedbateľné a aj výskum hovorenej češtiny na rozsiahlom materiáli potvrdil pôvodné závery, že hovorená čeština „je konzistentní, ustálený a pravidla zachovávající jazykový systém, jehož pravidla se však poněkud liší od kodifikované spisovné češtiny“ (s. 171). Pri rozhodovaní sa o použití spisovného alebo nespisovného tvaru v prípade variantov si českí hovoriaci v 75 % prípadov vyberajú nespisovný tvar. Pri hlbšej analýze frekvencie nespisovných variantov sa ukázalo, že boli zväčša použité v kontexte iných nespisovných morfológických tvarov typických pre nepripravené neformálne prejavy. Výsledky frekvenčnej analýzy PMK, a teda všeobecne českých hovorených prejavov, môžu byť perspektívne využité napríklad pre hovoriacich, ktorí ako cudzinci študujú češtinu, alebo ako odrazový mostík pri tvorbe učebníc pre cudzincov, ale aj ako dôležitý zdroj pre lingvistov na ďalší výskum hovorenej češtiny.

Publikácia J. Šonkovej MORFOLOGIE MLUVENÉ ČEŠTINY: FREKVENČNÍ ANALÝZA je skutočne dôkladným štatistickým rozborom morfológie hovorenej češtiny. Zosumarizované grafy, tabuľky a konkordančné výstupy predstavujú cenné východisko na ďalšie výskumy hovorenej češtiny. Autorka si nekládla za cieľ vysvetliť špecifické javy hovorenej češtiny, a preto jednotlivosti nájdeme v publikácii len veľmi okrajovo. Jej cieľom bolo skôr podať komplexný pohľad na hovorený jazyk ako taký a ukázať, že hovorená čeština je vo svojej podstate samostatný jazyk ustálený svojou formou. Na jeho ďalší opis slúži aj materiál zhromaždený a roztriedený v jej monografii.

Literatúra

- Český národní korpus – PMK. Praha: Ústav Českého národního korpusu 2001. Dostupný z WWW: korpus.cz
- Český národní korpus – SYN2005. Praha: Ústav Českého národního korpusu 2005. Dostupný z WWW: korpus.cz
- Frekvenční slovník mluvené češtiny. Ed. F. Čermák. Praha: Karolinum 2007. 510 s.
- Mluvnice češtiny 2. Praha: Academia 1986. 536 s.
- Mluvnice češtiny 3. Praha: Academia 1987. 746 s.
- Slovenský hovorený korpus. Informácie o projekte dostupné na WWW: <http://korpus.sk/shk.html>.
- ŠONKOVÁ, Jitka: Lingvistické zpracování jazyka na počítači: morfologie mluvené češtiny I, II. Kandidátska disertační práce. Praha: Filozofická fakulta UK 1995.

NETRADIČNÁ MONOGRAFIA O SÚČASNEJ ČESKEJ TOPONYMII

Lucia Luptáková

*Katedra slovenského jazyka a literatúry s oddelením prekladateľstva a tlmočníctva, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Tajovského 4, 974 01 Banská Bystrica
e-mail: lucia.luptakova@umb.sk*

(David, Jaroslav: Smrdov, Brežněves a Rychlonožkova ulice. Kapitoly z moderní české toponymie. Praha: Academia 2011. 333 s. ISBN 978-80-200-1913-4)

V roku 2011 rozšírila onomastický knižný trh monografia o modernej českej toponymii SMRDOV, BREŽNĚVES A RYCHLONOŽKOVA ULICE. Jej autor, český onomastik a diachrónny lingvista, Jaroslav David, prestavil knihu slovami: „Smrdov, Brežněves a Rychlonožkova ulice s podtitulem Kapitoly z moderní české toponymie představuje nový a netradiční pohled na vývoj a přeměny soustavy místních jmen ve 20. století a svým tématem je tedy prvním pokusem o zpracování této problematiky nejen v české, ale i středoevropské toponomastice.“ (s. 17). Závan novosti a netradičného spracovania predznamenáva nielen názov, ale i tematické spracovanie jednotlivých kapitol, ktoré na pozadí ústredného motívu honorifikácie podávajú výklad súčasnej českej toponymie.

Honorifikáciu vysvetľuje J. David na základe pozorovania oslabujúceho sa vzťahu medzi propriom a označovaným objektom. Honorifikačné meno neplní základné onymické funkcie (identifikácia, diferenciacia, lokalizácia), ale vyjadruje úctu alebo vďačnosť nejakej osobe, t. j. honorifikáciu chápe ako nepriamu posesivitu. Motívom pomenovania tu nie je vlastnícky vzťah osoby, podľa ktorej je miesto po-

menované, ale vyjadrenie počty tejto osobe. Avšak, ako autor správne poznamenáva, istá miera honorifikácie je prítomná v každom posesívnom toponyme. Počiatky tohto motívu nachádza v českých deantroponymických toponymách 18. storočia, postupne prechádza historicky významné udalosti, ktoré mohli ovplyvniť podobu toponým, porovnáva vývoj a vplyvy na české honorifikačné pomenúvanie s ostatnými európskymi krajinami, analyzuje slovtvorné tendencie a nominačné podnety. Na základe spomínaných výskumných stratégií formuluje tézu o českej ojkonymii ako špecifickej oblasti, v ktorej sa honorifikačný motív neuplatnil do takej miery ako v iných európskych socialistických krajinách. Predstavuje klasifikáciu honorifikačných toponým zahraničných autorov (Peterson, 1977; Buczyński, 1997; Brozović – Rončević, 2003; Gill, 2005) a súčasne navrhuje vlastnú klasifikáciu honorifikačných mien zloženú z typov reprezentujúcich motivačné bázy a podtypov reprezentujúcich slovtvorné štruktúry. Ako príklad navrhovanej klasifikácie uvádzame typ A – deantroponymické honorifikačné ojkonymum → podtyp 1 – prímenia → a) prímenie + nulový toponym, napr. ojkonymá vytvorené zo šľachtického predikátu, ktorého základom je toponym, väčšinou rodné meno *Lichtenštejn*, *Šternberk* (s. 61 – 71).

Úvodné kapitoly knihy približujú metodologické východiská, historický vývoj honorifikačnej toponymie od 18. storočia po súčasnosť, mapujú doterajšie toponymické výskumy a stav skúmanej oblasti. Časové ohraničenie skúmanej problematiky má svoje opodstatnenie. V 18. storočí dochádza pod vplyvom spoločensko-historických okolností k zmenám v štruktúre osídlenia, mení sa národnostné zloženie obyvateľstva a vzniká veľký počet nových názvov. Rovnako významný medzník (v rámci zmien v pomenovaní) je rok 1918, kedy vznikla ČSR a taktiež rok 1960, kedy vyšiel zákon o obciach upravujúci používanie honorifikačných mien v ojkonymii a urbanonymii. Počas analýzy zmien v pomenovaní si autor nevšima len motívicko-významovú stránku onymie, ale aj slovtvornú stránku a v rámci nej skúma najproduktívnejšie typy slovtvorných formantov *-ov(ice)*, *-ov*, *-ín*. Využíva pritom historický materiál, najmä miestne kroniky, zápisnice, vyhlášky a nariadenia.

Ťažisko práce tvorí téma českej ojkonymie 20. a 21. storočia, jej premeny a vplyv takých mimojazykových faktorov na pomenúvanie ako je politický režim a ideológia. Najmä prvá polovica 20. storočia (1918 – 1945) sa vyznačovala výraznou snahou premenúvať ojkonymá v závislosti od aktuálnej spoločensko-politickej situácie v krajine. Po roku 1918 vzrastala snaha „polepšiť“ (ako hovorí sám autor) si vtedajší názov a to, buď čiastočnou úpravou, zväčša formálneho charakteru (*Drbalovice* na *Drvalovice*, *Oselno* na *Úsilné*, *Prasatice* na *Prosetice* a pod.), alebo pridaním slova *lázně* či *letovisko* za účelom zvýšiť atraktivitu názvu a podporiť skrytú reklamu (napr. *Bechyně* na *Lázně Bechyně*). Neskôr prišla na rad rozsiahla degermanizácia a bohemizácia názvov. V tejto súvislosti predkladá autor prípadové štúdie o toponyme *Žižkovo Pole* a *Bařov*, v ktorých popisuje stupňujúcu sa tendenciu pre-

sadzovania mien významných osobností z českej (blízkej aj vzdalenej) histórie do ojkonymie. K ďalšiemu rozvoju honorifikačných mien v prvej polovici 20. storočia prispel vznik miest a obcí – nových administratívnych jednotiek, ako dokazujú prípadové štúdie¹ v závere piatej kapitoly. J. David prostredníctvom nich podáva komplexnejší výklad niektorých honorifikačných mien, pod vplyvom vonkajších, prevažne politicko-ideologických, okolností. Objasňuje dôvody premenovania pôvodného ojkonyma (*Nemecký Brod* na *Havlíčkův Brod*) alebo vysvetľuje príčiny vzniku nového ojkonyma na základe potreby zlúčiť viaceré obce do jedného administratívneho celku, napr. *Gottwaldov* vznikol zlúčením mesta *Zlín* s okolitými obcami, *Švermov* vznikol spojením obcí *Motyčiny* a *Hnidousy*, *Havířov* vzišiel z verejnej súťaže o názov pre novovybudované sídlisko. Situácia po druhej svetovej vojne honorifikačné motívy v pomenovaní oslabila, pretože do platnosti vstupuje množstvo vyhlášok a nariadení, ktoré žiadosti o zmenu mena zamietajú. Na druhej strane, krátko po vojne sa objavuje ďalšia tendencia v premenovaní ojkonym. Autor ju označil ako mýtizačná funkcia honorifikačných mien a ako príklad uvádza zemepisné názvoslovie na južnom a východnom Slovensku, kde po 2. svetovej vojne došlo k zmene úradných názvov v 701 obciach za účelom vytvorenia jazykovo správnych slovenských pomenovaní. Týmto spôsobom sa vytvorila sústava honorifikačných ojkonym, ktoré boli motivované menami osobností spojených prevažne so slovenským národným obrozením: *Bernolákovo*, *Hurbanovo*, *Kolárovo*, *Palárikovo*, *Sládkovičovo*, *Štúrovo*. V súvislosti s mýtizačnou funkciou sa venuje J. David téme vzťahu politiky, ideológie a onomastiky, ktorou otvára otázku prítomnosti ideologických konotácií v honorifikačných názvoch. Uvažuje o honorifikačnom motíve ako najvýraznejšom prejave politického ovplyvňovania onymie a tvrdí, že toto úzke prepojenie toponymie s dobovou politikou a meniacimi sa spoločenskými hodnotami demonštruje nestálosť a časté zmeny názvov (predovšetkým názvov ulíc). Odôvodňuje to spomínanými meniacimi sa úlohami, resp. funkciami, názvu onymického objektu. Primárne funkcie sú zatlačené do úzadia a do popredia vystupuje ideologická hodnota vlastného mena – mýtizačná funkcia honorifikačného mena (s. 38). Opomenutá nezostala ani internacionalizácia, ktorá ma k ideológii veľmi blízko, ale tá, ako hovorí autor, sa v českej toponymii, na rozdiel od iných krajín (Rusko, Bulharsko, bývalá Juhoslávia) výraznejšie neprejavila, pretože kult osobnosti v bývalej ČSSR nebol taký silný ako v ostatných komunistických krajinách, kde vznikali ojkonymá typu: *Stalinovo*, *Titov Veles*, *Dimitrograd*, a pod.

Komplexný obraz o stave v súčasnej českej toponymii dopĺňajú kapitoly o anojkonymii a urbanonymii. Autor správne poznamenáva, že honorifikačný motív sa v anojkonymii uplatňuje v menšej miere, pretože názvy prírodných objektov sú

¹ Prípadové štúdie: Toponymum *Havlíčkův Brod*, Toponymum *Švermov*, Toponymum *Gottwaldov*, Toponymum *Havířov* (s. 121 – 135).

vzdialenejšie od človeka (v porovnaní s ojkonymiou, ktorá je dennodennou súčasťou ľudskej komunikácie), a teda aj ich propagandistické (zne)užitie je výrazne menšie. Politická moc sa sústredila predovšetkým do miest, preto sa vo všeobecnosti najdôslednejšie uplatňoval honorifikačný motív v ojkonymii, resp. v urbanonymii, najmä v historickej/centrálnej časti miest. Osobitú skupinu tvoria honorifikačné anojkony-má bez ideologického kontextu pomenované po cestovateľoch, objaviteľoch, geológoch a pod. Podobnú skupinu tvoria aj honorifikačné názvy vesmírnych objektov (kozmonymá), ktoré vznikli transonymizáciou z antropónym. Dôležitým prvkom, ktorý zasiahol do názvoslovia prírodných objektov bola kolektivizácia, ktorá spôsobila zánik väčšiny pôvodných anojkoným. Tu sa autor odvoláva na údaje J. Pleskalovej, ktoré hovoria, že až 85 % sa stratilo a iba 15 % sa zachovalo v novovytvorených pozemkoch. Tému honorifikačného motívu v anojkonymii uzatvára prípadová štúdia analyzujúca názvy typu *Žižkov dub*, *Masarykova lípa*. Materiál získal J. David z elektronickej databázy slovníka anojkoným z územia Čiech, pričom sa zameril výlučne na posesívne adjektíva *Žižkov*, *Masarykův*, *Benešův*, *Wilsonův*, *Jiráskův*, *Gottwaldův* spojené s apelatívnym označením objektu ako napr. cesta, les alebo strom. Na základe pozorovania opakujúcich sa typov prichádza k záveru, že stromy (smrek, dub, lípa), krajinné solitéry, osamelé kamene a balvany sú pomenované podľa národných hrdinov (J. Žižka, T. G. Masaryk), cesty a turistické objekty podľa osobností kultúry, bane a ťažné jamy podľa predstaviteľov komunistickej moci.

Najvýraznejšie sa honorifikačný motív prejavil v urbanonymii. S oporou o historicko-politickú situáciu a o práce P. Odaloša, M. Knappovej, L. Olivovej-Nezbedovej, J. Pleskalovej sleduje J. David vývinové tendencie pomenúvania ulíc a formuluje nasledovné závery. Ideologicky príznakové honorifikačné urbanonymá sa vyskytujú v centrálnej časti miest, zatiaľ čo ulice na okraji mesta sú pomenované po osobnostiach menej známych, pričom platí úmera, čím všeobecne menej známa osobnosť, tým trvalejší názov ulice a odolnejší voči premenovaniu. Zároveň konštatuje tendenciu premenúvať ulice pôvodne vyjadrujúce smer, polohu alebo vzťah k inému objektu honorifikačnými názvami spájajúcimi sa s osobnosťami socializmu (v minulosti) a demokracie (dnes). Poukazuje na novovznikajúci spôsob pomenúvania mestského priestoru, ktorý je rozdelený na dve časti: pôvodné centrum s hradbami do polovice 20. storočia a nová výstavba. Odchýlka od zaužívaných pomenovacích postupov sa objavuje pri novopostavených objektoch moderného mesta, ktorých mená odrážajú prenikanie typicky mestského prostredia do vidieckej krajiny. Výsledkom tejto tendencie sú pre mestský charakter netypické názvy ulíc ako napr. *Lesní*, *Luční*, *Polní*, *Sadová*. Na záver kapitoly dodáva konštatovanie, že honorifikáciu považuje za významný rys modernej urbanonymie, nie však za znak univerzálne platný (s. 185).

Okrem podrobnej charakteristiky honorifikácie a honorifikačného motívu demonštrovanom na množstve príkladov, predstavuje autor v záverečných kapitolách

doteraz menej rozpracovanú problematiku súčasnej onymie. Zaoberá sa schopnosťou reálnych toponým fungovať ako prostriedok reklamy za účelom propagácie miesta, ktoré pomenúva. Túto schopnosť nazýva reklamnou funkciou a považuje ju za sekundárnu funkciu onymie. Upozorňuje na fakt, že o kvázi reklamnej funkcii možno hovoriť už oveľa skôr, teda nie je záležitosťou výlučne modernej doby. V historickej ojkonymii máme dochované názvy ako *Dobrá, Dvřetov, Krásna, Veselá, Veselí, Pohodlí, Rozkoš*, ktoré vznikli za účelom prilákania kolonistov do menej atraktívnych lokalít. Zatiaľ čo v spomenutých prípadoch išlo predovšetkým o propagáciu miesta a toponymá sa vyznačovali najmä lokalizačnou funkciou, o skutočnej reklamnej funkcii možno hovoriť vtedy, ak je reálne toponymum zakomponované do kontextu reklamného textu a nadobúda nové významové vzťahy, predovšetkým vychádzajúce z ľudovej etymológie. Typickým príkladom reklamného nevedeckého výkladu ojkonyma na základe ľudovej etymológie je projekt *Malého máslovického muzea másla* v Máslovicích alebo časté využívanie názvov ulíc typu *Růžová, Liliová, Zlatá*, ktoré pôvodne ako ironické pomenovania označovali biedne a hriechne ulice v stredovekých mestách. V súčasnosti reklamné toponymá reprezentujú najmä názvy bytových komplexov, rezidencií a obytných lokalít typu *Slniční vrch, Slunečné terasy, Happy Hill, Kouzelné Medláňky, Krásna Hůrka, Bellevue, Sladké bydlení* a pod. V súvislosti s reklamnou funkciou ojkonym predstaviť autor prípadovú štúdiu *Ojkonymum Beroun v kontexte reklamného textu*, pri ktorej sa pristavíme. Autor uvádza, že ojkonymum *Beroun* vzniklo z pôvodnej osady *Brod* (1179 – Brodt), ktorá bola kráľom Přemyslom Otakarom II. povýšená na trhovú obec a následne bola premenovaná na *Verona* (1265). Názov vznikol podľa autora transonymizáciou mena severotalianskeho mesta *Verona*, z ktorého sa neskôr vyvinula podoba *Berona* (1360), z nej *Berún* až po dnešné *Beroun* (s. 196). Za sporný bod možno považovať časť, v ktorej autor hovorí o vzniku českého ojkonyma *Verona* prostredníctvom transonymizácie z talianskeho ojkonyma *Verona*. Otázkou je, či možno hovoriť o transonymizácii v prípade rovnakého onymického druhu, hoci ide o prechod názvu z talianskeho do českého jazykového prostredia? Odvolávajúc sa na R. Šrámka totiž za transonymizáciu považujeme prechod propria z jednej onymickej sústavy do druhej, t. j. propriálne funkcie plní iný (onymický) druh ako napr. *Dunaj* (rieka) – *Dunaj* (hotel). Podľa názoru J. Krška čiastočne možno o transonymizácii uvažovať aj v tomto prípade, pretože dochádza k prechodu ojkonyma do cudzej onymickej sústavy, v ktorej sa toto novovzniknuté ojkonymum adaptuje. Aj keď súčasne dodáva, že z motivačného hľadiska hovoríme o transonymizácii vtedy, ak sa motivantom stáva vlastné meno pre iný objekt rovnako pomenovaný (teda bez onymickej derivácie, kompozície a pod.), ale inej onymickej sústavy. Preto navrhujeme v prípade ojkonyma *Verona* hovoriť buď o neúplnej transonymizácii, alebo multilingválnej transonymizácii.

Literárnej onymii, konkrétne jej toponymickej zložke, je venovaná posledná kapitola monografie, v ktorej autor hľadá odpoveď na otázku, do akej miery toponymická sústava literárnych textov formálne napodobňuje systém reálnej českej toponymie? Skúma uplatnenie najčastejších topoformantov a prichádza k záveru, že ich produktivita (v umeleckých textoch) zodpovedá reálnemu zastúpeniu v súčasnej toponymii. Z typických toponým využívaných v literatúre vyberáme niekoľko príkladov. Mená evokujúce zahraničné miesta (*Karpatia, Vyšné Vlkodlaky, Salašáry*), stereotypy vypožičané z reálnej toponymie (*Kostelec, Hradišče, Kamenice, Lhota, Brod, Újezd, Bor, Borek*), v humoristickej literatúre sa často využíva podobnosť (*Krokovy Vary*), komickosť (*Nejedále*) alebo slovotvorný model niečo nad/pod niečím (*Květo-liby pod Lipou, Džbery pod Skalou*). Na druhej strane, v reálnej toponymii sa práve cez využívanie mien známych literárnych postáv uplatňuje honorifikačná funkcia, napr. anojkonymá odkazujúce na dôležité miesta z českej literatúry (*Jarmilina skála, Babiččino údolí, Rumcajsova jeskyně*) alebo pomenovania ulíc podľa Járy Cimrmana.

Na záver možno konštatovať, že cieľ upozorniť na najvýraznejšie tendencie a charakteristiky vývoja českej ojkonymie 20. storočia sa autorovi podarilo splniť. Cez ústredný motív honorifikácie a jej fungovania v toponymickom systéme charakterizoval premeny českej ojkonymie, ktorú doplnil príkladmi z urbanonymie a anojkonymie. Podáva podrobný výklad dvoch sekundárnych funkcií onymie, reklamnej a mýtizačnej, čím rozširuje a spresňuje onymický terminologický aparát. Na základe pozorovaní dospel k záverom, ktoré diferencujú český toponymický systém od ostatných, prevažne východoeurópskych, onymických systémov. Formuluje dôvody, prečo sa v českej toponymii 20. storočia honorifikačný motív a najmä jeho ideologická motivovanosť a propagandistický účel neuplatňoval v takej miere, ako to bolo v ostatných komunistických krajinách. Je to predovšetkým existencia silnej českej onomastickej tradície, existencia zákonných noriem regulujúcich používanie toponymie a existencia ekvivalentných (prevažne nemeckých) názvov pre české mestá s nemeckým osídlením, napr. *Jihlava – Iglau*. Charakterizoval novovznikajúcu tendenciu využívania ľudovej (nevedeckej) etymológie toponým v reklamných textoch, ktorých primárnou úlohou je upútať pozornosť a spropagovať či predat' výrobok alebo službu. Čiastočne otvoril problematiku literárnej onymie, kde upozornil na tendenciu fiktívnych (literárnych) ojkonym napodobňovať štruktúrne modely reálnych ojkonym. Ide o pomerne stručný náčrt rozsiahlej problematiky literárnej onymie, ktorá ponúka priestor na dopracovanie, avšak uvedomujeme si, že téma toponymie v umeleckých textoch je len doplnkovou časťou k ústrednej téme.

Pozitívne hodnotíme fakt, že J. David nepriamo predznamenáva potrebu aktualizácie terminológie, pretože novodobá onomastická prax prináša témy, ktoré posúvajú onomastické výskumy smerom k súčasnému jazyku a širšiemu komunikačnému pôsobeniu onymie.

ONOMASTICKÉ INŠPIRÁCIE

(Zborník materiálov zo 17. slovenskej onomastickej konferencie.

Zost. J. Hladký – I. Valentová. Bratislava: Veda 2010. 441s.

ISBN 978 - 80 - 224 - 1126 - 4)

Andrea Szabová

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava

e-mail:eva @juls.savba.sk

Na jar v roku 2010 vyšiel zborník materiálov zo 17. slovenskej onomastickej konferencie s názvom LEXIKA SLOVENSKEJ ONYMIE, ktorá sa konala 12. – 14. 9. 2007 v Trnave. Zborník obsahuje 47 referátov v slovenskom, českom, ukrajinskom, ruskom i poľskom jazyku, ktoré sú tematicky usporiadané do nasledujúcich celkov: všeobecné otázky onomastiky, toponomastika, hydronomastika, antroponomastika, literárna onomastika, onomastika a škola a chrématonomastika.

Otázkam všeobecnej onomastiky sú venované štúdie Martina Ološtiaka PROPRIUM AKO SLOVOTVORNÝ VARIANT a Milana Harvalíka K METODÁM ZKOUMÁNÍ VLASTNÍCH JMEN. Martin Ološtiak na základe lexikálneho materiálu zo SLOVNÍKA KOREŇOVÝCH MORFÉM SLOVENČINY charakterizuje deonymickú slovotvorbu, štruktúru deonymickej slovotvornej paradigmy a hniezda, vymedzuje faktory vplývajúce na motivačnú potenciu propria a zisťuje, aké typy motivátov a prečo sa tvoria od jednotlivých typov onymických motivantov. Milan Harvalík vo svojej štúdii sa zaoberá metódami skúmania vlastných mien, spomína možnosť využitia metód kognitívnej lingvistiky a etnoligvistiky, ako aj využitia práce s internetom a korpusmi.

Toponomastike je venovaných 17 referátov. Štúdia Milana Majtána LEXIKA SLOVENSÝCH TERÉNNÝCH NÁZVOV sa zaoberá históriou spracovania apelatívnej slovnej zásoby slovenských terénnych názvov, hodnotí možnosti a plány spracovania slovenskej toponymie a porovnáva ju so súčasným stavom tvorby SLOVNÍKA POMÍSTNÍCH JMEN V ČECHÁCH A SLOVNÍKA POMÍSTNÍCH JMEN NA MORAVĚ A VE SLEZSKU. Autor štúdie uvažuje o možnostiach spracovania slovenských terénnych názvov pomocou novej koncepcie a o vytvorení digitálnej kartotéky, na základe ktorej by bolo možné vytvoriť digitálny slovník slovenských terénnych názvov. Libuše Čížmarová v príspevku TVORBA ELEKTRONICKE PODOBY SLOVNÍKU POMÍSTNÍCH JMEN NA MORAVĚ A VE SLEZSKU a Milena Šípková v štúdii SLOVNÍK POMÍSTNÍCH JMEN NA MORAVĚ A VE SLEZSKU – PROLEGOMENA oboznamujú verejnosť s novým digitálnym projektom SLOVNÍKA POMÍSTNÍCH JMEN NA MORAVĚ A VE SLEZSKU, jeho históriou a konkrétnou metodológiou spracovania spomínaného slovníka v súčasnosti. Obsah spomínaných štúdií je veľkým prínosom pre možnosti spracovania slovenských terénnych názvov, ktoré sa začali realizovať pri vytváraní digitálneho SLOVNÍKA SLOVENSÝCH ANOJKONÝM. V štúdii Imricha

Horňanského ÚZEMNÁ DISTRIBÚCIA NIEKTORÝCH SLOVENSKÝCH GEOGRAFICKÝCH NÁZVOV sa možno oboznámiť s výsledkom skúmania územnej distribúcie 16 toponým s apelatívnymi slovnými základmi na základe analýzy množiny 84 105 štandardizovaných geografických názvov Slovenska. V prílohe štúdie sa nachádzajú mapy, ktoré zobrazujú areálové rozšírenie jednotlivých toponým s rôznymi slovnými základmi v slovenských geografických názvoch.

Dušan Fičor v referáte HRANICE ŠTANDARDIZÁCIE GEOGRAFICKÉHO NÁZVOSLOVIA rieši problematiku štandardizácie vodných tokov v pohraničných slovensko-českých oblastiach, upozorňuje na problém bezmennosti hraničných vodných tokov v spomínanej oblasti. Irina Michajna Železnjak v štúdiu MIŽSLOVJANSKI TOPONIMNI PARALELI a Zorjana Kupčinska v príspevku UKRAJINSKO-ZACHIDNOSLOVJANSKI LEKCYČNI PARALELI (OJKONIMY NA *N) sa zaoberajú paralelami v toponomastike na Ukrajine. Beata Afeltowicz píše vo svojej štúdiu WPŁYWY OBCE W NAZEWNICTWIE MIEJSCOWYM POMORZA ZACHODNIEGO o cudzích, najmä nemeckých vplyvoch, na miestne názvy západného Pomoranska. Andrzej Chludziński v príspevku SŁOWIAŃSKIE NAZWY OSOBOWE ZAWARTE W NAZWACH MIEJSCOWYCH POWIATU BIAŁOGARDZKIEGO skúma slovanské osobné názvy obsiahnuté v miestnych názvoch okresu Białogard. Oto Tomeček vychádza v štúdiu FORMOVANIE OJKONYMIE DREVORUBAČSKÝCH A UHLIARSKÝCH OSÁD STAROHORSKEJ OBLASTI z podrobného archívneho výskumu ojkonym drevorubačských a uhliarskych osád, na základe ktorého skúma etymológiu názvov jednotlivých osád a motiváciu ich vzniku. Autor štúdie rozdelil skúmané osady do dvoch skupín. Osady, ktoré boli odvodené od oroným a osady, ktoré nadobudli pomenovanie od hydroným. Osady vo vyššie položených oblastiach starohorského regiónu, pochádzajúce zo 17. storočia, majú svoje názvy odvodené od antroponým (napr. Donovaly, Motyčky, Šturec).

Štúdia Pavla Maliniaka NAJSTARŠIE PRAMENE K TOPONYMII ZVOLENSKEJ KOTLINY A PROBLÉMY ICH INTERPRETÁCIE sa zameriava na toponymiu Zvolenskej kotliny, skúma najstaršie pramene najmä tzv. metácie – písomné záznamy, ktoré vznikli počas vymedzovania hraníc majetkov. Pri ich interpretácii sa stretáva s množstvom nepresností (napr. nepresnosti v prepise textu, zmenenej gramatickej väzbe). Michaela Čornejová vo svojom príspevku NOMINA AUTEM VILLARUM SUNT HEC ANEB O ČEM VYPOVÍDÁJÍ NEJSTARŠÍ ČESKÁ MÍSTNÍ JMÉNA rozoberá zakladaciu listinu litoměřické kapituly, ktorá obsahuje množstvo najstarších českých slov tzv. bohémik. Sú to najmä apelatíva, termíny právneho charakteru, ale aj vo väčšej miere propriá: osobné mená, antroponymá, ojkonymá, toponymá. Autorka sa zameriava na jazykový rozbor historického toponymického materiálu. Jaroslav David sa vo svojej štúdiu „...CUI A VIRGINALI VOCABULO INDITUM EST NOMEN DEVIN“ ETYMOLOGIE MÍSTNÍCH JMEN V KOSMOVĚ, DALIMILOVĚ A PULKAVOVĚ KRONICE zaoberá prácou autorov stredovekých kroník s menami a ich etymológiou. Českej a slovenskej urbanonymii a jej premenám v histórii je venovaná štúdia Jaromíry Šindelářovej PROMĚNY ČESKÉ A SLOVENSKÉ URBANONYMIE. Zaoberá

sa predovšetkým zmenami názvov ulíc v súvislosti s historickými zmenami v spoločnosti. Pavel Štěpán vo svojom príspevku NĚKTERÉ PERIFERNÍ SUFIXY V ANOIKONYMII ČECH uvažuje o slovotvornej stránke miestnych názvov v Čechách, analyzuje šesť periférnych sufixov, ktoré sa vyskytujú v miestnych názvoch. Mená domov, ktoré pomenúvajú dom a súčasne rodinu, ktorá v ňom žije v českých nárečiach, a rozborom ich antroponymickej časti venuje pozornosť Zuzana Hlubinková v príspevku JMÉNA PO CHALUPĚ V ČESKÝCH NÁŘEČÍCH.

Motivácia vzniku dvojčlenných hodonym obsahujúcich substantívum *cesta* na Morave a v Sliezsku je téma štúdie Stanislavy Kloferovej ml. K ADJEKTIVŮM V NÁZVECH KOMUNIKACÍ NA MORAVĚ A VE SLEZSKU. Autorka vychádza z podrobného anojkonymického materiálu a zameriava sa na adjektívnu časť hodonyma, na motiváciu vzniku pomenovania. Z jej výskumu vyplýva, že najčastejšou motiváciou pre vznik hodonyma daného typu je okolnosť, kam alebo odkiaľ cesta viedla, či vedie, alebo vzťah k osobe resp. skupine osôb.

Slovenskej a ukrajinskej hydronymii z etymologického hľadiska venovali pozornosť vo svojich štúdiách Svjatoslav Bergič, Ľubor Králik a Oľga Petrivna Karpenko. V referáte SLOVACKA HIDRONIMIJA JAK OBJEKT ETIMOLOGIČNOGO ANALIZU skúma Svjatoslav Bergič slovenské hydronymá Dobroč, Lehota, Litava, Udoriná. Ľubor Králik uvažuje v príspevku K ETYMOLOGICKEJ INTERPRETÁCII HYDRONYMA POLERIEKA o etymológii hydronyma *Polerieka*, ktoré označuje rieku Turiec, aj obec v okrese Martin. Oľga Petrivna Karpenko v referáte PRINCIPI NOMINACIJI V HIDRONIMIJI UKRAJINY TA SLOVAČYNY skúma princípy názvov v hydronymii Ukrajiny. O digitalizácii spracovania povodia Hrona sú štúdie autorov Jaromíra Krška a Borisa Pálka APLIKÁCIA SPRACOVANIA HYDRONYMIE POVODIA HRONA DO DIGITÁLNEJ MAPY. Opisujú prvotné myšlienky spracovania hydronymie v Nemecku a v Poľsku a históriu spracovania slovenskej hydronymie. Autori štúdie uvádzajú monografie a diplomové i dizertačné práce, ktoré jednotlivo spracúvajú povodia rôznych tokov. Tieto práce sú vhodným základom pre komplexné spracovanie povodí vrámci projektu Hydronymia Slovaciae. Uvažuje sa aj o počítačovom spracovaní hydronym do podoby digitálnej mapy. Téma hydronymie povodia Slanej je spracovaná v štúdií Ľuby Sičákovej Z JAZYKOVEJ A MIMOJAZYKOVEJ STRÁNKY HYDRONYM POVODIA SLANEJ. Autorka štúdie analyzuje hydronymá v povodí Slanej, zamerala sa na designatívnu stránku vzniku novej hydronymickej jednotky. Alexandr Konstantinovič Šapošnikov sa v referáte ETIMOLOGIČESKIJE ZAMETKI NA POLJACH HYDRONYMIA POVODIA NITRY vyjadruje k publikácii Juraja Hladkého Hydronymia povodia Nitry, najmä z etymologického hľadiska.

Antroponomastike je venovaných 13 referátov. Témou živých osobných mien sa zaoberajú Iveta Valentová, Michal Jozefovič a Ivana Kopásková. Iveta Valentová v štúdií SOCIOONOMASTICKÝ VÝSKUM ŽIVÝCH OSOBNÝCH MIEN na základe socioonomastického výskumu analyzuje ankety respondentov rôznych vekových skupín, skúma

dôvody, ktoré viedli respondentov k viac alebo menej častému používaniu niektorých živých osobných mien. Slovtvorba živých osobných mien je téma príspevku Michala Jozefoviča *MODELOVANIE SLOVOTVORBY ŽIVÝCH OSOBNÝCH MIEN*. Autor na základe rozboru dotazníkového materiálu z dvoch odlišných societ zo školského prostredia a zo stredoslovenských miest analyzuje onymickú slovtvorbu živých mien. Problematiku živých osobných mien v Krásne nad Kysucou skúma Ivana Kopásková v príspevku *ŽIVÉ OSOBNÉ MENÁ V KRÁSNE NAD KYSUCOU*. Autorka vychádza z výskumu živých osobných mien metódou heuristického výskumu.

V štúdií Svitlany Mykolajivnej Pachomovovej *O REKONŠTRUKCII PRASLOVANSKÉHO ANTROPONYMICKÉHO SYSTÉMU* je predložená úvaha o pôvode a vzniku patroným a androným, ktoré vznikali v praslovanskom jazyku ako eufemizmy. Rozborom antroponymie Nekrologu podlažického (r. 1203 – 1229) sa zaoberá v štúdií *STAROČESKÁ HYPOKORISTIKA A JEJICH PRASLOVANSKÉ VÝCHODISKO* Jana Pleskalová. Táto vzácna jazyková pamiatka sa od ostatných nekrológov odlišuje tým, že neobmedzuje svoje úmrtné záznamy len na vyššie spoločenské vrstvy (biskupov, kniežatá, šľachtu), ale obsahuje úplný zoznam obyvateľov všetkých vrstiev v okolí podlažického kláštora, ktorí zomreli v časovom intervale po r. 1160 – 1229. Autorka na základe množstva osobných mien uvedenej pamiatky poukazuje na vývoj staročeských hypokoristík. Viktor Pjetrovič Šul'gač *Psl. *VRBA/ *SVBA I GENETIČNO SPORIDNENI NAZVI SA VO SVOJEJ ŠTÚDII* zaoberá praslovanským slovom *vřba* a názvami, ktoré sú od neho odvodené. Obsahom štúdie Adriany Ferenčíkovej *NIKOEKO TURČIANSKYCH PRIEZVISK Z HISTORICKÉHO A KONTAKTOVÉHO ASPEKTU* sú turčianske priezviská *Miazdra, Šaršun, Harkabúz* ich pôvod, historický vývin a rozšírenie.

Najotvorenejší systém neúradných mien používaných najmä v neformálnej sfére (v rodine, v priateľskom kruhu) je systém prezývok. Tému prezývky v bilingválnom slovensko-maďarskom prostredí spracoval Ján Bauko v štúdií *VÝSKUM PREZÝVOK RÔZNYCH GENERÁCIÍ V BILINGVÁLNO M PROSTREDÍ*. Zaoberá sa postavením prezývok v systéme antroponým, poukazuje na motivačné činitele vzniku prezývky (napr. z priezviska, z krstného mena, prezývky motivované zamestnaním, konkrétnymi udalosťami a pod.). V zozbieranom antroponymickom fonde dominujú prezývky maďarského pôvodu. Ljubomyr Belej v referáte *TRANSFORMACIJNI TENDENCIJI POSTOTALITARNOJI DOBY V UKRAJINSKOMU TA SLOVACKOMU IMENNYKACH* porovnáva posttotalitné tendencie v používaní ukrajinských a slovenských osobných mien. Ljubov Ostaš v príspevku *SEMANTYKA ČESKÝCH VLASTNÝCH OSOBOVÝCH IMEN KOMPOZYTIV SLOVJANSKOGO POCHODŽENJA* skúma sémantiku českých vlastných osobných mien a ich slovenský pôvod.

Téme rodných mien sa venujú autori Jana Matúšková, Jana Marie Tušková a Miroslav Kazík. Zaujímavú štúdiu *RODNÁ JMÉNA V ČESKÉM A SLOVENSKÉM KALENDÁRI*, ktorá synchronicky porovnáva rodné mená v slovenskom a českom kalendári s cie-

Tom zistiť, aké sú medzi nimi zhody, rozdiely a posúdiť, čo ovplyvnilo ich súčasný stav, napísala Jana Matúšková. Cieľom príspevku Jany Marie Tuškovej VÝVOJ ŽENSKÝCH RODNÝCH MIEN NA MORAVĚ V PRŮBĚHU 20. STOLETÍ je poukázat na vývoj ženských rodných (krstných mien) v dvoch moravských mestách v Blansku a Třebíči v období rokov 1900 – 1996, porovnať frekvenciu mien v jednotlivých obdobiach, opísať tendencie pri voľbe rodných mien a príčiny ovplyvňujúce výber mien v určitých časových úsekoch. Miroslav Kazík si vo svojom príspevku KRSTNÉ RODNÉ MENO V MORAVANOCH NAD VÁHOM všima krstné (rodné mená) v živých osobných menách jednotlivcov, živých rodinných menách a v menách domov, frekvenciu úradných krstných mien, ktorá má vplyv na živé mená v Moravancoch nad Váhom.

Literárna onomastika, onomastika a škola, chrématonomastika je názov ďalšieho tematického celku skupiny deviatich referátov. Problematika slovanských kmeňov v indoeurópskom kontexte a motivácia ich pomenovaní, aj vlastnosti starej slovanskej kultúry je téma štúdie Martina Pukanca SLOVANSKÉ KMENE. Publicistické texty Ladislava Balleka Zlatý stôl, ktoré napísal v rokoch 1974 – 2000 a publikoval v slovenskej tlači, sú materiálom pre štúdiu Pavla Odaloša LITERÁRONYMÁ V BALLEKOVÝCH REFLEXIÁCH ZLATÝ STÔL. Cieľom príspevku je zamyslieť sa nad úlohou vlastných mien v spomínaných publicistických textoch. Maria Kabata skúma vo svojej štúdií FUNKCJA BIBLIJNYCH NAZW TOPONIMICZNYCH W POEZJI RELIGIJNEJ úlohu biblických toponým v náboženskej poézii poľských kňazov. Výskumom vlastných mien vo frazémach a procesom apelativizácie sa venuje J. Skladaná v štúdií VLASTNÉ MENÁ VO FRAZÉMACH. V referáte Márie Žilákovkej ONOMASTIKA V JAZYKOVEJ PRAXI NÁRODOPISU SLOVÁKOV V MAĎARSKU sa prezentujú najčastejšie a najtypickejšie onomastické javy, s ktorými sa môže čitateľ stretnúť na stránkach časopisu Národopis Slovákov v Maďarsku. Mária Beláková v štúdií VYUČOVANIE PROPRIÍ S KOMUNIKAČNÝM ZAMERANÍM a Vierošlava Leitmanová v referáte MOTIVAČNÁ BÁZA ZOONÝM A JEJ CHÁPANIE U ŽIAKOV PIATEHO ROČNÍKA vychádzajú zo svojich pedagogických skúseností. Mária Beláková rieši otázku rôznych možností výučby proprií so zameraním sa na netradičné formy vyučovania, kedy sa spolu s výukou proprií, spája u žiakov oboznamovanie sa s najbližším okolím, jeho históriou a sociálnymi pomermi. Vierošlava Leitmanová na základe spracovania dotazníkov žiakov piateho ročníka uvažuje o motivácii, na základe ktorej vyberali žiaci mená pre psov, mačky a iné zvieratá. Problematikou názvov mliečnych výrobkov, ich klasifikáciou a motiváciou vzniku názvov sa zaoberá Lenka Garančovská v príspevku CHRÉMATONYMÁ MLIEKÁRENSKÉHO PRIEMYSLU NA SLOVENSKU. Tematický celok uzatvára štúdiá Patrika Mittera POZNÁMKY K VYMEZENÍ APELATIVNÍCH A PROPRIÁLNÍCH ZKRATKOVÝCH KOMPOZIT A ZKRATEK, v ktorej poukazuje na niektoré problémy pri vymedzovaní kompozit (a ich komponentov), skratkových slov a skratiek s ohľadom na vzťah apelatívnej a propriálnej sféry.

Najviac príspevkov zborníka LEXIKA SLOVENSKEJ ONYMIE sa venuje toponomastike a antroponomastike. Mnohé z nich sú doplnené prehľadnými tabuľkami, grafmi a mapami, ktoré umožňujú rýchlejšiu orientáciu v spracovaných údajoch (napr. štúdiá I. Horňanského alebo J. M. Tuškovej). Inšpiratívne sú aj štúdie venované problematike tvorby SLOVNÍKA POMÍSTNÍCH JMEN NA MORAVE A VE SLEZSKU od L. Čižmárovej a M. Šipkovej.

Na spomínanej konferencii sa zúčastnilo 52 jazykovedcov, historikov a geografov z vedeckých a pedagogických pracovísk. Väčším prínosom spomínaného zborníka by bola publikácia všetkých príspevkov, ktoré odzneli na spomínanej konferencii. Zborník LEXIKA SLOVENSKEJ ONYMIE zo 17. onomastickej konferencie je zhrnutím výsledkov doterajšieho onomastického výskumu. Výsledky výskumov týchto štúdií, slovenských i zahraničných, môžu pomôcť a byť dobrou inšpiráciou pri ďalšom onomastickom bádani.

„PANONSKI MORNAR“ MIROSLAV DUDOK 60 ROKOV NA PALUBE ŽIVOTA

Jana Wachtarczyková

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava, e-mail: jankaw.juls.savba.sk

Prof. PhDr. Miroslav Dudok, DrSc., oslávil 31. júla tohto roka svoje životné jubileum¹, ktoré by sme si radi pripomenuli aj v časopise Slovenská reč. Nielen preto, že M. Dudok je dlhoročným aktívnym členom redakčnej rady časopisu a touto cestou by sme mu chceli poďakovať a zablahoželať, ale aj preto, že na okolie pôsobí nenútené ako zdroj myšlienkových podnetov, dobrých pocitov a vitálnej energie, či už prostredníctvom jazykovedných prác alebo svojej poézie.

Z bibliografií je známe, že M. Dudok sa narodil r. 1952 vo Vojvodine, v Erdéviku a dodnes má pracovné i rodinné väzby na Nový Sad, kde prednáša na filozofickej fakulte. Pred 20 rokmi natrvalo zakotvil na Slovensku, a tak sa už predsa len viac zdržiava v Bratislave v službách Filozofickej fakulty Univerzity Komenského garantujúc na Katedre slovanských filológií výučbu chorvátskeho jazyka a literatúry. Ako sa uvádza v iných medailónoch (Marićová, 2012, Ondrejovič, 2004), M. Dudok stále „pôsobí na relácii Bratislava – Nový Sad“ a predstavuje most medzi vojvodinskou a slovenskou slovakistikou, a to most, ktorým sa chodí obojsmerne. Za uplynulých desať rokov sa však medzi materským jadrom slovenčiny na Slovensku a vojvodinskou enklávou vytvorili rozličné virtuálne mosty, vzájomné kontakty sa uľahčili a nadobudli ďalšie rozmery. Na rozdiel od virtuálnych premostení je pre misiu M. Dudka dnes typickejší skôr vytrvalý, osobný a hĺbkový ponor do vírov jazykových interferencií vo Vojvodine. V tomto zmysle je syntetické dielo ZACHRÁNENÝ JAZYK (2008) nielen výsledkom jeho dlhoročných výskumov, ale aj symbolickým korábom s optimistickým názvom a dobrým vetrom v plachtách na jeho ďalšie plavby a ponory do problematiky enklávnej a diasporálnej slovenčiny.

To, že je M. Dudok vo Vojvodine sa prejaví aj tak, že ho nestretne na ulici v Bratislave, ale že nás pozdraví „od Panónskeho mora“. Cez počítač, ale predsa. A sú to básnické pozdravy z geografickej, ale aj historickej diaľky, pretože Panónske more – kto si ho vie dnes predstaviť? Vyschlo ešte v pleistocéne, odhadom pred 600

¹ Pri príležitosti jeho životného jubilea sa 24. 10. 2012 v Bratislave uskutočnilo vedecké sympóziu Jazyk a literatúra v kontaktoch. Súpis prác prof. PhDr. Miroslava Dudka, DrSc., za roky 2002 – 2011 uverejňujeme na adrese www.juls.savba.sk/ediela/sr/2012/bibliografia

tis. rokmi. Na jeho mieste sa dnes vlní obilie, ale básnici narodení v jeho pomyselných šelfoch cítia jeho prítomnosť, pravdaže, každý v iných metaforách. Po metaforickej identite panónskeho námorníka sme nesiahli náhodou. Odvíja sa od spoločnej generačnej aj situačnej skúsenosti, ktorú má univerzitný profesor a básnik M. Dudok spolu so srbským hudobníkom a básnikom Đorđem Balaševićom (nar. 1953). Súvislosť je daná ich zakotvenosťou v Novom Sade (zažili napr. bombardovanie v r. 1999), ale aj vnímavosťou k podnetom pulzujúcej doby a tým, ako si plnia svoje múzické poslanie. Balašević skladbou Panonski mornar vystihol nielen svoj životný pocit, ale aj pocit generačných druhov a možno aj poetickú kolektívnu identitu, s ktorou sa podľa všetkého stotožňuje M. Dudok i množstvo obyvateľov „Panónskeho mora“.

*Gledam Banat, Srem i Bačku s Fruške gore
Gledam tako, a u duši lom.
Tu je nekad, kažu knjige, bilo more
Čekalo me, pa presušilo.*

*Rođeni sam moreplovac, ko Mageljan
Il' još bolje ko admiral Kuk
U ravnici usred njiva gubim elan
Nasukan u žitu morski vuk.*

Za prejav symbolického mornárstva môžeme považovať napríklad to, že M. Dudok nazval svoju poslednú básnickú zbierku menom indonézskeho ostrova – CELEBES, CELEBES (2012), kde sníva: „Sú ostrovy, ktoré v noci tonú do vln a podvodne v tichu spia“. Na bielom ostrove lyrický subjekt ako pomyselný námorník na to všetko hľadá z „nepravdepodobnej paluby stola“ alebo „piateho poschodia žita“.

M. Dudkovi sú ostrovy blízke aj z jazykovedného hľadiska, a to „ostrovy“ slovenčiny v inojazykovom prostredí. Do „ostrovného“ žánru patria jeho teoretické práce o slovenčine ako o enklávnom a diasporálnom jazyku. Zásluhou jubilanta v tejto výskumnej oblasti je jednak priblíženie jazykovej situácie slovenčiny v jeho domovskom regióne (SLOVAKISTIKA VO VOJVODINE (2006), ZACHRÁNENÝ JAZYK (2008), jednak teoretické rozpracovanie a odlišenie jazykovej enklávy a diaspóry ako dvoch rozdielnych existenčných typov minoritnej jazykovej komunity (DIASPORÁLNA SLOVENČINA A PREVENTÍVNA LINGVISTIKA, 2008b, JAZYKOVÁ IDENTITA ENKLÁVNEJ DIASPORÁLNEJ SLOVENČINY A PREVENTÍVNA LINGVISTIKA, 2006b). Tieto práce prinášajú nielen opis situácie, kategorizáciu a klasifikáciu ostrovov slovenského jazyka podľa vymedzených kritérií, ale ešte niečo navyše – práve to, čo sa dá nazvať „pozitívnu víziou“, ktorá je obsiahnutá v Dudkovej idei preventívnej lingvistiky. Neostáva len pri hypotézach o tom, ako by bolo možné posilniť vedomie jazykovej identity a po-

užívania minoritného jazyka, ale formuluje praktické imperatívy v jazykovom správaní, ktoré pri vytrvalom uplatňovaní môžu pomôcť pri udržiavaní a rozvíjaní komunikácie v minoritnom jazyku. Je to napr. desatoro odporúčaní, ktoré jednotlivec môže denne realizovať na každom kroku a konať tak drobnú, ale o to záslušnejšiu prácu pri záchrane svojho jazyka. M. Dudok je skeptický voči preskriptívnym zásadom do používania jazyka podľa jednej schémy, voči nekonečným mapovaniam jazykových situácií a teoretizovaniám. Verí, že revitalizácia funkcií menšinového jazyka sa viaže na jeho prirodzené, variabilné a frekventované používanie čo najširším spektrom používateľov. Nepopiera však dôležitosť inštitucionálnej podpory tohto procesu, lebo podľa neho zachovanie a rozvoj menšinového jazyka si vyžaduje zmenu „postojovej paradigmy“ používateľov, ku ktorej je možné dospieť malými krokmi a pestovaním dobrých komunikačných návykov.

Už J. Horecký a J. Bosák v medailóne k päťdesiatinám M. Dudka (2002, s. 156) vyzdvihovali, že jubilant „pestuje moderný kontrastívny výskum, a nielen obyčajné prirovnávanie“ a že „vychádza trochu z iných terminologických metodologických rámcov, na aké sme zvyknutí, pretože juhoslovanská jazykoveda bola dlhšie aj rozmanitejšie napojená na zahraničné lingvistické a kultúrne prúdy“. Internacionálny, intertextuálny a interdisciplinárny rozmer sa zafixoval v prácach M. Dudka ako jeho nevyhnutný štandard. Autor ho dosahuje konfrontáciou vlastných výskumných pozícií so stanoviskami renomovaných autorít v predmetnej oblasti (najmä sociolingvistiky), zohľadňovaním širokých súvislostí jazykovednej a spoločenskovednej reflexie, ale aj súvislostí, v akých funguje samotný objekt skúmania. Logickým prejavom interdisciplinárneho prístupu k jazyku je vnímavosť k otázkam jazykovej identity používateľov jazyka, komunikatívneho vedomia, jazykovej pamäti či diskurzu.

Mnohorozmernosti výskumného záujmu a záberu M. Dudka zodpovedá aj jeho bohatý vedecký jazyk, terminológia a invenčný spôsob verbalizácie a konceptualizácie jazykovedných tém. Za novátorské sa považujú jubilantove myšlienky o pluricentrickom vývine modernej slovenčiny ako jazyka, ktorý má svoje osobité existenčné podoby v heterogénnom priestore (v prostredí materského jadra slovenčiny, v prostrediach enkláv a diaspór). Divergentné aspekty fungovania jazyka M. Dudok vložil do pomenovaní pluricentrický vývin, pluricentrický jazyk či pluricentrickosť jazyka. Vedomý si zložitosti vývojového pohybu jazyka konceptualizuje si ho ako pulzovanie so všetkými sínusoidami, vzruchmi a útlmami, a nie ako konštantnú priamočiaru trajektóriu zo stavu A do stavu B. Na vyjadrenie nelinearity jazykových vývojových procesov potreboval M. Dudok v koncepcii termín, ktorý by určoval vývinovú tendenciu ako spojenie energie a smeru pôsobenia rozličných faktorov za určitých okolností. Základom vývinových tendencií a zmien v koncepte M. Dudka sú tzv. pulzačné vektory. Autor prostredníctvom nich ponúka takmer synergetický

spôsob uchopenia problematiky minoritných jazykov (slovenčiny) v prostredí mimo jazykového materského jadra, napr. v pozícii tzv. „hostujúceho kódu“.

Priatelia a znalci diela M. Dudka vnímajú jeho vedecký i poetický jazyk ako kultivovaný, výstižný a precízny nástroj invenčnej verbalizácie. Stretnúť sa s jazykom M. Dudka však znamená aj vysokú pravdepodobnosť počuť alebo čítať niektoré výrazy prvýkrát či už ako jeho autorskú inováciu, preklad alebo alternatívu k existujúcim výrazom. V jeho štúdiách ide napríklad o *historiát*, *lektický* (vejár), *zónolekt*, *regiolektálny* (tlak), *diaspórny* (popri *diasporálny*) *interdialektálny* (popri *interdialektný*). Najmä však v básnických zbierkach možno postretnúť všeličo nepoznané alebo aspoň dávno nepočuté. Napr. *Celebes*, *Ruberoid*, *krokva*, *osuhel*... A je to príjemné, pretože skôr než sa čitateľ pohne k slovníku alebo ku Googlu, môže si chvíľku predstavovať, ako autor na svojej (samozrejme lodnej) výprave na Celebes, Beomál alebo Altamíru náhodne z mora slov vyloví niečo ako *osuhel*. Dokonca sa môže stať čosi pochabé: že sa čitateľ napokon ku Googlu nevydá a nechá napríklad eufonický *Beomál*, aby mu vo vedomí len tak rezonoval... Ako arkánium.

Za posledných 10 rokov sa M. Dudok stihol venovať rozličným témam. Môžeme pozorovať jeho zaujatie praktickými otázkami kultúry jazyka, oblasti pravopisu (najmä písania srbských, chorvátskych, macedónskych atď. proprií), rozpracovanie jednej kategórie v rámci slovných druhov, sporadické príspevky z oblasti jazykovej kritiky a priebežné pripomínanie postáv a diel z histórie slovakistiky. Aj keď neprestal sledovať slovenčinu v jej enklávnom a diasporálnom fungovaní, zásadovo vstúpil aj do diskusií o fungovaní slovenčiny ako väčšinového jazyka v jej materskom prirodzenom prostredí, v slovenskom jazykovednom diskurze. V príspevku SLOVENSKÝ PRAVOPIS – OD „CHYBY“ K „PRAVIDLU“ podáva kritický komentár k súčasným Pravidlám slovenského pravopisu, ktoré považuje za „kultúrnu sústavu jazyka a súčasť jeho kodifikačnej paradigmy“. Očakáva, že PSP budú zdrojom prirodzených (pochopteľných a adekvátnych) regulačných mechanizmov jazyka v kontaktných situáciách, napr. pri preberaní a ustáľovaní nových a cudzojazyčných pomenovaní. Mrzí ho chaos, ktorý sa prejavuje v uvádzaní napr. balkánskych (ale aj poľských) proprií, a ktorý považuje za vonkajší dôsledok vnútornej rozpornosti pravidiel, ich neprímernej zotrvačnosti a absencie akéhosi jednotného reprezentatívneho a najmä ústretovejšieho postojového rámca k slovanským vlastným menám. Rámca, ktorý by umožňoval kultivovať používateľov slovenčiny, a nie zjednodušovať im percepciu až na hranicu kultúrnej negramotnosti, a tým aj skresľovať jazykový obraz slovanských reálií. Otázka M. Dudka, prečo PSP umožňujú obchádzať základný princíp zachovania identity vlastného (cudzojazyčného) mena pri jeho používaní v slovenčine (potrebu spoľahlivo identifikovať onymický objekt), stále nie je uspokojivo zodpovedaná a problematické príklady adaptácie sa v médiách objavujú cyklicky ako morský príboj.

Gramatickú vlnu jubilantovho záujmu o substituenty slovných druhov v jazyku reprezentujú práce ako napr. DEIKTICKÉ IDENTIFIKÁTORY V JAZYKU A KOMUNIKÁCI, DEIKTICKÉ IDENTIFIKÁTORY – JAZYKOVÝ A KOMUNIKAČNÝ STATUS, ktoré vyústili do syntetickej podoby jednej kapitoly DEIKTICKÉ IDENTIFIKÁTORY v kolektívnej monografii MORFOLOGICKÉ ASPEKTY SÚČASNEJ SLOVENČINY.

Pomerne mohutný prúd v jazykovednej reflexii M. Dudka tvoria kognitívne orientované práce o jazykovej identite jednotlivcov aj národných celkov o jazykovej pamäti vo viacjazyčnom prostredí o komunikatívnom vedomí používateľov jazyka v enklávach a diaspórach. Presvedčenie jubilanta o nevyhnutnosti (cieľu primeranej) kategorizácie jazykových jednotiek, ale aj kritérií na ich hodnotenie leitmotivicky presvita najmä od práce JAZYKOVÁ IDENTITA, JAZYKOVÁ REPREZENTÁCIA A KATEGORIZÁCIA V LEXIKOGRAFICKOM DISKURZE: TEXTOVÝ SVET HÚB, ďalej rozvíjané najmä na materiáli mykologickej nomenklatúry.

Pulzačné vektory v diele M. Dudka pôsobia viacsmerne aj z časového hľadiska. Jubilantova reflexia je síce zakotvená v prítomnosti, ale presahuje aj smerom do budúcnosti (napr. v súvislosti s ideou preventívnej lingvistiky) i do minulosti (napr. v otázkach jazykovej kolektívnej pamäti). V retrospektíve M. Dudok verejnosti pripomenul napr. jazykovedné dielo Juraja Ribaya a jeho názory na diverzifikáciu slovenčiny, pohrebné kázne Samuela Borovského, bračský diskurz v diele M. Kukučina alebo Slovákov na srbskom gymnáziu v Sriemských Karlovciach.

V súvislosti s históriou vzniku časopisu Slovenská reč M. Dudok (2003) priblížil zásluhy J. Petrikovicha ako „prvého sponzora“ nášho časopisu, ale aj ako vplyvného intelektuála v prostredí dolnozemsých Slovákov začiatkom minulého storočia. Mimoriadne zaujímavo však pôsobí postreh M. Dudka o úlohe nášho časopisu v historických súvislostiach. Podľa neho „časopis Slovenská reč počas celej svojej existencie hral kopernikovskú paradigmatickú hru“. Ako to myslel a čo to znamená? Je to len myšlienkový podnet, metafora, alebo bola Slovenská reč naozaj objektom kopernikovského obratu v slovenskej jazykovede? Že je nástrojom transcendentného poznávania, teda poznávania jazyka a zároveň vlastnej jazykovednej reflexie? Za všetkých zúčastnených v slovenskorečovej paradigmatickej hre veríme, že áno. Táto myšlienka má v sebe mnoho energie, z ktorej môžu čerpať ďalšie partie. Dudkov štýl stavania otázok a odpovedí zblízka aj zďiaľky, od známej paluby stola, z exotického bieleho ostrova alebo piateho poschodia žita má svoj podiel na tom, že táto hra v modernej slovenskej jazykovede nebola za jeho čias nudná ani strohá. Jubilantovi by sme do ďalších poetických aj jazykovedných plavieb chceli zaželať, aby nestrácal zdravie, dych a elán, pozitívne vízie, poetické inšpirácie, krehké istoty na palube tvorivého stola a predovšetkým mistrál z plachiet svojho života.

Literatúra

- BALAŠEVIĆ, Đorđe: Panonski mornar. <http://lyrics-keeper.com/en/djordje-balasevic/panonski-mornar.html#ixzz2DGJjRntO>
- DUDOK, Miroslav: Ján Petrikovich a Slovenská reč. In: Slovenská reč 1932 – 2002. Ed. Slavomír Ondrejovič. Bratislava: Veda 2003, s. 93 – 98.
- DUDOK, Miroslav: Celebes, Celebes. Slovenské vydavateľské centrum: Báčsky Petrovec 2012, 103 s.
- HORECKÝ, Ján – BOSÁK, Ján: Profesor Miroslav Dudok – náš nový päťdesiatnik. In: Jazykovedný časopis, 53, 2002, č. 2, s. 155 – 156.
- MARIČOVÁ, Anna: Miroslav Dudok – básnik zo záľuby, jazykovedec z povolania. In: <http://slovacki-zavod.org.rs/sr/izmogugla/pregled/8282>
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Jubileum profesora Miroslava Dudka. In: Nový život. č. 3 – 4, 2004, s. 217 – 218.

JUBILEUM DOCENTKY OLĚGY ORGOŇOVEJ

Alena Bohunická

*Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Gondova 2, 814 99 Bratislava, e-mail: alenka.bohunicka@gmail.com*

Tohto roku oslávila jubileum nie vysoké, avšak na pohľad aj tak neuveriteľné, bratislavská slovakistka, vysokoškolská pedagogička a vedúca Katedry slovenského jazyka na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského doc. PhDr. Oľga Orgoňová, CSc.¹

Študentské roky, odborný rast i profesijné pôsobenie jubilantky sú späté s Univerzitou Komenského v Bratislave. Štúdium učiteľstva francúzštiny a slovenčiny tu absolvovala v rokoch 1981 – 1986. V roku 2003, keď som francúzštinu študovala ja, sa romanista, doktor Igor Považan, ktorý študentov rád motivoval vzormi, pred nami – poslucháčkami sa nonšalantne zamyslel a vybavil si študentku spred dvadsiatich rokov, ktorá mu ostala vrytá v pamäti vďaka svojmu mimoriadne vyvinutému zmyslu pre nuansy slovenčiny. Hovoril o Oľge Romanovej. Jej postgraduálne zameranie už napĺňala len slovakistika, ktorú prednášala od roku 1986 ako asistentka na Katedre slovenského jazyka, avšak ani francúzština nezostala úplne mimo bádateľského obzoru. V roku 1997 obhájila kandidátsku dizertačnú prácu s názvom GALICIZMY V SLOVENČINE, vypracovanú pod odborným tutorstvom prof. J. Dolníka. V nej skĺbila záujem o slovenčinu a francúzštinu i erudíciu v odbore romanistiky aj slovakistiky pri výskume témy, ktorej sa dovtedy nevenovala systematická pozornosť – lexike

¹ Súpis prác doc. PhDr. O. Orgoňovej, CSc., za roky 1987 – 2011 uverejňujeme na adrese: www.juls.savba.sk/ediela/sr/2012/bibliografia

francúzskeho pôvodu v slovenčine. Kvalifikáciu si jubilantka zvýšila v roku 2004 a na základe habilitačného spisu SLOVENSKO-FRANCÚZSKE JAZYKOVÉ VZŤAHY sa stala docentkou v odbore slovenský jazyk. Na ďalší z vrchných stupienkov vedeckej kariéry vystúpila dvadsiateho prvého apríla tohto roku, teda deň pred svojim životným jubileom, keď pred Vedeckou radou Univerzity Komenského v Bratislave úspešne absolvovala profesorskú prednášku s názvom SÚČASNÁ SYNCHRÓNNA LINGVISTIKA AKO PREDMET JAZYKOVEDNÉHO VÝSKUMU.

Pre lingvistického ducha Oľgy Orgoňovej sú výstižné príznaky ako kritický, didaktický či dynamický. Sebakritika, ale neraz i nebojácna kritickosť voči vlastným učiteľom bola v základe jej lingvistického sebaurčenia a autonómneho napredovania. Nenútená didaktickosť sa smerom ku študentom prejavuje v schopnosti podať myšlienkové abstrakcie spôsobom nielen zrozumiteľným, ale i prítiažlivým, na čom má výdatný podiel jej príslovečná rečnícka pôsobivosť a pedagogický temperament. Dynamika ducha sa ukazuje v predmete výskumu i v metodologických prístupoch, ktoré v jednotlivých fázach vedeckej činnosti prevládali. Kľúčové témy výskumu by sme v chronologickom poradí mohli zoradiť nasledovne: lexikologické a štylistické aspekty kontaktu slovenčiny a francúzštiny, neologizácia slovenskej lexiky, diskurzna analýza so zameraním na reklamný diskurz, politický diskurz a mládežnícky diskurz, etnokultúrny základ slovenskej lexiky. Prvá vedecká monografia GALICIZMY V SLOVENČINE (1998) dokladá, že hoci sa francúzština v súčasnosti nepodieľa významnejšie na obohacovaní slovenskej lexikálnej zásoby, tento jazyk bol významným zdrojom kvantitatívneho obohacovania slovenčiny v 19. storočí. Zároveň sa tu analyzujú kvalitatívne zmeny, ktoré v slovenčine prebehli v súčasnosti. Práca poskytuje prehľad historických podmienok prieniku galicizmov do slovenčiny, ale hlavne systémovolingvistickú analýzu galicizmov z gramatického, slovotvorného a sémantického hľadiska. V roku 2002 publikuje O. Orgoňová vedeckú monografiu SLOVENSKO-FRANCÚZSKE JAZYKOVÉ VZŤAHY, kde sa téma galicizmov rozširuje o štylistický rozmer jazykových kontaktov slovenčiny a francúzštiny prostredníctvom štylistickej interpretácie prekladov umeleckých textov z francúzštiny do slovenčiny a naopak. Kniha naznačuje posun autorkinho bádania od paradigmatického slova smerom k textu a kontextu. Tento posun je ireverzibilný, jubilantkinu bádateľskú zvedavosť budú čoraz väčšími podnecovať otázky uplatnenia jazyka v kontexte času, priestoru, používateľov. Dôkazom je učebnica POUŽÍVANIE JAZYKA, ktorá vychádza v roku 2010 v spoluautorstve s prof. J. Dolníkom. Posolstvo učebnice spočíva v presvedčení o užitočnosti reflektovania jazykových javov v spätosti s kognitívnym, sociálnym a kultúrnym svetom používateľov. Nakoľko práca sprístupňuje čitateľovi viacero výskumných koncepcií, nabáda hlavne študentov k uvedomovaniu si možnosti plurality pri poznávaní jazyka. Kľúčovými témami v POUŽÍVANÍ JAZYKA sú jazykové stvárnenie sveta (s dôkladným výkladom americkej teórie jazykovej relativity Sapira a Whorfá i neohumboldtizmu repre-

zentovaného L. Weisgerberom), diskurz (s analýzami politického, reklamného a mládežníckeho diskurzu), výklad štýlu a interkultúrneho porozumenia s ohľadom na princíp racionality a iracionality a napokon axiologická stránka používania jazyka. *POUŽÍVANIE JAZYKA* je učebnicou, ktorá neposkytuje poučky, ale navádza k aktivite, viacaspektovému uvažovaniu o jazyku, ktoré majú obaja autori na zreteli i vo svojom pedagogickom pôsobení. Napokon, v roku 2011 obohacuje Oľga Orgoňová lexicologický fond učebnicou *LEXIKOLÓGIA SLOVENČINY. UČEBNÉ TEXTY A CVIČENIA* (spoluautorka Alena Bohunická, 2. doplnené vydanie v roku 2012), kde sa okrem kapitol s výkladom lexikálneho systému znova naznačuje alternatívny prístup k lexike, a to nadväzujúc na etnometodológiu a etnolingvistiku. Významy a hodnoty lexikálnych jednotiek sa reflektujú cez vzťah ku kultúrnemu zázemiu používateľov. Kľúčové kapitoly učebnice podávajú výklady k monosémickej i polysémickej lexike, slovtvorbe, suprasémantike a dynamike lexikálnych jednotiek.

Štylistika, lexikológia a lingvistická pragmatika, ktoré dominujú v odborných prácach, sú i hlavnou náplňou pedagogickej činnosti doc. Orgoňovej. Je hlavnou garantkou kurzov zo slovenskej lexikológie a štylistiky pre študentov jednodobového štúdia, učiteľstva i prekladateľstva a ako jediná realizačne zabezpečuje predmet lingvistická pragmatika. Nad rámec tejto obligátnej úlohy je Oľga fakultatívne i skautkou mladých lingvistov. Zo študentských čias ju poznám ako pedagogičku pripravenú vždy a kdekoľvek rozvíjať učené rozhovory so študentmi – v učebni po hodine, na chodbách cestou na ďalšie vyučovanie, v kabinete počas konzultačných hodín, ale i mimo nich, na schodisku či na priechodovej zebre medzi Šafárikovým námestím a Gondovou. Je vnímavá voči študentom, ktorých záujem o jazyk je perspektívny, a takým ponúka príležitosti tvorivo sa prejaviť. Dráha nejedného terajšieho doktora philosophiae začala nabádaním docentky Orgoňovej na „švočku“, pokračovala povzbudením, aby si vyplnil prihlášku na lingvistickú konferenciu, vybraným študentom sa nebála ponúknuť ani spoluautorstvo na spoločnej štúdií, doktorandov aktívne zapájala do riešenia grantových úloh a takto poskytovala mnohé ďalšie primerané stimuly vedúce k odbornému rastu zverencov. Túto jej záslužnú prácu namierenú ku študentom ocenil v roku 2006 rektor Univerzity Komenského udelením akademickej pochvaly. K ďalším významným oceneniam pedagogickej a vedeckej práce doc. PhDr. Oľgy Orgoňovej, CSc. patrí Strieborná medaila Filozofickej fakulty UK, ktorou ju vyznamenal dekan Filozofickej fakulty v roku 2012 pri príležitosti životného jubilea.

Jubilantka počas svojej kariéry vyvíjala výskumnú a pedagogickú činnosť nielen na domácej pôde, ale absolvovala viacero pobytov v zahraničí, kde prednášala o slovakistike či venovala sa priamo výučbe slovenčiny. Z mnohých zahraničných pobytov možno spomenúť, že v rokoch 1998 – 2001 žila so svojou rodinou vo francúzskom Bordeaux, kde bola lektorkou slovenského jazyka a kultúry na Univerzite

Bordeaux III. V roku 2002 hosťovala na Univerzite vo fínskej Tampere, kde viedla intenzívny kurz slovenského jazyka a kultúry. V roku 2003 poskytla cyklus prednášok o inovačných trendoch v slovenskej lexike na Sliezskej univerzite v Katoviciach. V Poľsku prednášala aj v roku 2004, kedy oboznamovala študentov Jagiellovskej univerzity v Krakove s jazykom a štýlom slovenskej reklamy. Na pozvanie Rady národnostnej menšiny Slovákov vo Vojvodine prednášala v roku 2005 v Srbsku na Univerzite v Novom Sade a Slovenskom gymnázium v Báčskom Petrovci. V roku 2008 nasledovali prednášky na Univerzite v Ľubľane o neologizácii slovenčiny a štylistike slovenčiny a napokon v roku 2010 návšteva Univerzity Palackého v Olomouci spojená s prednáškami o diskurze slovenskej mládeže, reklamnom diskurze v priestore Slovenska a Česka a o politickom diskurze.

O. Orgoňovej patrí významný podiel na riešení viacerých grantov VEGA, menovite PRINCÍPY STAVBY, VÝVINU A FUNGOVANIA JAZYKA, SLOVENSKÝ JAZYK A KOMUNIKÁCIA V SÚVISLOSTIACH, ŠTÝL A KULTÚRA, RACIONALITA A IRACIONALITA V ŠTÝLE, aktuálne je hlavnou riešiteľkou grantového projektu DISKURZNÁ ANALÝZA: POROZUMENIE a zástupkyňou hlavného riešiteľa projektu CUDZOSŤ V SLOVENSKOM JAZYKOVO-KULTÚRNYM PROSTREDÍ. V súčasnosti zastáva členstvo vo viacerých vedeckých útvaroch, je členkou komisie vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva SR VEGA, Vedeckého grémia Studia Academica Slovaca a Slovenskej jazykovednej spoločnosti, od roku 2011 pôsobí v redakčnej rade časopisu Slovenská reč. Od roku 2007 je editorkou rady zborníkov s názvom JAZYK A KOMUNIKÁCIA V SÚVISLOSTIACH, v ktorých sú publikované štúdie z rovnomennej medzinárodnej konferencie pravidelne organizovanej Katedrou slovenského jazyka. Ostatných päť rokov uplatňuje jubilantka svoje organizačné a manažérske schopnosti ako vedúca Katedry slovenského jazyka na Filozofickej fakulte. Toto pôsobenie nie je vôbec bezpríznakové. Pod jej vedením katedra funkčne využíva svoj personálny potenciál a radí sa medzi špičku fakulty. Homeostázu katedry nezabezpečuje docentka Orgoňová len riadením, ale i radením sa so svojimi staršími a mladšími kolegami. Vie ľudí dlhodobo motivovať k výkonu, ale v správny čas i spoločensky rozptýliť, združiť najmladších i bývalých zamestnancov katedry napríklad v podobe obľúbených, každoročne organizovaných katedrových vianočných večierkov s vlastnoručne pripravenou kapustnicou. Vyváženosť dvoch základných elementov – profesionality a ľudskosti – je jednak základom zdravého fungovania pracoviska, ktoré vedie už druhé funkčné obdobie, a jednak v nej tkvie úcta a rešpekt, ktorým sa jej dostáva od študentov.

Jar, do ktorej sa jubilantka 22. apríla v roku 1962 narodila rodičom Oľge a Leopoldovi Romanovcom, ako ročné obdobie po celý rok trvá v duši, ktorá prekvitá nápadmi, pôsobí obnovne na svoje okolie a zasahuje ho energiou. Zdravá kritickosť a vízia obnovy ju vedú k tomu, že plodí impulzy na zmeny, ktoré v konečnom dôsledku prinášajú osôh širšiemu kolektívu, inštitúcii, spoločnosti. Takto sa pričínila

o nejednu inováciu v študijných programoch katedry, v školskej legislatíve i vo fakultnom prostredí. Do ďalších rokov jubilujúcej docentke Oľge Orgoňovej želám, aby tento hybný moment obnovy mal naďalej účinky na jej zdravie, učiteľský temperament i vedeckú invenciu, a to za podpory rodiny a kooperujúcich kolegov.

ZA FERDINANDOM BUFFOM

(* 22. 1. 1926 – † 21. 5. 2012)

Miloslav Smatana

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava
e-mail: miloss.juls.savba.sk*

V máji roku 2012 nás navždy opustil významný slovenský jazykovedec, bývalý dlhoročný vedúci vedecký pracovník Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, doc. PhDr. Ferdinand Buffa, CSc. Jeho vedou naplnená životná púť sa ukončila na rovnakom mieste, kde sa 22. januára 1926, teda pred 86 rokmi začala – v severoša-rišskej obci Dlhá Lúka pri Bardejove.

Spätosť s rodným krajom, reč tamojších obyvateľov a prirodzené sociálno-komunikačné kontakty tejto oblasti s poľským územím determinovali Buffove budúce vedecké nasmerovanie, ktoré sa postupne vyformovalo do niekoľkých základných oblastí. V jeho širokom spektre vedeckého bádania a pôsobenia dominuje najmä výskum slovenských nárečí s osobitným zameraním na rodné šarišské nárečia, výskum v oblasti slovenskej terminológie, špeciálne botanického názvoslovía, komparatívna jazykovedná slavistika a v neposlednom rade aktivity spojené s dlhoročnou pedagogickou činnosťou.

F. Buffa po absolvovaní gymnázia v Bardejove opustil rodný kraj a počnúc rokom 1945 začal študovať slovenčinu a filozofiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Už počas štúdia prišiel mladý študent do kontaktu s poprednými predstaviteľmi slovenskej jazykovedy E. Paulinym a J. Štolcom, ktorí jeho záujmy podporili, utvrdili a nasmerovali na dialektologickú dráhu. Aj na ich podnet začal skúmať nárečie rodnej obce a výsledkom jeho prvého hlbšieho výskumu bola monografia NÁREČIE DLHEJ LÚKY V BARDEJOVSKOM OKRESE (1953), ktorá sa svojou charakteristikou jednotlivých jazykových rovín a hodnotným slovníkom nárečia tejto lokality stala na dlhý čas vzorom a metodickou predlohou pre práce podobného typu. Okrem toho sa F. Buffa už v tomto období zúčastňoval terénnych výskumov a získaval nárečový materiál pre pripravovaný projekt ATLAS SLOVENSKE-

HO JAZYKA. Táto činnosť vyprofilovala jeho neskoršiu účasť na prípravách a realizácii tohto významného a priekopníckeho diela slovenskej dialektológie.

Hneď po vysokoškolskom štúdiu úspešne završenom doktorátom (1950) nastúpil F. Buffa do terminologického oddelenia vtedajšieho Ústavu slovenského jazyka SAV v Bratislave. V roku 1959 prešiel do dialektologického oddelenia, ktoré od roku 1962 takmer desať rokov pracovalo pod jeho vedením. Pracovníkom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra bol až do odchodu do dôchodku v r. 1986.

Na pôde jazykovedného pracoviska sa spočiatku mladý dialektológ popri výskume nárečia intenzívne venoval aj otázkam terminológie. Stal sa aktívnym členom viacerých terminologických komisií a podieľal sa na zjednocovaní a ustáľovaní slovenského odborného (najmä technického a prírodovedného) názvoslovía. Skúsenosti z tejto oblasti zúročil v kandidátskej práci VÝVIN SLOVENSKEJ BOTANICKEJ NOMENKLATÚRY, ktorú v r. 1960 obhájil a získal hodnosť kandidáta filologických vied. V tomto čase vzniklo viacero jeho príspevkov z oblasti terminológie, ktoré publikoval vo forme štúdií, správ či recenzií, napríklad O MEDZINÁRODNOSTI V TERMINOLÓGII (1953), VYUŽITIE ADJEKTÍVA V NOMENKLATÚRE (1954), PRODUKTÍVNOSŤ V TERMINOLÓGII (1956), K PROBLÉMU SLOVENSKEJ ODBORNEJ TERMINOLÓGIE (1963) a pod. Neustále sledoval otázky botanickej nomenklatúry, rozvíjal svoje predchádzajúce vedecké závery, porovnával zahraničné výsledky s domácim výskumom. Novozískané poznatky a obhájená kandidátska práca sa tak stali východiskom pre publikáciu VZNIK A VÝVIN SLOVENSKEJ BOTANICKEJ NOMENKLATÚRY (1972), ktorá originálnym spôsobom predstavila vývin a stylistické diferencovanie domáceho odborného názvoslovía.

Popri početných vedeckovýskumných aktivitách prednášal F. Buffa od roku 1958 poľský jazyk na Katedre slavistiky a indoeuropeistiky FF UK v Bratislave, kde sa v roku 1966 habilitoval. Prepojenie pedagogickej činnosti s bádania v oblasti polonistiky signalizujú viaceré knižné či učebnicové výstupy. Už v roku 1957 vyšla jeho KONVERZAČNÁ PRÍRUČKA POEŠTINY SO STRUČNOU GRAMATIKOU A SLOVNÍČKOM A V ROKU 1968 UČEBNICA POEŠTINY PRE SAMOUKOV. F. Buffa stojí aj za zrodom dvojdielnej GRAMATIKY SPISOVNEJ POEŠTINY s časťami 1. HLÁSKOSLOVIE A TVAROSLOVIE (1964) a 2. TVORENIE SLOV. SKLADBA. POESKO-SLOVENSÝ SLOVNÍČEK GRAMATICKÝCH NÁZVOV (1967) a je spoluautorom stredného POESKO-SLOVENSKEHO A SLOVENSKO-POESKEHO SLOVNÍKA (1975). Komparatívny aspekt na slovensko-poľskej báze uplatnil vo viacerých pozoruhodných štúdiách, napr. K CHARAKTERISTIKE DVOJSLOVNÝCH NÁZVOV V POEŠTINE A V SLOVENČINE (1963), O TZV. SLOVENSÝCH PODSTATNÝCH MENÁCH V POEŠTINE A V SLOVENČINE (1967), O ZHODÁCH MEDZI POEŠTINOU A SLOVENČINOU (1975) a i.

Prelínanie a vzájomnú koreláciu Buffových odborných záujmov signalizuje viacero odborných prác z 50. a 60. rokov, ktorými tematicky pokračoval v prezentácii nárečia rodnej obce a oblasti Šariša, napr. Z NÁREČOVÝCH NÁZVOV RASTLÍN V DLHEJ LÚKE V SEVERNOM ŠARIŠI (1957), K CHARAKTERISTIKE OSOBNÝCH MIEN V SEVEROŠARIŠSKEJ OBCI

DLHÁ LÚKA (1961), ZASTARANÉ A ZASTARÁVAJÚCE PRVKY V SEVEROŠARIŠSKOM NÁREČÍ (1966) a pod. Významné a osobitné miesto v tejto oblasti výskumu zastáva prakticky komplexné dielo ŠARIŠSKÉ NÁREČIA, ktoré v rokoch 1972 – 1974 vychádzalo v zborníkoch ŠARIŠSKÉ MÚZEUM V BARDEJOVE a NOVÉ OBZORY po častiach na pokračovanie a prinieslo podrobné rozdelenie opisovaných nárečí spolu s detailnou charakteristikou jednotlivých nárečových rovín. Po takmer 20 rokoch vyšla táto jedinečná práca pod rovnakým názvom v podobe ucelenej monografie vo vydavateľstve Veda (1995).

F. Buffá sa paralelne s ostatnými aktivitami venoval prácam na rozbehnutom vyššie avizovanom atlasovom projekte a publikoval viacero invenčných štúdií, ktoré mapovali systém hláskoslovia a tvaroslovia slovenských (a zvlášť východoslovenských) nárečí a priamo tak súviseli s problematikou pripravovaného atlasu, napríklad K OTÁZKE VÝSKUMU SLOVOTVORNEJ STRÁNKY SLOVENSKÝCH NÁREČÍ (1965), MÄKKÉ SYKAVKY VO VÝCHODOSLOVENSKÝCH NÁREČIACH (1966), O MONOGRAFICKOM VÝSKUME TVORENIA SLOV V SLOVENSKÝCH NÁREČIACH (1967), SLABIČNÉ R, L VO VÝCHODOSLOVENSKÝCH NÁREČIACH (1969), O VÝSKUME A ATLASOVOM SPRACOVANÍ SLOVOTVORNEJ STRÁNKY SLOVENSKÝCH NÁREČÍ (1971), O SLOVOTVORNÝCH VARIANTOCH V SLOVENSKÝCH NÁREČIACH (1974) a pod.

Úspešný dialektológ si pozorne všímal pohyb v slovenských nárečiach a dynamiku ich vývoja v súvislosti so spoločensko-hospodárskymi zmenami na Slovensku a svoje zistenia predstavil vo viacerých pozoruhodných príspevkoch, napr. O VÝVINE SLOVENSKÝCH NÁREČÍ V SÚČASNOM OBDOBÍ (1975), SLOVENSKÉ NÁREČIA V PRÍTOMNOSTI (1975), O SÚČASNÝCH ZMENÁCH V SLOVENSKÝCH NÁREČIACH (1986) a i. V jeho štúdiách venovaných najnovším vývinovým trendom v nárečiach s ohľadom na aktuálny vývin v spisovnej slovenčine vystupuje na povrch celkom zreteľne sociolingvistický aspekt bádania.

Široký vedecký záber výskumnej práce F. Buffu preukazuje dokladá jeho obsažná a rozvetvená publikačná aktivita reprezentovaná početnými štúdiami a viacerými knižnými prácami, v ktorých sa snúbi dialektológia s odbornou terminológiou, spisovná a nárečová frazeológia, tematika tvorenia slov a slovnej zásoby a slovensko-poľská komparatistika. Buffove príspevky reagujúce na široké spektrum problémov nesú v sebe odraz pedantnej vedeckej a lingvistickej prípravy, prehľadne a kvalifikovane predstavujú spracúvaný jazykový materiál a prinášajú dôsledný opis podstaty skúmaného problému sprevádzaný štylisticky precíznym a kvalifikovaným výkladom teoretických záverov.

F. Buffá naplňa hodnotnými bádateľskými výsledkami všetky oblasti svojich záujmov, no výskum slovenských nárečí možno predsa len vnímať ako jeho prioritnú a nosnú pracovnú oblasť. V jeho práci neustále rezonujú rôznorodé aktivity a postupné završovanie prác súvisiace s veľkým atlasovým výskumom, v ktorom vedec naplno uplatnil svoj intenzívny a systematický záujem o otázky a problémy nárečovej lexikografie a tvorenia slov.

Už v r. 1964 pripravil v spolupráci s A. Habovštiakom DOTAZNÍK PRE VÝSKUM SLOVENSKÝCH NÁREČÍ II, prostredníctvom ktorého bol zhromaždený nárečový materiál pre slovotvornú a lexikálnu časť atlasu. Náročné prípravné práce na atlase vyústili v 60. a 70. rokoch do finálnej fázy, keď jeden z najvýznamnejších projektov slovenskej dialektológie dostal konkrétnu podobu. F. Buffa sa stal spoluautorom prvého zväzku ATLASU SLOVENSKÉHO JAZYKA. I. VOKALIZMUS A KONSONANTIZMUS (1968) a neskôr autorsky spracoval tretí zväzok TVORENIE SLOV (1978, 1981).

Súbežne s finalizáciou atlasových prác sa začína v slovenských dialektologických kruhoch objavovať myšlienka o príprave celonárodného nárečového slovníka. Tu sa Buffova výskumná práca na poli slovenských nárečí tvorivo prepojila s týmto ďalším významným slovenským nárečovým projektom. Stal sa spoluautorom a aktívne sa zúčastnil na tvorbe koncepcie i na redigovaní prvého zväzku SLOVNÍKA SLOVENSKÝCH NÁREČÍ (1994) a neskôr spolupracoval na druhom zväzku (2006).

Dôležitý medzník v Buffovom živote predstavuje rok 1986, kedy jazykovedec v plnom rozmachu svojich tvorivých síl odchádza do dôchodku, čo však v jeho prípade neznamená koniec tvorivého bádania a vedeckého výskumu. Opustil Bratislavu a vrátil na východ Slovenska do Prešova, kde externe prednášal na Prešovskej univerzite a naďalej sa venoval výskumnej práci.

Ak je pre prvé desaťročia Buffovej vedeckej činnosti typická mnohostranná výskumná, pedagogická a organizačná práca, završujúce decénia jeho vedeckého bádania charakterizuje cieľavedomá kulminácia výskumu priamočiaro ústiaca do syntetizujúcich záverov a vedeckých výstupov. Sprewádza ich vedecká akribia, minucióznosť a priezračnosť vedeckých formulácií, príznačnou je bádateľská rozhladenosť a schopnosť dokonalej analýzy i syntézy skúmaného problému, to všetko znásobené neobyčajnou pracovnou húževnatosťou a disciplinovanosťou.

Jeho prednostné oblasti vedeckého záujmu získavajú ešte výraznejšie kontúry, neustále publikuje a jeho tvorivá aktivita prináša mnohé podnetné štúdie venované slovotvornej a lexikálnej problematike slovenských nárečí, ich frazeológii a najaktuálnejšiemu vývinu v nárečiach. Oblasť tvorenia slov reprezentujú viaceré štúdie publikované hlavne v Slovenskej reči, napr. O DERIVAČNO-LEXIKÁLNEJ DIFERENCIÁCII V SLOVENSKÝCH NÁREČIACH (1985), SYSTÉMOVÁ A NESYSTÉMOVÁ SLOVOTVORNÁ DIFERENCIÁCIA NÁREČÍ (1985), O NÁREČOVÝCH SLOVOTVORNÝCH VARIANTOCH A SYNONYMÁCH (1988) a pod. a knižná práca ODVODENÉ ABSTRAKTÁ V SLOVENSKÝCH NÁREČIACH (1987).

Naďalej sa zviditeľňuje aj jeho výskum slovensko-poľských jazykových vzťahov, a to predovšetkým v podobe komparatívnych štúdií, resp. knižných prác o slovenskej a poľskej frazeológii. Za všetky možno spomenúť publikáciu O POESKEJ A SLOVENSKEJ FRAZEOLÓGII (1993) a štúdie POESKO-SLOVENSKÝ FRAZEOLOGICKÝ SLOVNÍK (1998), Z POESKO-SLOVENSKÝCH JAZYKOVÝCH VZŤAHOV (1998) a Z POESKO-SLOVENSKÝCH LEXIKÁLNYCH VZŤAHOV (2001).

Završujúcu podobu dostávajú aj Buffove výskumné záujmy súvisiace s frazeológiou slovenských a jemu najbližších nárečí, čoho odrazom sú napríklad štúdie *ZO SEVEROŠARIŠSKÝCH FRAZÉM O REČI* (1993), *KONFRONTÁCIA SEVEROŠARIŠSKÝCH A SPISOVNÝCH FRAZÉM TÝKAJÚCICH SA MEDZILUDSKÝCH VZŤAHOV* (1994), *K CHARAKTERISTIKE NÁREČOVEJ FRAZEOLÓGIE* (1995) a i.

K vedeckých vrcholom Buffovej tvorby v tejto oblasti patrí knižná práca *ZO SEVEROŠARIŠSKEJ FRAZEOLÓGIE* (1994), ktorá je svedectvom nesmiernej hojnosti frazém východoslovenských nárečí a dielo *SLOVNÍK ŠARIŠSKÝCH NÁREČÍ* (2004), predstavujúce jednu z nosných častí mozaiky obrazu o nárečiach, ktorých výskumu a opisu sa jazykovedec venoval po celý život.

F. Buffa zostal verný nielen svojmu nárečiu, ale i rodnému kraju a po rokoch dlhého pôsobenia v Bratislave pozdravil svojich rodákov v r. 2004 publikáciou *MOJA DLHÁ LÚKA* a popularizačnou knižkou *ODVEKÉ MÚDROSTI ŠARIŠSKÉHO EUDU*. Mnohé informácie o jeho živote a práci priniesla brožúrka *FERDINAND BUFFA – BIOGRAFICKÝ NÁČRT A BIBLIOGRAFICKÝ VÝBER* (2000) a filmový medailón *ČLOVEK UPROSTRED*, ktorý na námet Š. Liptáka spracovalo a pri príležitosti jazykovedcovho životného jubilea odvysielalo Košické televízne štúdio.

F. Buffa zanechal po sebe vedecké dielo nevšedného významu. Za mnohé vypovedajú viaceré vysoké ocenenia, ktoré mu boli počas jeho plodného života udeľené: stal sa držiteľom najskôr Striebornej a neskôr Zlatej čestnej plakety Ľudovíta Štúra za zásluhy v spoločenských vedách (1981, 1996), Dôstojníckeho kríža Radu zásluhy Poľskej republiky (1997) a Zlatej plakety za zásluhy o Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave (2001).

Ocenenia svedčia o mnohom, no vzácnu výpovednú hodnotu má najmä jeho pozoruhodné vedecké dielo, ktorým obohatil slovenskú jazykovedu a jazykovednú slavistiku o nové originálne poznatky. Na poli jazykovedy a na úžitok jej rozvoja zostane navždy výraznými písmenami zapísané jeho meno a celoživotná prínosná práca.

Requiescat in pace!

STOROČNICA VLADA UHLÁRA

Slavomír Ondrejovič

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava

e-mail: slavoo@juls.savba.sk

Pred sto rokmi (presne 16. novembra 1912) sa v obci Pažiť v topolčianskom okrese narodil Vlado Uhlár – najvýznamnejší neprofesionálny jazykovedec na Slovensku. Ako si možno ľahko overiť zo súborných personálnych bibliografií slovenských slovákistov a slavistov Ladislava Dvonča, pracoval predovšetkým v oblasti jazykovej kultúry, onomastiky, dialektológie, terminológie, dejín jazyka a recitačného umenia, no hranice jazykovedy i presiahol, keďže sa s istotou pohyboval aj v rajóne histórie a v archeológii. Po štúdiách na reálnom gymnáziu v Prievidzi a na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity (kde vyštudoval aprobáciu slovanská filológia – história) pôsobil najprv ako stredoškolský profesor na gymnáziu v Košiciach (1936 – 1938) a na učiteľskej akadémii v Prešove (1936 – 1938), neskôr na gymnáziu v Skalici (1946 – 1948), no najdlhšie bola jeho pôsobiskom Stredná priemyselná škola textilná a papiernická v Ružomberku (1948 – 1971), aby svoju pracovnú kariéru zakončil ako pracovník archívu Bavlnárskych závodov v Ružomberku. Zomrel 2. augusta 1996.

Vlado Uhlár aj v podmienkach stredného školstva sústavne sledoval výskum slovenského jazyka a sám aktívne doň prispieval. Tým tento synovec literárneho a divadelného kritika Ruda Uhlára a otec režiséra a dramatika, zakladateľa Stoky Blaha Uhlára, nadviazal na tradíciu z dávnejšej minulosti, keď aj stredoškolskí profesori mohli prispieť k rozvoju vedeckého života spoločnosti. Jeho činnosť možno označiť aj ako osvetovú v tom najlepšom zmysle, na ktorú mal mimoriadne dobré predpoklady: široké vedomosti z dejín slovenského jazyka a Slovenska, etnografie a archeológie Slovenska, no aj mimoriadnu výrečnosť a zápalistosť v prejave. Okrem iného je aj autorom Slovenskej gramatiky, ktorá vyšla vo viacerých vydaniach, no radi pripomíname i jeho dlhoročnú a plodnú autorskú účasť v časopise Slovenská reč (už od r. 1934/35, keď bol ešte univerzitným poslucháčom v Prahe).

Vlado Uhlár mal pritom – ako každý iný bádateľ – svoje obľúbené témy, ku ktorým sa opakovane vracal. Od začiatku mu ležal na srdci osud mäkkého *l* v spisovnej slovenčine. Na zastavenie procesu jeho zanikania, viditeľného najmä v pozíciách pred *e*, *i* a pred *i*-ovými dvojhĺskami, bol ochotný urobiť čokoľvek. Navrhoval napr. označovať mäkkosť tejto hlásky aj v grafike (teda aj písať *len*, *lipa*, *lieska*). V oblasti ortoepie a zvukovej stránky sa však venoval i viacerým ďalším problémom, z ktorých asi najväčšiu hodnotu majú štúdie o melódii a vetnom prízvuku v slovenčine a o výslovnosti slovenských dvojhĺások. Vlado Uhlár bol známy aj

tým, že sa oduševnene staval za zachovanie miestnych názvov typu Málinô Brdo, Ostrô, Železnô, Plačlivô a presadzoval aj štúrovské tvary typu mau, bou, dobrieho a pod. Hodná pozornosti v tomto kontexte je jeho štúdia Ľudovít Štúr a slovenčina v rodnom Uhrovci.

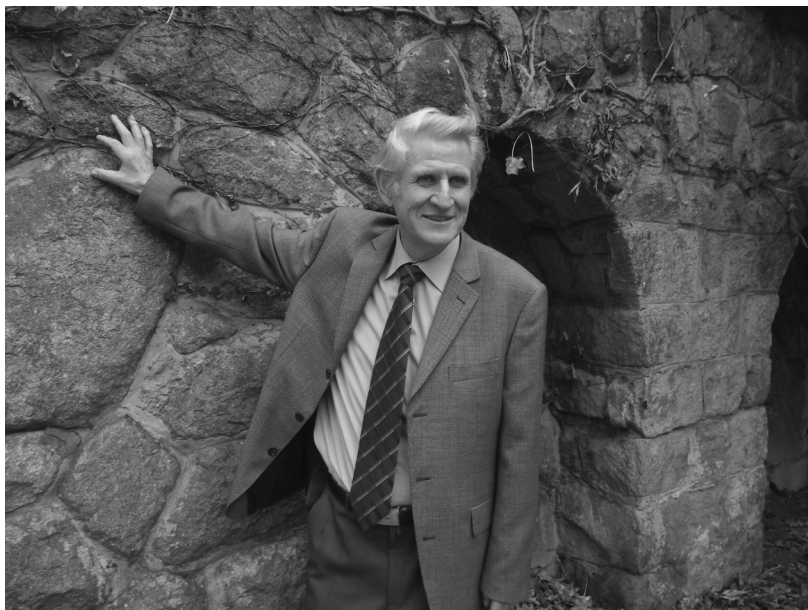
Viaceré Uhlárove príspevky najmä v prvej fáze jeho činnosti boli poznačené istým nádychom purizmu, čoho sa však postupom času úspešne zbavoval. Z hľadiska ustaľovania terminológie sú dôležité jeho príspevky z oblasti pradiarenstva, textilníctva a bavlnárstva, vydal aj samostatnú publikáciu Terminológia pradiarenstva (2. vyd. 1980). Písal celé série aj literárne zaujímavých historicko-etymologických príspevkov o zámkoch a hradoch, kúriách, hradiskách, furmanských krčmách či hostincoch na Slovensku, ktoré boli vo svojom čase veľmi populárne.

V rozsiahlej publikačnej činnosti V. Uhlára dominovali pochopiteľne najmä príspevky o otázkach jazykovej kultúry, normy a kodifikácie spisovnej slovenčiny. Čitateľsky obľúbené boli však i spomínané (špecificky „uhlárovské“) historicko-etymologické príspevky z vývinu slovnej zásoby slovenského jazyka a z výskumu vlastných mien, v ktorých veľmi invenčne objasňoval pôvod a význam mnohých chotárnych názvov. Odhaľoval v nich dovtedy neznáme etymologické a historické súvislosti a hodné pozornosti sú i dnes jeho príspevky z teórie a metodiky vyučovania materinského jazyka, umeleckého prednesu (známy bol aj ako dlhoročný člen poroty Hviezdoslavových Kubínov), rozbory jazyka a štýlu, čo všetko spolu potvrdzuje mimoriadnu šírku jeho kultúrnych záujmov. Väčšina jeho príspevkov sa opiera o štúdium v archívoch.

Aj keď Vlado Uhlár nebol profesionálnym jazykovedcom, vykonal veľa dôležitej práce pre poznanie nášho jazyka a šírenie týchto poznatkov v širokej verejnosti. Za to mu patrí aj dnes naše uznanie a vďaka.

V SLUŽBÁCH IDEÍ A IDEÁLOV JAZYKA

Rozhovor s Jurajom Dolníkom¹

Prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc. (nar. 20. 8. 1942 v Irse) je najvýraznejšou ideotvornou osobnosťou slovenskej jazykovedy vo výskume súčasného jazyka a teórie jazyka. Na Katedre slovenského jazyka FF UK v Bratislave učí študentov a doktorandov v kurzoch lexikálnej sémantiky, všeobecnej jazykovedy, lingvistickej metodológie, kulturológie a teórie komunikácie samostatne a kriticky myslieť. V JÚLŠ SAV, v oddelení súčasného jazyka, sa podieľa na riešení koncepčných a metodologických otázok jazyka a jazykovedy v rámci grantových projektov. Dlhé roky aktívne pracuje nielen v našej redakcii, ale aj v redakcii JAZYKOVEDNÉHO ČASOPISU a českého periodika SLOVO A SLOVESNOST. Jeho predsedníctvo v spoločnej odborovej komisii pre dok-

¹ Súpis prác prof. PhDr. J. Dolníka, DrSc., za roky 2002 – 2011 uverejňujeme na adrese: www.juls.savba.sk/ediela/sr/2012/bibliografia

torandské štúdium vo vednom odbore slovenský jazyk, ako aj vo filologických vedách a vedách o umení, ovplyvňuje smer, štýl a hodnotovú orientáciu súčasného i budúceho uvažovania a písania o jazyku na Slovensku. Za posledných desať rokov architektúru ideí J. Dolníka najvýraznejšie reprezentujú principiálne a syntetické diela ako LEXIKOLÓGIA (2003), PRINCÍPY JAZYKA (spoluaut. J. Mlacek a P. Žigo), VŠEOBECNÁ JAZYKOVEDA (2009) a TEÓRIA SPISOVNÉHO JAZYKA SO ZRETELOM NA SPISOVNÚ SLOVENČINU (2010). Rozličným aspektom jazyka a vzťahom medzi jazykom a jeho používateľmi sa venuje v prácach SÚČASNÁ SLOVENČINA A JEJ PROBLÉMY (2007), JAZYK A KULTÚRA (2009), POUŽÍVANIE JAZYKA (2010, spoluaut. O. Orgoňová), JAZYK – ČLOVEK – KULTÚRA (2010) alebo najnovšie SILA JAZYKA (2012). Inicioval, koncepčne a editoricky „zastrešil“ kolektívne dielo MORFOLOGICKÉ ASPEKTY SÚČASNEJ SLOVENČINY (2010). Ako architekt ideí považuje za dôležitú aj kritickú reflexiu a rekonštrukciu existujúcich konceptov v našom jazykovednom diskurze, ktorá sa môže zdať „búraním chrámov“ – napríklad pri výklade bohemizmov v súčasnej slovenčine, jazykových stereotypov alebo pri identifikovaní kultových objektov v slovenskom jazykovom prostredí. Vo väčšom rozsahu a možno radšej sa však J. Dolník venuje zakladaniu rozličných nových „stavebných kameňov“ pre alternatívne teoretické konštrukty chápania jazyka v jeho prirodzených vzťahoch medzi systémom jazyka, jednotlivcom, jazykovým kolektívom, jeho kultúrou, kultivátormi a vedou (jazykovedcami). V týchto súvislostiach nastolil koncept jazykového systému ako kognitívnej reality (2003), koncepciu prirodzenej morfológie spisovnej slovenčiny (2005), jazykovej komunikácie ako asimilačno-akomodačného porocesu (2006), koncept egolingvistiky (2008), koncepčný rámec jazykového poradenstva (2009), princíp orientačnej hodnotovej preferencie u používateľov jazyka, xenolingvistiky (2011) a mnohé iné, ktoré čakajú na tvorivé rozvinutie. Na to však, ako prízvukuje J. Dolník v TEÓRII SPISOVNÉHO JAZYKA, treba mať vlastné stanovisko, ktorého základné súradnice a stavebné zložky sa odvíjajú od toho, ako vnímame vzťah medzi reálnym a ideálnym v skúmanom objekte. Pretože to ideálne má základ v reálnom a, naopak, to reálne potrebuje nachádzať v ideálnom (v ideách a ideáloch) svoju perspektívu.

Pán profesor, tento rozhovor je motivovaný predovšetkým vašim životným jubileom, ale práve u vás je ťažké predstaviť si, že by jeho pripomenutie malo byť niečím iným než oslavou tvorivej práce na poli jazykovedy a slovenskej reči v jej najklasickejšom médiu – Slovenskej reči. Pred 28 rokmi tu vyšla vaša prvá štúdia VZŤAHY MEDZI VÝZNAMAMI V POLYSÉMICKÝCH SLOVÁCH (1987, č. 6, s. 329 – 337), kde ste definovali a vymedzovali vzťahy jednotlivých sém viažucich sa k jednej lexéme. Pamätáte sa na tento článok aj v kontexte jeho kauzálnu-dôsledkových súvislostí (čo mu predchádzalo, prečo práve polysémia, či vzbudil ohlas a aký?) A ďalej: Je nejaký rozdiel medzi tým, čo vás profesionálne zaujímalo vtedy a zaujíma dnes? V čom by ste videli tento

rozdiel, ak predpokladáme, že sa v priebehu takmer 30 rokov menil jazyk, ale aj skúmajúci subjekt a výsledok jeho reflexie?

Na tú štúdiu si pamätám veľmi dobre, lebo som ju využil aj v kompendiu LEXIKOLÓGIA, ktorá vyšla prvý raz v roku 2003. Verejne som vstúpil do lingvistiky prácou o lexikálnom význame, takže záujem o viacvýznamovosť bol logickým krokom v postupnosti poznávania lexikálnej sémantiky. Vtedy sme boli napojení najmä na vyspelú sovietsku lexikológiu a náuku o znaku a usilovali sme sa o to, aby sme na tej úrovni opisali aj lexikálne jednotky v slovenčine, a sám som sa pokúšal o posunutie lexikálnosémantickej teórie.

Tá štúdia sa hneď dostala do odborného komunikačného obehu, lebo slovo bolo v tom období atraktívnym predmetom výskumu (aj) slovenskej jazykovedy. Aj moje lingvistické uvažovanie bolo v tom období v područí kategórií systém, štruktúra, zákonitosť, funkcia, jazyk a reč, ale najmä pod tlakom skúseností z pedagogického narábania s jazykom som pociťoval a nescelo som si aj uvedomoval, že čosi tu celkom nesedí. Vedecky sme opisovali jazyk, ale opisom sme si ho vlastne konštruovali, považujúc za samozrejmé, že identifikujeme skutočný jazyk. Na reálny jazykový život sme hľadali cez tento konštrukt, jazyk sme nehľadali v živote jeho nositeľov. Paradigma nepustila.

Teraz sa, samozrejme, dívam na veci inými očami a z inej perspektívy. Začalo sa to tým, že som si s plnou vážnosťou položil otázku zmyslu nekonečných analýz a opisov jazykových štruktúr a ich funkcií a nedokázal som nájsť uspokojivú odpoveď na ňu. Prišiel som k záveru, že sa treba posunúť k vysvetľovaniu jazyka, a tak som sa vydal na dráhu explanačnej lingvistiky, ktorá ma najprv priviedla k logicky orientovanej explanácii, ale čoskoro som pociťil potrebu konfrontácie s interpretačnou explanáciou, ktorá čoraz viac ovláda sociálno-kultúrne vedy. To si však žiadalo vstúpiť do sfér týchto vied, vied zameraných na človeka, spoločnosť a kultúru a pozorovať jazyk v tomto kontexte. A tu som našiel pre seba aj zmysel poznávania jazyka: prostredníctvom poznávania jazyka vnikať do tajov ľudskej duše a ducha mikro- aj superkolektívov a potom z tejto perspektívy vyvodzovať závery pre praktickú duchovnú činnosť a prax.

Kým na začiatku svojich výskumov som sa upriamoval na jazyk, pričom jeho používatelia boli v úzadí mysliac si, že takto ho môžem najlepšie opísať a vysvetliť, teraz je v popredí jazyk vnímaný, prežívaný, hodnotený, reflektovaný jeho používateľom ako psychologickou aj sociálnou bytosťou.

Vaše práce sú všeobecne známe. Málo sa však vie o začiatkoch vašej profesionálnej cesty k jazykovede, o tom, kedy a čo podnietilo váš záujem o jazyk a jeho skúmanie. Nie je bez zaujímavosti (a vaše štúdie naznačujú, že asi ani bez relevance), že jazykové prostredie a najbližší ľudia determinujú jazykové po(vedomie), for-

mujú rôzne druhy sociálnych aj individuálnych štandardov, podnecujú vnímanie a intelektuálne smerovanie jednotlivcov. Mali ste nejaký vzor, autoritu, ktorá vzbudila ten záujem o jazyk a viedla vaše kroky alebo ste vždy viac kráčali sám, nezávisle a intuitívne vlastnou cestou?

Táto otázka vyvoláva vo mne spomienky na hodiny slovenského jazyka na základnej a strednej škole. Mal som dobrých učiteľov slovenčiny, ale môj vzťah k predmetu slovenský jazyk bol takpovediac formálne pozitívny. Dostával som výborné známky, a tak som mal tento predmet rád, ale nebol to naplno prežívaný vzťah, lebo môj žiaccky inštinkt mi našepkával, že to, čo sa učím, má v sebe príliš veľa samoúčelného. Na vine neboli moji pedagógovia, ale štandardizovaná predstava o obsahu tohto predmetu, ktorú živila tradičná jazykoveda, teda „didaktická paradigma“. Spomínaná otázka zmyslu musela vo mne driemať už v školských laviciach. Žiaľ, táto predstava sa nevytratila a „paradigma“ naďalej prekvitá.

Čo podnietilo môj záujem o jazyk? Metodika nemeckého jazyka. Ako germanista som učil tento jazyk a v tom období som zistil, že o metodike sa dosť veľa píše, ale v knihách a článkoch mi chýbali jazykovedné základy metodiky a uvedomoval som si, že metodika bez pevného odborného fundamentu je pekná strecha na veľmi tenkých múroch. A tak som viac zaostril svoj pohľad na jazykovedu (moja diplomová práca bola o nemeckej literatúre). A keď sa už v niečom začnete dobre orientovať, už sa tam udomáčajete. Začal som sa dívať novými očami na jazykovedné práce s preferenciou autorov, ktorých som vnímal ako mysliteľov. Boli medzi nimi mnohí zahraniční veľikáni, ale aj naši znamenití, rozhladení lingvisti, ako profesori E. Pauliny, V. Schwanzer alebo J. Horecký. Pri recepcii ich prác som odhaľoval svoje dispozície, ktoré určili smer môjho pohybu v jazykovede. V ich duchovnej atmosfére sa presadzoval môj sklon k teórii. Niekedy má význam v danom okamžiku bezvýznamná epizóda. Spomínam si na skúšku u profesora Paulinyho z historickej gramatiky. Postrehol, že sa mi menil prejav temperamentu, keď som po opakovaní údajov o historických zmenách vo fonológii a morfológii – na študentský spôsob – rozvíjal svoje predstvy o ich príčinách, a len tak mimochodom poznamenal: „Vidím, že máte radšej teóriu“. To bolo všetko, ale ja som to zrejme prežíval ako povzbudenie, že teda môžem a mám zostať pri tomto sklone. Neskôr ma veľmi povzbudzoval profesor Horecký.

Ak je na začiatku vedeckej dráhy vnímavý jednotlivec, bude sa v konečnom dôsledku nejako odlišovať profesor narodený v maďarskej Irse od profesora narodeného v Lučenci, vo Vrútkach, v Bratislave alebo v Erdeviku? Alebo inak – vplyva pôvod a výchova človeka v určitom jazykovo-kultúrnom prostredí na hodnotovú orientáciu a premieta sa do jeho odborných postojov? Alebo – vašimi slovami – aké procesy, okolnosti a detaily jazykovo-kultúrnej štandardizácie vo vašej mikrosociete

mali vplyv na spôsob vášho uvažovania? Nesiete si vo svojej kariére niečo špecifické, čo by nám tento spôsob priblížilo a vysvetlilo? (Môže byť napr. drop veľký motíváciou štúdiu germanistiky?)

Či tie faktory mali vplyv na spôsob môjho uvažovania? Zaujímavá otázka. Keďže na Slovensku som sa ocitol ešte v predškolskom veku, miesto narodenia nehralo v mojom živote významnú rolu. Rozhodujúce formujúce obdobie som prežil na Žitnom ostrove neďaleko Bratislavy. Na rovine. Tam sa vo vás silnejšie prebudzuje túžba vidieť okolie zvrchu, chlapčenský sen vzniesť sa do výšky. Nížina zrejme podporovala dozrievanie môjho sklonu k družicovému videniu sveta. Ale asi to nebol jediný podporný faktor. Nie som nositeľom nárečia, vstaval som priamo do spisovnej slovenčiny, do „nad“-stavbového jazyka, v jazyka „nad“ nárečiami. Keď som počúval Slovákov hovoriacich nárečím, bol som „nad“ nimi, vnímal som ich akoby zhora. A pôsobila, prirodzene, aj sila bezprostredného sociálno-kultúrneho prostredia, v ktorom – metonymicky povedané – dominovala komunikácia o každodennom chlebe, teda o „prízemnosti“ – a je tu znova túžba odpútať sa, dostať sa „vyššej“ sféry.

A tak sa stalo, že keď som začal študovať na vysokej škole, mentálne som sa správal ako na „vysokej“ škole, na ktorej sa má pestovať myslenie opreté o výškové vnímanie sveta. Z výšky vidíte kontúry objektov, ich rozmiestnenie, nerušia vás detaily, objavujete takpovediac globálne súvislosti a vyvodzujete z nich závery, aby ste sa potom pozreli aj na detaily, ale už v spätosti s poznanými súvislosťami. A tak prídete možno aj na to, aká súvislosť je medzi dropom veľkým a štúdiom germanistiky (ale moja voľba germanistiky bola len náhoda).

Kultivoval sa vo mne spôsob uvažovania, ktorý by som nazval dištančný realizmus: dištancuj sa od reality tak, aby si jej skutočne rozumel. Zdanlivý paradox. Pravda, dnes si veľmi dobre uvedomujem potrebu neustáleho udržiavania primeraného pomeru medzi sledovaním detailov a pozorovaním objektov z poschodovej perspektívy.

Pred desiatimi rokmi v medailóne k vášmu jubileu S. Ondrejovič uviedol, že konkrétnymi osobnými inšpiračnými zdrojmi boli pre vás V. Schwanzer a J. Horecký, ktorých mladší kolegovia poznajú už len z ich prác. Čím vás tieto osobnosti oslovili, zaujali, ovplyvnili...? Inšpirovať k niečomu môže aj text autora, ktorého osobne nepoznáme. Myslíte si, že je dôležitý bezprostredný kontakt s autoritami alebo stačí kontakt s ich ideami, ktoré si niekde prečítame? A potom aj: ktoré výzvy sú naliehavejšie – tie z domáceho alebo zahraničného diskurzu? Pýtam sa, aby som dostala odpoveď na širšiu otázku, či stačí samotná inšpirácia, pretože váš predpoklad konštituovania interpretačnej kompetencie si vysvetľujem ako dlhodobý a viacrozmerový proces intersubjektívneho ovplyvňovania, kde inšpirácia je len jednou jeho zložkou.

Už som spomínal osobnosti. Povedal som, že v konfrontácii s ich duchovným svetom som začal prežívať a potom si aj uvedomovať vlastné dispozície. Nešlo ani o to, že ma inšpirovali, čo mám skúmať, ako mám na to ísť, akú metodológiu si mám osvojiť, ale skôr o to, že som u nich našiel oporu na posilnenie mojej počiatočnej utlmenej predstavy o poznávaní jazyka. Ako som už naznačil, bola to predstava mysliteľského zaobchádzania s jazykovým svetom. Posilňovanie tejto predstavy bolo postupné, každý návrat k ich prácam bol novým povzbudením, aby som sa jej nevzdával, pretože som narážal na tlakové otázky, ako „Je to ešte lingvistika, čo robíš?“, „Nie je to príliš abstraktné?“, „Dá sa tomu rozumieť, čo píšeš?“ a pod.

Oporu som našiel, samozrejme, aj v prácach zahraničných lingvistov a nelingvistov mysliteľského typu, námatkovo (*tento „nesprávny“ výraz používam vedome*) spomeniem V. A. Zveginceva, J. D. Apresjana, psychológa N. N. Leontieva, V. Mathesia, N. Chomského, G. Lakoffa, W. von Humboldta, L. Weisgerbera, sociológa N. Eliasa, filozofa J. Habermasa, antropológa C. Geertza alebo kulturológa H. P. Hansena. Dôležitejšie ako osobné styky sú duchovné kontakty, pri ktorých pociťujete, že ste späť s ľuďmi, ktorí sú takrečeno ontogeneticky nastavení na zápas o porozumenie svetu. A už ako pedagóg a školiteľ sa usilujete o šírenie toho, čo je plodom tejto nastavenosti, s nádejou, že niečo vyklíči. Keď si premietnem osobné styky s významnými mysliteľmi, v prvom rade si vybavujem nejaké nepatrné epizódky, ktoré ale zanechajú vo vás živý ohlas. Už som spomenul skúšku u profesora Paulinyho, ale prichádza mi práve na um stretnutie s profesorom J. Vachkom, predstaviteľom mladšej generácie Pražskej školy, ktorému som položil otázku so suverénnym použitím výrazu homeostáza systému. Pri odpovedi len tak v zátvorke povedal, že on má problémy, keď má vysvetliť svoju predstavu rovnovážnosti v systéme, ale pre mňa to bolo také zasadenie chrobáka do hlavy, ktoré ma už nepustilo – neustála kritická reflexia jazykového systému.

Na pozadí stále ostáva aj otázka, ako ste sa dostali k teoretickej jazykovede, ak vieme, že ste po vysokoškolských štúdiách (1959 – 1964) vyučovali nemecký jazyk na stredných školách na Považí a neskôr na Vysokej vojenskej technickej škole v Lipt. Mikuláši. Čomu vďačíme, že ste neostali pri vyučovaní, prekladoch a tlmočení niekde na severe krajiny, ale ste prišli do Bratislavy (1985) na FF UK, katedru slovenského jazyka? Vnímali ste to ako návrat po 19 rokoch učiteľskej praxe mimo centra (bolo možné na niečo, niekoho nadviazať?) alebo to bola diskontinuitná udalosť a všetky väzby bolo treba utvárať odznova?

Každý má svoj duchovný svet a súčasne prežíva realitu praktického života. Buď sa poddáte tyranii praxe, alebo skôr či neskôr sa vzopriete, aby ste naplnili tušený alebo aj uvedomovaný zámer vašej duše. Ja som sa vzoprel a využil som šancu na návrat do môjho študentského prostredia. Nadväzovať som mohol len na spomí-

nanú predstavu o „vysokej“ škole – tu som ju mohol naplno realizovať. Ale neuniká mi ani užitočnosť skúseností z „mimo centra“. Vidím to tak, že pôsobenie na viacerých pracoviskách bolo pre mňa až prekvapivým vkladom do kultivovania mysle. Raz darmo, duch potrebuje na realizáciu svojej potencie stimuly, nielen z vlastného sveta, sveta jeho výplodov, ale aj zo sveta sociálnej praxe, každodenného styku s kultúrnym prostredím. Čím viac stimulov z rozmanitých prostredí, tým lepšie. Považujem to za priazeň osudu, že mi predurčil takú kľukatú dráhu. Pri sebareflexiách často objavujem nepredvídateľnú súvislosť medzi vzdialenou, ale nejako spracovanou skúsenosťou a invenciou. Napríklad veľmi užitočná je pre mňa skúsenosť z učenia nemčiny, a to v tom zmysle, že keď uvažujem o spisovnej slovenčine takpovediac prežívané, teda nielen verbálne, vnímam rozdiel medzi mentálnym zaobchádzaním s cudzím jazykom a materčinou. Všimli ste si, že často sa podávajú poučenia o spisovnom jazyku ako pre cudzincov? Napriek tomu, že racionálne každý oddelí cudzie jazyky od vlastnej reči.

Pôsobili ste aj v zahraničí – 6 rokov v Nemecku na Humboldtovej univerzite v Berlíne a 5 rokov v Maďarsku na Katolíckej univerzite K. Pázmánya v Piliščabe. Čo vám dala táto zahraničná skúsenosť? Predpokladajme, že okrem iného možnosť porovnania edukačných systémov v týchto krajinách s naším systémom. Zaznamenali ste výrazné rozdiely medzi nimi alebo bolo aj čosi spoločné? Nebolo napr. v nemeckom systéme vzdelávania všeobecne alebo v osnovách k štúdiu jazykov niečo užitočné a inovatívne, čo by ste považovali za dobré uplatniť aj na našich univerzitách? Ako vedúci Katedry slov. jazyka na FF UK v Bratislave ste na to možno mali priestor aj príležitosť. Podarilo sa vám niečo zo zahraničnej pedagogickej skúsenosti zaviesť aj u nás?

Keď som prišiel na Humboldtovu univerzitu, práve ju transformovali: univerzita východnej proveniencie sa menila na západný typ. Hneď musím povedať, že to nebol prechod od mínusu k plusu, ale jednoduché jej prispôsobenie západonemeckým univerzitám. Z môjho pohľadu to nebolo bezproblémové ani z odborného hľadiska, ale čo sa mi pozdáva v tom univerzitnom systéme, je udržiavanie stability a kontinuity. Žiaľ, my „pružnú stabilitu“ poznáme len z teórie spisovného jazyka, lebo v našom systéme vládne stabilná nestabilita, a teda aj kontinuálna diskontinuita. Toto som ako vedúci katedry, pravdaže, nemohol ovplyvniť. Čo som mohol, to bola stabilizácia vzdelávacej filozofie katedry a udržiavanie vzdelávacej kontinuity v jej duchu. Heslovite: ide o mysliteľské vzdelávanie. Ešte pred zavedením trojstupňového štúdia s kreditmi prijala katedra premyslený systém nadväzných predmetov s vyústením do koncepcnej štátnej skúšky. Tento systém som neodporoval v zahraničí, skôr to bola reakcia na to, čo sa mi tam nepozdávalo.

Skrátka, tamojšia skúsenosť ma stimulovala k opozičnému uvažovaniu a konaniu. Ale pochopil som význam stability a kontinuity, teda pestovania vlastnej univer-

zitnej kultúry podloženej tradíciou náročnosti. Nuž ale presadzujte náročnosť v spoločenskom prostredí, v ktorom náročnosť je necnosť. Na Katolíckej univerzite v Piliščabe som v praxi spoznal, ako vyzerá skutočný kultivovaný vzťah medzi pedagógmi a študentmi. To sa ale prevziať nedá, lebo tam to má korene už vo výchove na nižších stupňoch vzdelávania – vládne tam stabilita a kontinuita.

Počas celej vašej pedagogickej praxe prichádzate do kontaktu so študentmi, dôverne a detailne poznáte problémy vysokoškolskej pedagogiky, koncepčne prispievate do osnov vysokoškolského a postgraduálneho vzdelávania a udržiavate medzi-generačnú kontinuitu slovenskej jazykovedy. V čom vidíte podstatný rozdiel medzi súčasnými študentmi slovenského jazyka, ich možnosťami, prístupom k štúdiu, ambíciami... a medzi predchádzajúcou generáciou (či generáciami?) poslucháčov?

Poviem to hutne. Predchádzajúce generácie mali jasno v tom, že štúdiom slovenčiny sa pripravujú na svoje povolanie, kým súčasní študenti študujú s vedomím, že sa pripravujú na rozmarný trh práce, ktorý nie je obmedzený hranicami krajiny. Nedá sa to posudzovať z pozície, či minulé študenti boli lepší, alebo horší ako súčasní. Dnešní sú zvýhodnení bezproblémovým stykom so svetom a prístupom k informačným zdrojom, čo, pravdaže, má aj záporné stránky, ale pozitíva prevládajú. A prispôbujú sa, prirodzene, súčasným životným podmienkam. Pozorujem, že im nejde ani tak o povolanie ako o získanie univerzitného diplomu, ktoré – keď to spoja s ovládaním angličtiny, resp. aj iných cudzích jazykov, k čomu ešte pripoja počítačovú zdatnosť – im viac pootvorí dvere do sveta práce bez ohľadu na to, o čom je diplom. V minulosti sa študent viac sústreďoval na budúce povolanie, v tomto bol vyhranenejší, cieľavedomejší. Nie je to plus ani mínus, jednoducho ekonomicko-spoločenské prostredie riadilo a riadi ich správanie a konanie. Samozrejme, naďalej platí, že študenti sa rozvrstvujú, takže aj dnes mám do činenia s výbornými, nadanými jednotlivcami, so štandardnými aj podpriemernými. Iná otázka je, čo sa deje s talentmi po skončení štúdia. Čo ma najviac trápi, je, že deformované slovenské univerzitné prostredie deformačne vplyva aj na nadaných študentov, takže musia mať navyše aj talent a poriadnu porciu zdravého fanatizmu na to, aby si uchránili rovnú chrbticu.

Máte sformulovaný nejaký kategorický imperatív vo svojej vedeckej či pedagogickej práci – niečo, čo nevyhnutne musí poslucháč poznať, čo musí obsahovať vedecký text, aby bol akceptovateľný a mohol sa zaradiť do odborného diskurzu? Keďysi existovalo trivium a jeho ovládanie bolo predpokladom na formovanie nadstavby, rozvíjanie vlastných ideí a konceptov. Dnes sa zdá, že rozvíjanie vlastných ideí sa od študenta očakáva paralelne, alebo dokonca skôr ako absorbuje elementárnu znalostnú bázu – či už je ním poznanie teórie jazyka, jeho histórie, poznanie domácej

jazykovednej produkcie, svetových výskumných trendov v predmetnej oblasti... Aké zásady dnes vštepujete svojim poslucháčom, ktorí sa chcú ďalej profesionálne venovať slovenskému jazyku?

Už som spomenul svoju filozofiu mysliteľského vzdelávania. Vychádzam z toho, že každý môj študent je potenciálny mysliteľ a univerzita mu má ponúknuť možnosť na realizáciu tejto potenciality. Za základ mysliteľského vzdelávania považujem rozvíjanie schopnosti na reflexiu vlastného mentálneho stavu a vlastných mentálnych aktivít so zreteľom na štúdium daného odboru.

Hlavnou riadiacou zásadou je sústavne kontrolovať sám seba, či nezotrávam pri pohodlnom reprodukčnom štúdiu, či vyvíjam dostatočnú vôľu prekonávať sebaobmedzovanie jednoduchým osvojovaním si poznatkov z odbornej literatúry, či rozvíjam svoju interpretačnú kompetenciu tak, aby som nachádzal zmysel študovaných textov, či dokážem klásť otázky, pochybovať o tvrdeniach a hľadať protiargumenty, či som pripravený na hodnotenie toho, čo študujem, z rozličných hľadiska a pod. Skrátka, ide o princíp permanentnej sebareflexie.

Vo vzťahu k odbornému zaobchádzaniu so slovenským jazykom z toho vychádza zásada uplatňovania kritického myslenia o tradovaných poznatkoch, ich preverovania so zreteľom na súčasný stav lingvistické poznávania a súčasné podmienky fungovania jazyka. Táto zásada si žiada kvalitnú teoreticko-poznávaciu a metodologickú prípravu, schopnosť konfrontovať paradigmy a metodológie, termíny, pojmy odlišnej poznávacej proveniencie a rozvíjanie intelektovej spôsobilosti na ich zhodnotenie a kvalifikované rozhodovanie. Čo má byť študentovi slovenského jazyka extrémne cudzie, je, aby jednoducho nepodliehal mechanickému opakovaniu zafixovaných pravidiel, poučiek, povestných „zákonitostí“, ktoré potom povýši na kamené kritériá poznania a hodnotenia. Aby nerozširoval rad slovenčinárskych fundamentalistov.

Presne pred 10 rokmi ste na stránkach nášho časopisu (2002, č. 3, s. 153 – 157) komentovali SÚČASNOSŤ A PERSPEKTÍVY SLOVAKISTIKY NA FF UK V BRATISLAVE. (Slovakistika na FF UK vtedy mala 80 rokov, teda toľko, koľko náš časopis teraz). Ak som sa pýtala na elementárnu znalostnú bázu, teraz by ma zaujímalo ako postupom času vidíte „to niečo navyše“, ktoré ste považovali za dôležité v súvislosti s dynamikou vývoja trhu práce a uplatnenia vašich absolventov. Riešenie ste videli v zladení prípravy študentov s ich potenciálnou mobilitou na trhu práce, prihovárali ste sa za intelektualizáciu štúdia a posilňovanie abstraktného myslenia v didaktickom procese. Máte dnes nejakú spätnú väzbu, že sa táto snaha neminula účinkom, že vyššia kvalita vzdelania sa premieta do profesionálnej satisfakcie absolventov? Okolnosti, ktoré ovplyvňujú rozhodnutie študentov „zostať v odbore“ ste vtedy označili ako „krajne nepriaznivé“ – myslíte si, že terajšie okolnosti sú priaznivejšie, že sa podari

udržať generačnú kontinuitu jazykovedného výskumu a posunúť jeho úroveň smerom k vysokému európskemu štandardu?

Už som spomínal, že študenti sa správajú inteligentne, keď sa prispôbujú daným ekonomicko-spoločenským podmienkam, k čomu len pridávam, že ich príprava v duchu mysliteľského vzdelávania smeruje aj k tomu, aby boli nastavení aj na aktívne zasahovanie do podmienok, aby sa im nielen prispôbovali, ale ich aj menili pod kontrolou otázky, ako vplyvajú tieto podmienky na neustálu humanizáciu človeka. Od roku 2002, ktorý spomínate, sa okolnosti, samozrejme, nezmenili. A nezmenilo sa ani moje presvedčenie, opreté o skúsenosti a poznávanie životnej reality. Bezprostrednú spätnú väzbu mám od študentov, ktorí už absolvovali doktorandské štúdium, resp. práve sú na treťom stupni štúdia. S uspokojením môžem povedať, že sa formuje veľmi zdatná generácia lingvistov, ktorá nemá odborný ani vôľový problém vstúpiť do výskumnej sféry vysokej úrovne. Do cesty sa im stavia iný problém: existenčný. Keď si musíte zabezpečovať svoju existenciu činnosťami za hranicami vlastnej práce, vaša vedecká aktivita môže len utrpieť. Ale neobávam sa, že nemáme generáciu na „vysoký európsky štandard“.

Otázkou však je, ako dokážu odolať spomínanému deformačnému vplyvu vysokoškolského a vôbec spoločenského prostredia, v ktorom výkonnosť a hodnota pracovných výsledkov, vyžadujúcich nadanie a plné nasadenie svojich síl, ustúpili pred rýchlokariérou vydláždenou rafinovanými spoločenskými hrami. Pravda, tu už vstupujeme do sféry životnej filozofie. Buď prijmete normalizovanú filozofiu doby, alebo máte na krku balvan problémov. Zoberte si len heslo súčasnej doby „Kto chce niekým byť, musí sa vedieť presadiť“, ktoré vtájkajú deťom do hlavy už v materských školách ako jednu z fundamentálnych maxím myslenia a konania. Kto má v sebe len zrnko ducha humanizmu, musí byť z tohto vulgárnopragmatického individualistického postoja k sociálnemu svetu zdesený. Ale je to normalita, súčasť kultúry dneška. Náš nadaný študent, či si to uvedomuje, alebo nie, stojí pred rozhodnutím, či má prijať túto filozofiu „úspechu v živote“, alebo sa jej vzoprie bez šance naň. V druhom prípade jeho vyhlídkou je, že bude mať síce úspech bez úvodzoviek, ale na výslňi budú tí úvodzovkári so všetkými implikáciami (výhodami).

Svojim terajším študentom pripomínate, že práca humanitných vedcov sa nedá kvantifikovať a mechanicky previesť na jediného spoločného menovateľa (napríklad počtu citácií za sledované obdobie, počtu autorských hárkov alebo počtu absolvovaných konferencií) a hodnotiť cez scientometrické údaje, ktoré viac vyhovujú exaktným vedcom. Vy sám však dlhodobo patríte medzi najcitovanejších slovenských jazykovedcov doma i v zahraničí s mimoriadne bohatou produkciou. Študentov však utešujete, že zmyslom vedeckej práce je predovšetkým obohatenie človeka, obohatenie jeho poznania všeobecne. Neprotirečí to vašim vyjadreniam o pragmatickom prístupe k výbe-

ru predmetu odborného zamerania a profesie absolventov humanitných smerov? Odhadnete, koľko používateľov jazyka pripustí, že obohacovať sa je možné aj poznaním? Netreba predsa len uvažovať napr. o premenách axiologickej kompetencie ľudí a o posune pozitívnych hodnôt od ideí smerom k matérii? Ste v tomto stále optimista?

Už som použil spojenie humanizácia človeka. So študentmi si pravidelne kladiem otázku zmyslu existencie jazykovedy, a teda aj štúdia tohto odboru. Otázka sa vzápätí zovšeobecní a uvažovanie sa týka zmyslu humanitných vied. Odpoveď sa odráža od ťažko spochybniteľnej tézy, že tieto vedy sa konštituovali na systematickú interpretáciu permanentne reprodukovanej humanizačnej potreby človeka. Túto potrebu musel človek pociťovať hneď v začiatkoch svojej civilizačnej dráhy, keď začal využívať a rozvíjať svoju umovo-rozumovú kapacitu tak, aby si zlepšoval svoje životné podmienky a prekonával svoje biologicky dané obmedzenia. Ako sociálna bytosť musel prežívať a chápať, že technický pokrok ho síce vzdiaľuje od „primitívneho“ prírodného stavu, ale len čiastočne napĺňa jeho prírodou určené poslanie: rozvíjať duchovný potenciál, ktorý mu príroda darovala, v duchu harmónie intelektu, citu a vôle.

Humanitné vedy sú v službách tohto poslania a kto sa rozhodol vstúpiť do ich sféry, určite poslúchol hlas svojej intuície, ktorý mu nejako dával najavo, že v tejto sfére ho síce nečaká materiálne bohatstvo, ale život ho neukráti. Naopak. Pravidelne začínam prvé stretnutia so študentmi s výrokom, že aj keď naším predmetom je jazykovedná disciplína, nejde len o jazyk, o jeho poznávanie, ale aj – a to nielen ako len akýsi sprievodný jav – o to, čo môžeme spoznávať prostredníctvom poznávania jazyka: dušu človeka, duch kolektívu, svet kultúry, medzil'udskú interakciu. Musia cítiť a potom si aj uvedomovať, že smerujeme k tomu, aby sa stali takými znalcami jazyka, ktorí majú jemný zmysel pre jeho používateľov a v ktorých dozrel vnútorný zrak zaostrený na ich sociálno-kultúrne prostredie. Vyzbrojení týmto zmyslom a zrakom majú po vstupe do života aktívne zasahovať do humanizačného diania v našej spoločnosti. Vyjadril som sa veľmi abstraktne, ale len preto, aby som v maximálnej skratke vystihol moje videnie zmyslu štúdia slovenčiny. Skúsenosť mi hovorí, že je to realistické videnie: vôbec nie je aktuálny posun „od ideí k matérii“.

Možno budete so mnou súhlasiť v tom, že väčšina vedecky aktívnych ľudí považuje svoju prácu za intelektuálne dobrodružstvo – inak by ju nemohli vykonávať. Pri všetkej cieľavedomosti a pragmatizme člen odbornej komunity nevie predvídať, ako budú ostatní jej členovia reagovať na výsledky jeho práce, či získa ohlas a aký, či sa jeho idey prijímajú alebo nie, či hneď alebo po rokoch alebo vôbec. Je pre vás osobne cennejšie, ak sa vaše práce prijímajú bez výhrad, alebo ak sú predmetom polemiky alebo ak sa stanú podnetom pre ďalšie rozvíjanie vašich teoretických východísk? A všeobecne – považujete slovenskú jazykovednú produkciu za dostatočne (a dostatočne kriticky) diskutovanú?

Doktorandov neustále nabádam k tomu, aby vyhľadávali príležitosti na kultivovanie diskusno-polemickkej kompetencie, a tak položili základy budúcej tradície prirodzených odborných sporov, ktoré sú soľou poznávacieho pokroku. V našom prostredí jednoducho táto tradícia chýba, vytvorila sa opačná kultúra, kultúra vyhýbania sa normálnym konfrontáciám ako organickej zložky vedeckého života, a to preto, lebo sa navodil diabolský synonymický vzťah medzi vedeckou polemikou a, jemne povedané, osobnou nežičlivosťou. Vnímam to ako závažný deficit slovenského lingvistického sveta, ktorý má jasný dosah na stav poznania, myslenia a dynamiky tohto sveta. Pestovanie kultúry odbornej samolúbošti nesporne súvisí aj so sklonom zotrvať v hraniciach vlastného horizontu, čo potom ľahko prechádza do neschopnosti vnímania iných horizontov, čím sa vopred vylučuje možnosť akejkolvek diskusie s nádejou na plodnosť. Jazykovedné konferencie u nás to bežne ilustrujú. Štandardne sa stretávame s diskusiami o margináliách, sviatočne o teoreticko-metodologických, esenciálnych alebo explanačných otázkach, ktoré zasahujú fundament sledovaných javov. V našom prostredí nemohli vyrásť ani zdravé šťuky, ktoré by rozčerili podozrivo pokojný rybník. Nemám na mysli, pravdaže, oponentov za každú cenu, namietачov s touto diagnózou, ale odborníkov s citlivým kritickým nastavením na vnímanie jazykovednej produkcie, s argumentačnou schopnosťou spojenou s odbornou aj ľudskou empatiou.

Pri slove oponent sa žiada povedať nahlas aj to, že výrazným prejavom diskusno-polemickkej apatie nášho prostredia je oponentská konformita pri posudzovaní a obhajobe dizertačných prác. Vnímam to ako veľmi nebezpečný vírus, proti ktorému zatiaľ nemáme účinné sérum. Najhoršie na tom je, že sa ním ľahko nakazia lingvistickí adepti – stretávam sa s tým, že oponentský posudok v duchu skutočnej oponentúry považujú za nepriateľský akt. V posledných dvoch desaťročiach sa nám podarilo učebnicovo skriviť chrbticu nášho jazykovedného organizmu (pritom sa obávam, že nejde len o jazykovedu).

Viem, môžeme na to zareagovať otázkou: Prečo by mala byť jazykoveda na Slovensku výnimkou? Deformačné prostredie, o ktorom som hovoril, sa nemohlo nepreniesť aj do nášho užšieho sveta.

V uplynulých rokoch ste verejnosti ponúkli niekoľko zásadných monografií. Spomeňme aspoň VŠEOBECNÚ JAZYKOVEDU (Opis a vysvetľovanie jazyka, 2009), TEÓRIU SPISOVNÉHO JAZYKA (2010), POUŽÍVANIE JAZYKA (s O. Orgoňovou, 2011), JAZYK – ČLOVEK – KULTÚRA (2010) alebo kolektívnu monografiu MORFOLOGICKÉ ASPEKTY SÚČASNEJ SLOVENČINY (2010). Naplnili tieto diela vaše očakávania? Aký máte pocit z ich prijatia slovenskou odbornou i laickou verejnosťou? Je spätná väzba tých, ktorým sú tieto práce adresované, dostatočná? Kedy môže byť vlastne autor publikácie spokojný?

Na poslednú otázku zrejme každý autor odpovie slovom nikdy. Z toho vyplýva, že musíte takto odpovedať, ak chcete, aby vás považovali za seriózneho autora. Keď takto odpovedám, nie je to formálne. Z rozličných dôvodov. Obmedzím sa na jeden. Prvotná spätná väzba býva taká, že Dolníkovy texty sa nečítajú ľahko, sú príliš abstraktné a komplikované. Ktorý autor by nechcel, aby jeho texty sa vyznačovali príjemnou čítavosťou? A tak sa často zamýšľam aj nad tým, ako riešiť napätie medzi recipientskou atraktivitou a obsahom textu. Je to môj autorský problém. Nestrácam však zo zreteľa ani to, že v našom prostredí teória nad rámcom zovšeobecnení produktov deskripcie nie je príliš obľúbený „žáner“. A čo je ešte horšie, uniká nám zmysel teórie. Nezriedka sa stretávam s výroky typu „Na čo je dobrá taká teória“, „Tebe sa dobre teoretizuje, ale my musíme riešiť praktické problémy“ a pod., čo ma veľmi zarmucuje, lebo také výroky naznačujú, že nemáme ujasnenú otázku úlohy teórie pri poznávaní.

Dobre to vidno aj v dizertačných prácach, v ktorých až tak kričí, že teoretická zložka sa do nej dostala ako nutné zlo, resp. vedecký ornament. Kto nevníma skutočný zmysel teórie, vyhýba sa jej, a tak sa utvrdzuje v nezáujme o ňu a súčasne dusí svoju dispozíciu na jej sledovanie. Radšej sa poddávame kultúre deskripcie jazykových javov, vystačíme si úrovňou empirického poznania. Vo veci však vidím aj nádejné záblesky. Publikácie, ktoré ste spomenuli, čítajú aj moji študenti, interpretujú ich na seminároch a vtedy si najlepšie overujem ich čitateľnosť. Táto bezprostredná spätná väzba ma nabáda, aby som sa nevzdával pokusov o naddeskriptívne teoretické uchovanie jazykových javov, lebo okrem toho, že posun v poznávaní sa bez nich jedno-ducho nekoná, predsa môžem počítať s potenciálnymi recipientmi v našom prostredí.

Neviem, či sa budem veľmi myliť, ak poviem, že ste typ výsostného teoretika, vizionára a vedca, ktorý naznačuje cesty. Naznačí, vytýči, zafinuje – a ide ďalej. Takto ste naznačili množstvo ciest, východísk, smerov a oblastí, ktorými sa slovenská jazykoveda a jej aktéri môžu vydať. Egolingvistika, otázky jazykového sebedomia, rôzne princípy (napr. princíp orientačnej preferencie, jazykovej prirodzenosti), rôzne druhy kompetencií (axiologická, jazykovo-orientačná), rozličné procesy (dynamický intenčný stereotyp, kultúrno-jazykové štandardy), jazyková inteligencia, rôzne aktuálne podnety (jazykové poradenstvo, xenoslovakistika, kultové objekty vo vede...). Čiastkové otázky a termíny sa možno objavajú aj v iných vašich prácach, ale väčšinou sa k napísaným a publikovaným veciam už nevraciate a prichádzate zase s niečím novým. Kde beriete inšpiráciu, ako určujete to, čo je potrebné tematizovať? Máte pocit, že naznačené témy sa vyčerpali alebo nemáte vôľu rozvíjať leitmotívy a dokladať drobné chýbajúce kúsky zo skladačky?

Presnejšie povedané, je to tak, že na jednej strane mám svoju červenú niť – lexikálnu sémantiku a lexikológiu vôbec, teóriu spisovného jazyka, explanáciu jazyka,

kulturologickú náuku o jazyku – a na druhej strane svoje kľukaté cestičky, ktoré ale smerujú k jednému cieľu: zobrazíť a vysvetliť jazyk ako silu, ktorá konštitučne zasahuje do existencie človeka a spoločnosti, pričom v povahe jazyka sa zasa odráža biológia aj psychika človeka a vlastnosti jeho sociálneho bytia. Len na prvý pohľad sa zdá, že sa k témam nevraciam. V skutočnosti píšem stále o tej istej téme, ktorá čaká na svoju veľkú syntézu. Ten čas ešte neprišiel, ale dúfam, že stihnem k nej dozrieť. Zdanie, že „skáčem z témy do témy“ (teraz nemám na mysli toho, kto moje práce pozná len z ich nadpisov, prípadne z prvotného orientačného čítania), evidentne je následkom toho, že ide o hľadanie súvislostí medzi jazykovými javmi na jednej strane a jazykovými a mimojazykovými entitami na strane druhej, ktoré sú skryté aj pred pozorným zrakom bádateľa. Často ide o súvislosti, ktoré človek nedokáže predvídať ani pri dlhšom pozorovaní jazykového sveta. Bežne síce vravievame, že všetko so všetkým súvisí, ale či sa nám napriek tomu nezdá viac spoločensky zábavné než seriózne hľadať súvislosť napríklad medzi nulovou morférou, nahým kráľom z rozprávky a prekonávaním seba samého.

Takže nechýba mi „vôľa rozvíjať leitmotívy“, naopak, vôľová energia sa akumuluje paralelne s dozrievaním syntetizujúceho času. Viem, že je to čas, keď konečne začínate aspoň časti sveta rozumieť, rozumieť jazyku, jeho nositeľom, jednotlivcom aj kolektívom. Dúfam, že sprievodným efektom tohto zdanlivého nadhadzovania nových a nových tém, námetov, úvodných pojmov, ideí, predstáv je stimulovanie najmä mladej lingvistickej generácie k nachádzaniu vlastných výskumných sfér, zasahujúcich do kompetencie mimolingvistických disciplín, a teda k vstupu do skutočnej interdisciplinárnej výskumnej komnaty. Teší ma, že niektorí doktorandi do nej už vstúpili s vedomím, že touto komnatou sú skryté stránky zeleného stromu jazykového života. Moja kniha Všeobecná jazykoveda je určená predovšetkým im so zámerom položiť im na pracovný stôl istú oporu pri orientácii v otázke, čo je v košatej korune tohto stromu a čo mimo nej. Práve pripravujem jej rozšírené vydanie.

Poslanie jazykovedca si verejnosť často vykladá ako službu v oblasti jazykového poradenstva. Nikto nepochybuje, že je to dôležitá činnosť, ale vieme, že vyžaduje zjednodušenie, určitú redukciu a čo najjednoduchšie riešenie v súlade s potrebami používateľa jazyka. Myslíte si, že tí konzervatívnejší používatelia jazyka ocenia otvorenosť a variabilitu ponúkaných riešení v rámci vášho návrhu koncepcie jazykového poradenstva?

Vaša otázka triafa do koruny tohto stromu. Bolo by dobré jedno popoludnie posediť si pod ňou a prebrať spomínanú koncepciu. Hovorili by sme o tom, z čoho vzišla a v čom spočívajú problémy, ktoré nastoľuje. V krátkej odpovedi len pripomeniem, že jazykové poradenstvo, jazyková kritika a jazyková výchova sú u nás spoločenské aktivity, ktoré sa napriek rozličným zmenám v našej spoločnosti povedzme

od päťdesiatych rokov minulého storočia nezmenili, vyhotene povedané, všetko sa u nás mení, len inštitucionalizované pôsobenie na jazyk ľudí je „stabilná istota“. Každý sa o tom ľahko presvedčí, keď si nalistuje príslušné texty spred polstoročia a porovná ich s dnešnými. Stačí siahnuť do klobúka minulosti a máte „aktuálny“ výchovný text pripravený. Nieкто si to môže pochvaľovať, lebo veď ide o pestovanie tradície, čo predsa nemôže byť nepozitívne, iný to môže vnímať ako konzervatizmus, teda ako niečo, čo nejde s dobou, a ďalší môže pridať, že keď to ide už desaťročia tak, treba to aj tak nechať, veď nič sa nedeje, život tečie ďalej.

Aj by som sa s tým zmieril, že istí lingvisti aj bežní používatelia majú sklony k opakovaným povzdychom a varovaniam, že verejné používanie spisovného jazyka je veľmi zlé, ba až katastrofálne, že mnohí nemajú vzťah k svojmu jazyku, k vzácnemu kultúrnemu dedičstvu, že dokonca aj niektorým lingvistom chýba zodpovednosť za stav spisovného jazyka, že a že... To, s čím sa však nedokážem zmieriť, je, že sa v slovenskej spoločnosti petrifikovalo jazykové poddanstvo: spoločnosť má svojich jazykových feudálov a poddaných, ktorí svoju rolu vnímajú ako prirodzený stav. Vaši „konzervatívnejší používatelia jazyka“ sú vlastne elitou poddaných, ktorí sa hrdo hlásia k feudálom, neuvedomujúc si svoje poddanstvo, lebo nikdy sa nepotkli o stimul k sebareflexii.

Pointa je ale v tom, že toto poddanstvo je jedným z prejavov podriadeneckého životného štýlu, ktorý pracuje v prospech reprodukcie nesebavedomého občana. Pred chvíľou som hovoril o súvislostiach. Nevidíte súvislosť medzi „dobrou mienou“ jazykovou reguláciou nositeľov spisovnej slovenčiny a retardáciou ich občianskej emancipácie? Pestovanie regulačnej tradície je jedným z polienok do ohňa duchovného ovládania občana, a teda aj jeho udržiavanie v „prirodzenom“ stave sociálnej ovládanosti. Aj toto je v pozadí mojej koncepcie jazykového poradenstva. Nežijím, samozrejme, ilúziu, že urobí hneď dieru do slovenského jazykového života, ale rozduchavam nádej, že je to životaschopné semeno, z ktorého vyrastie duchovný nástroj na kultivovanie normálne sebavedomého slovenského občana. Nezostáva pritom jeho národné sebavedomie bokom? Nie, lebo normálne sebavedomý slovenský občan nemôže nebyť aj normálne sebavedomým príslušníkom svojho národa.

Nad čím sa práve zamýšľate?

Nad jazykovou komunikáciou so zreteľom na otázku, prečo si často nerozumíme. Nejde teda len o dorozumievanie, lež o vzájomné porozumenie. Téma, pravdaže, nie je nová. A na prvý pohľad je zrejmé, že sa ponúka do pozornosti niekoľkých vedných disciplín. Ani lingvistika ju nemôže obísť, lebo veď aj vzájomné porozumenie sa dosahuje pomocou jazyka. Je to téma, pri ktorej sa jazykoveda naplno poľudšťuje a ohmatáva najzávažnejšiu stránku sociálneho života človeka. Ani teraz nejde u mňa o skok do novej témy, ale o ďalší prejav systematického návratu k rozpraco-

vanému, k egolinguistiky, xenolinguistiky, jazykovej inteligencii, axiologickej kompetencii, orientačným kompetenciám atď. Ale aj o návrat k východiskovej metodologickej otázke: Čo môže dať naturalistický prístup a čo sa dá očakávať od antinaturalizmu? Táto téma je šanca na aproximáciu k spomínanej veľkej syntéze. Pritom pri jej výskumnom spracúvaní sa dotýkate najhorúcejších otázok našej sociálnej existencie: Čo znamená vlastne vzájomne si rozumieť? Prečo si často nerozumie ani sociálne veľmi blízka dvojica? Aké narábanie s jazykom je jedným z predpokladov vzájomného porozumenia? A podobne. Vychádzam z presvedčenia, že jazykoveda dokáže veľa povedať o tomto aspekte nášho sociálneho života.

Táto téma vás privedie k uvažovaniu o medziľudských vzťahoch vôbec. Vracia ma to k mojim výkladom ideálneho a reálneho, kultového vzťahu k entitám, úlohy imaginárneho a fiktívneho v našom živote atď. Ako je to s nami: Sú ideály len fiktívnym vyvažovaním našej nedokonalosti? Alebo sa v nich odráža oblúk našej existencie – vyšli sme z ideálneho sveta, aby sme prešli reálnym svetom a vrátili sa späť, odkiaľ sme vyšli? Alebo nie sú ideály len prostriedkom poznávania? Alebo ... Zmysel ideálu je nežná aj krutá téma.

Máte nejaký odkaz alebo posolstvo pre čitateľov nášho časopisu? Motto, krédo, bonmot, výzvu, otázku?

Prichádza mi na um niečo, čo by som nazval jazykovedný tiežbonmot. Čím je víno staršie, tým je lepšie, a ešte lepšie ako staré víno je stará jazykovedná literatúra. Ale tento trochu kostrbatý bonmot sa zrejme nevzťahuje len na staré lingvistické spisy. Nie som prvý a zrejme ani posledný, ktorý toto skúsenostné poznanie si plnokrvne osvojuje až po preplávaní polovice Dunaja. Ako mladí účastníci lingvistických konferencií sme počuli od zrelších kolegov, že nič nové, len trochu inak. Teraz mi našepkáva hlas mojej empirie, že keď chceš nájsť niečo nové, vráť sa do minulosti. Čím hlbšia minulosť, tým vyššia je pravdepodobnosť objavenia zárodka novosti. Novosť podávaná bez odkazu na jej minulosť je falzifikát. A tak odkazujem plavcom v prvej polovici rieky, aby si ušetrili čas, nečakali na „ešte to len príde“ a vybalili už teraz z batohu Platóna a spol. Pravda, ak nedávajú prednosť falzifikátom. Ak áno, rozumiem im veľmi dobre. Falzifikáty majú atraktívny obal, dizajn, dobre idú na odbyt, patria ku konzumnému štandardu, ktože dokáže odolať. A navodzujú kolektívne presvedčenie, že ony sú originály, za nimi sú len stariny. Kto uverí, schýbí.

*zostavila Júlia Behýlová, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV,
Panská 26, 813 64 Bratislava, e-mail: juliab@juls.savba.sk*

Luba Sičáková

PROPRIÁ V JAZYKOVÝCH
A MIMOJAZYKOVÝCH SÚVISLOSTIACH
(NA MATERIÁLI HYDRONÝM Z POVODIA SLANEJ)

SIČÁKOVÁ, Luba: Propriá v jazykových a mimojazykových súvislostiach (na materiáli hydroným z povodia Slanej). Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta 2011. 150 s. ISBN 978-80-555-0400-1.

Publikácia je pokračovaním systematického výskumu hydronymie z povodia Slanej. Teoreticky nadväzuje na výskum staršej slovenskej a českej hydronymie a na práce z oblasti ojkonymie a anojkonymie. Autorka analyzuje 636 názvov a variantov názvov tokov z povodia Slanej z morfológického a gramatického hľadiska (so zameraním na gramatické kategórie a skloňovanie). Zaoberá sa aj mikroštruktúrnymi vzťahmi hydroným. V kapitole venovanej pomenovacím modelom hydroným pracuje metódou sémantických dištingtívnych príznakov a príslušných typov motivácie. Všíma si okolnosti pomenúvania, ktorých výsledkom je vznik nového propria a poukazuje aj na to, že abstraktné pojmy (sémantické

príznačky, funkcie proprií, triedy proprií) súvisiace s poznávaním obsahu vlastných mien sa dajú veku primeraným spôsobom osvojiť už na prvom stupni základnej školy.

OBSAH 77. ROČNÍKA ČASOPISU SLOVENSKÁ REČ
CONTENTS OF 77TH VOLUME OF SLOVAK SPEECH JOURNAL

ÚVODNÍK / EDITORIAL

3–6 *Wachtarczyková, J.*: Osemdesiat a jedno (Eighty and One)

ŠTÚDIE A ČLÁNKY / STUDIES AND ARTICLES

7–11 *Ondrejovič, S.*: Slovenčina a slovenská jazykoveda v meandroch 21. storočia (Slovak and the Slovak Linguistics in the Meanders of the 21st Century)

12–30 *Sedláčková, Z.*: Lingvokultúrne východiská k interpretácii súčasného slangu slovenskej mládeže (Linguocultural Background for the Interpretation of Youth Slang)

131–150 *Buzássyová, L.*: Pripravovaný Slovník starogréckych a latinských mien – hlavné transkripčné zásady a problémy spojené s tvorbou hesiel (The Upcoming Lexicon of the Ancient Greek and Latin Names – The Basis Rules for Transcription and Problem Related to the Form of the Dictionary Entries)

151–163 *Gyorgy, L.*: Hovorená podoba slovenčiny v mestskom prostredí a stratifikácia slovenského národného jazyka (Spoken Form of the Slovak in a Urban Environment and the Stratification of the Slovak National Language)

257-274 *Ološtiak, M. – Ivanová, M. – Genčí, J.*: Slovník viacslovných pomenovaní (lexikografický, lexikologický a komparatívny výskum). Koncepcia projektu (Dictionary of Multi-Word Naming Units (Lexicographic, Lexicological and Comparative Research). The Concept for the Project)

275-295 *Kováčová, M.*: Motivácia v slovenčine a nemčine na príklade vybraných pojmov z dejín architektúry (Motivation in the Slovak and German Language on the Sample of Selected Terms from History of Architecture)

DISKUSIE A ROZHĽADY / DISCUSSION AND HORIZONS

31–39 *Kralčák, L.*: Ešte jedna výnimka z pravidla o rytmickom krátení alebo Niekoľko poznámok k problematike slovenských frekventatív (Further Exception to the Rhythmical Rule or Several Notes on the Issue of Slovak Frequentatives)

40–47 *Findra, J.*: Vymedzenie niektorých základných pojmov a termínov textovej lingvistiky (Delimitation of Some Basic Concept and Terms of Textual Linguistics)

48–66 *Švagrovský, Š. – Ondrejovič, O.*: Predpisovná slovenčina v tlačených a písaných dokumentoch tereziánskej urbárskej regulácie (Pre literary Slovak in the Printed and Written Documents of the Theresian Urbar Regulation)

164–167 *Đurovič, E.*: Gramatiky Daniela Krmana (Grammars by Daniel Krman)

- 168–178 **Kuchar, R.:** Preklad Magdeburského práva z roku 1473 ako kulturologická misia našich predkov (Magdeburg Law Translation from 1473 as a Culturological Mission of Our Ancestors)
- 179–183 **Ruščák, F.:** Kognitívne aspekty štylistiky (Cognitive Aspect of Stylistics)
- 296-311 **Žigo, P.:** Odkaz poslednej knihy profesora Eugena Paulinyho (Pri príležitosti stého výročia narodenia) (100th Anniversary of Prof. Eugen Pauliny)
- 312-318 **Findra, J.:** Sémantická divergencia a sloveso *vytesniť* (Semantic Divergence and the Verb “vytesniť”)
- 319-335 **Valentová, I.:** Transonymizácia – jeden zo spôsobov rozširovania propriálnej lexiky (Transonymisation – One Way How to Spread Onymic Lexis)

SPRÁVY / REPORTS

- 67–74 **Žigo, P.:** Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 2011 (Activity Report of Ludovit Stur Institute of Linguistics SAS for the Year 2011)
- 75–86 **Gajdošová, K.:** Celoslovenské stretnutie jazykovedcov (National Meeting of Slovak Linguists)
- 184–187 **Mlacek, J.:** Polstoročnica slovakistiky na Univerzite v Novom Sade (A Half-Century of the Slovak Studies at the University of Novi Sad)

RECENZIE / REVIEWS

- 87–97 **Králik, E.:** Zaujímavá práca z oblasti ľudovej fytonymie (An Interesting Study in Popular Phytonymy)
- 98–107 **Majchráková, D.:** K počítačovému spracovaniu adjektívnej a substantívnej valencie (To Computer Processing of Adjective and Nominal Valency)
- 112–118 **Kopecká, M.:** Zborník na počesť Kataríny Habovštiakovej (Memorial Volume in Honour of Katarína Habovštiaková)
- 118–120 **Goóťšová, A.:** Koniec tlačených slovníkov pomístních jmen v Čechách? (The End of Painted Dictionaries of Field Names in Bohemia?)
- 188–196 **Králik, E.:** Tretí zväzok Slovníka maďarských prevzatí v slovenčine (The Third Volume of the Dictionary of Hungarian Loanwords in Slovak)
- 197–200 **Horváth, M.:** Inšpiratívne sondy do vzájomných vzťahov medzi jazykom, človekom a kultúrou (An Inspirational Probe into the Mutual Relations between Language, Man and Culture)
- 201–207 **Široká, D.:** Praktická lexikológia s nádychom modernej metodológie (Practical Lexicology with a Touch of Modern Methodology)
- 331-336 **Gajdošová, K.:** Frekvenčná analýza hovorenej češtiny (Frequency Analysys of Spoken Czech)

- 336-341 *Luptáková, L.*: **Netradičná monografia o súčasnej českej toponymii** (Untraditional Monograph about Contemporary Czech Toponymy)
 342-347 *Szabová, A.*: **Onomastické inšpirácie** (Onomastic Inspirations)

KRONIKA / CHRONICLE

- 121–122 *Majtán, M.*: **Odišiel Izidor Kotulič** (Izidor Kotulič Passed Away)
 123–123 *Ondrejovič, S.*: **Matilda Hayeková už nežije** (Matilda Hayeková Is Not Among Us Anymore)
- 208–214 *Buzássyová, K.*: **Životné jubileum Alexandry Jarošovej** (Anniversary of Alexandra Jarošová)
 215–219 *Slančová, D.*: **Mladé životné jubileum Jany Kesselovej** (Young Life Anniversary of Jana Kesselová)
 219–234 *Dvonč, L. – Behýlová, J.*: **Súpis prác Jany Kesselovej** (Jana Kesselová – Work Collection)
 235–237 *Rípka, I.*: **130. výročie narodenia Pavla Bujnáka** (Pavol Bujnáka's 130th Birth Anniversary)
- 348-353 *Wachtarczyková, J.*: **„Panonski mornar“ Miroslav Dudok 60 rokov na palube života** („Panonski Mornar“ Miroslav Dudok 60 Years on the Deck of Life)
 353-357 *Bohunická, A.*: **Jubileum doc. Oľgy Orgoňovej** (Anniversary of Oľga Orgoňová)
 357-361 *Smatana, M.*: **Za Ferdinandom Buffom** (On Memory of Ferdinand Buffa)
 362-363 *Ondrejovič, O.*: **Storočnica Vlada Uhlára** (Centenary of Vlado Uhlár)

ROZLIČNOSTI A ROZHOVORY / MISCELLANEA AND INTERVIEWS

- 124–125 *Jarošová, A. – Ondrejovič, S.*: **Váženie či váhovanie?**
- 238–250 *Wachtarczyková, J.*: **Polstoročie s jazykovedou. Rozhovor s Ivorom Rípkom** (A Half-Century with Linguistics. An Interview with Ivor Rípka)
- 364-379 *Wachtarczyková, J.*: **V službách ideí a ideálov. Rozhovor s Jurajom Dolníkom.** (In Favor of Ideas and Ideals. An Interview with Juraj Dolník)

ZÁPISNÍK BIBLIOGRAFA / BIBLIOGRAPHER'S NOTES

- 126 **Dolník, J.**: **Jazyk – človek – kultúra**
 126 **Orgoňová, O. – Dolník, J.**: **Používanie jazyka**
 127 **Kačala, J.**: **Zložené útvary v jazyku**
 127 **Odkazy a výzvy modernej komunikácie**
 128 **Jazyk – historický fenomén**
 128 **Kopecká, M. – Laliková, T. – Ondrejková, R. – Skladaná, J. – Valentová, I.**: **Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch**

- 251 **Vidy jazyka a jazykovedy**
252 **Aspekty teórie**
253 **Hodnotenie komunikačných schopností detí v ranom veku**
254 **Syntax slovenského jazyka**
255 **Hydronymia povodia Dudváhu**
256 **Z hydronymie západného Slovenska**
- 380 **Propriá v jazykových a mimojazykových súvislostiach (na materiáli hydro-
ným z povodia Slanej)**
Júlia Behýlová

OBSAH 77. ROČNÍKA ČASOPISU SLOVENSKÁ REČ

- 381 – 384 *Wachtarczyková, J.:* **Contents of 77th Volume of Slovak Speech Journal**